

KRZYSZTOF WACHOWSKI

ZIEMIE POLSKIE A WIELKIE MORAWY. STUDIUM ARCHEOLOGICZNE KONTAKTÓW W ZAKRESIE KULTURY MATERIALNEJ

POLEN UND GROßMÄHREN. ARCHÄOLOGISCHE STUDIE ZU DEN KONTAKTEN AUF DEM
GEBIET DER MATERIELLEN KULTUR

Kontakty ziem polskich z Wielkimi Morawami w kontekście ogólnoeuropejskim stanowią istotną kwestię w badaniach nad genezą kultury wczesnopolskiej. Aby lepiej określić charakter i natężenie oddziaływań wielkomorawskich, rozszerzono dość znacznie ramy chronologiczne, sięgając niekiedy do początków wczesnego średniowiecza, a także do połowy XI w. Rozpatrując sytuację w okresie przed powstaniem Wielkich Moraw, uwzględniono też szerszy, naddunajski krąg kulturowy. Przedmiotem analizy są reprezentatywne elementy kultury materialnej oraz zjawiska ze sfery ekonomicznej, czytelne poprzez źródła archeologiczne i numizmaty.

WSTĘP

Geneza kultury wczesnopolskiej w kontekście zachodniosłowiańskim stanowi jeden z naczelných problemów badawczych mediewistyki polskiej. Ten złożony problem rozpatrywać należałoby w kilku aspektach. Oparte głównie na wynikach badań archeologicznych są studia nad rozwojem mniejszych lub większych obszarów Polski w okresie przedpiastowskim (np. Hilcerówna 1967; Kurnatowska 1971; Łosiński 1972; Dąbrowska 1973; Porzeziński 1975; Łaszczyńska 1975; Lodowski 1980). W tym kierunku badań starano się przede wszystkim uchwycić pewne ogólniejsze prawidłowości w rozwoju określonych jednostek terytorialnych. Dalszy etap stanowi kompleksowe porównanie ich z innymi obszarami, zwłaszcza zaś z szerszym tłem porównawczym Słowiańszczyzny Zachodniej (Leciejewicz 1976) czy w ogóle Słowiańszczyzny (Hensel 1965).

Ziemie polskie we wczesnym średniowieczu podlegały różnorodnym wpływom innych środowisk. Rozwinął się więc kierunek badań nad kontaktami ziem polskich z określonymi kręgami kulturowymi. Najliczniejszą, dobrze datowaną i określoną co do proveniencji kategorię źródeł stanowiły monety, którym też poświęcono od początku najwięcej uwagi. Znaczne wątpliwości budziła jednak sprawa kierunku napływu numizmatów oraz pochodzenia towarzyszących im ozdób (Jakimowicz 1933; Kostrzewski 1962; Dostał 1965; Kmietowicz 1968; Leciejewicz 1970a; Gąssowska 1979).

Pochodzenia i chronologii innych zabytków archeologicznych niepodobna tak jednoznacznie określać, stąd też w problematyce tej przeważają prace przyczynkarskie bądź bardzo ogólne. Najobszerniejszą kilkuczęściową monografię stosunków ze Skandynawią, z którą utrzymywaliśmy kontakty bezpośrednie, napisał J. Żak (1962; 1963; 1967a; 1967b; 1970), a dotyczącą Bizancjum, skąd docierały do nas impulsy drogą pośrednią — E. Gąssowska (1979). Na temat kontaktów ze światem merowińskim i później karolińskim istnieje co prawda jedna obszerna, ale już mocno zdeaktualizowana i od początku tendencyjna praca E. Petersena (1939). Poza tym wymienić można charakterystyki ogólne (Leciejewicz 1978; Żak 1978) bądź monografie pewnych kategorii zabytków, jak np. ostróg haczykowatych ukształtowanych pod wpływem zachodnim (Żak 1959a; 1959b). Znacznie liczniejsze są wprawdzie prace dotyczące oddziaływań ottońskich, ale i w tym zakresie brak solidniejszego studium archeologicznego (zob. Kostrzewski 1967; Labuda 1967; Żak 1967c; Leciejewicz 1970b). Zagadnieniu kontaktów wschodnich poświęcono zaledwie jeden przyczynek przed kilkudziesięciu laty (Hilcerówna 1950).

Niewiele lepiej przedstawia się sytuacja w zakresie oddziaływań z południa. Omówiono wprawdzie kontakty z Awarami (Szymański 1962; 1979) i pokrótce z Czechami (Śláma 1963; Turek 1963), Morawami (Turek 1962; 1978; Michna 1977) i Węgrami (Dąbrowska 1979) oraz

kulturą Bijelo Brdo (Hensel 1970), ale bynajmniej nie wyczerpano w tych artykułach całości problematyki. Zwłaszcza wyraźny jest brak opracowań dotyczących stosunków w VI–VIII w. (poza charakterystycznymi wyrobami w typie awarskim). Wyjątek stanowi tu drobna rozprawa dotycząca oddziaływań ziem polskich tego okresu na tereny położone na południe od Karpat i Sudetów (Bubenik 1972).

Najbardziej istotne dla omawianej problematyki są rozprawy poświęcone kontaktom z Wielkimi Morawami. Dotąd brak całościowego ujęcia tego zagadnienia, a archeolodzy polscy zajmują się nim pokrótce jedynie przy omawianiu znalezisk w typie wielkomorawskim. Próba określenia oddziaływań kultury materialnej Wielkich Moraw, m.in. na ziemię polską, jest monografia B. Dostála (1965) niezbyt jednak udana. Bezkrytyczne wydzielenie zabytków określonych jako charakterystyczne dla Wielkich Moraw, których produkcja została jedynie przez ni: upowszechniona, oraz brak znajomości wczesnośredniowiecznych skarbów srebrnych spowodowały, że wyniki zestawione na mapie zbiorczej (nr 8) są bardzo dyskusyjne. Na tej podstawie można by sądzić, że najmniej wyrobów wielkomorawskich (lub produkowanych wedle autora w tradycji wielkomorawskiej) grupuje się w Małopolsce, a najwięcej — poza najdalszym zasięgiem Wielkich Moraw. Taki stan rzeczy zmusza nas do podjęcia ponownych badań nad oddziaływaniami Wielkich Moraw na ziemię polską, ale w nieco szerszych ramach chronologicznych.

Mniej więcej w okresie od połowy VI do końca VIII w. na terenach położonych na południe od Karpat zachodziły głębokie przeobrażenia polityczne, mające wpływ na gospodarcze, społeczne i kulturowe oblicze tych ziem. Usadowienie się około 568 r. Awarów w Kotlinie Karpackiej (Szymański 1979, 37) prócz negatywnych miało także pewne pozytywne skutki dla rozwoju kulturowego oraz społeczno-politycznego Słowian zamieszkałych w tym rejonie. Reakcją na ucisk awarski było powstanie w latach trzydziestych VII w. państwa Samona (Labuda 1949). Słowianie podlegali też wpływowi kultury nomadzkiej, stojącej w niektórych dziedzinach na bardzo wysokim poziomie. Walcząc jako sprzymierzeńcy bądź z przymusu u boku Awarów, przejmowali wraz z nimi niektóre elementy obce: bizantyjskie, merowińskie i później karolińskie. Natężenie komponentów słowiańskich i awarskich oraz obcych było rozmaite na różnych terytoriach. Ten awaro-słowiański krąg kulturowy oddziaływał także na nasze tereny. Niestety w badaniach główną uwagę skupiono na charakterystycznych wyrobach w typie awarskim.

Poza strefą z dominującym żywiołem i kulturą awarską znajdowały się południowe Morawy. Rozwijała się tam słowiańska kultura o silnym zabarwieniu postantycznym, wchłaniająca nadto impulsy z kręgu awaro-słowiańskiego. Mniej więcej od schyłku VIII w. nastąpiły silniejsze po-

wiązania z Europą Zachodnią. Na terenie omawianym, gdzie zresztą lokalizuje się również państwo Samona (Szymański 1979, 42), skryształizowały się około początków IX w. Wielkie Morawy. Kultura ich jest niezwykle złożona. W 1 połowie IX w. czerpała zarówno ze spuścizny awaro-słowiańskiego kręgu kulturowego, jak i nadal z tradycji postantycznych. Czytelne są też silne nawiązania do kręgu karolińskiego, a w 2 połowie IX w. również bizantyjskiego (zob. Poulík 1970; Dekan 1976). W ciągu tego wieku nastąpił też znaczny rozwój terytorialny Wielkich Moraw, z czym wiązały się pewne nowe impulsy kulturowe.

Rozwój społeczno-gospodarczy Wielkich Moraw już w 1 połowie IX w. pozwalał nie tylko na import obcych wyrobów, jak np. uzbrojenia i oporządzenia jeździeckiego, ale również na podjęcie lokalnej produkcji. Obok składników karolińskich widoczne są w rodzimej wytwórczości elementy miejscowe oraz wchłonięte wcześniej awaro-słowiańskie. Zjawisko to określa się mianem horyzontu lub stylu Błatnica—Mikulčice. Wielkie Morawy podjęły też na szeroką skalę produkcję m.in. niektórych form toporów występujących poprzednio w rejonie naddunajskim. Wynikają z tego spore niekiedy trudności w określeniu chronologii przedmiotów, zwłaszcza występujących poza lepiej datowanymi kompleksami archeologicznymi.

Około połowy IX w. nastąpiło wprawdzie pewne scementowanie poszczególnych elementów kulturowych ale jednocześnie zaznaczyły się z kolei bardzo silne oddziaływanie bizantyjskie. Przejawiają się one w kulturze materialnej, zwłaszcza w luksusowej biżuterii określanej mianem typu weligradzkiego oraz w architekturze sakralnej. Wpływy karolińskie uległy w 2 połowie IX w. pewnemu osłabieniu, a punkt ich ciężkości przeniósł się zapewne do Czech.

Już z tej krótkiej charakterystyki obcych oddziaływań na kulturę wielkomorawską¹ wynika, iż niełatwo jest oddzielić pewne zjawiska o metryce przedwielkomorawskiej od wielkomorawskich. Dodajmy, że również po upadku Wielkich Moraw w początkach X w. kultura

¹ Bibliografię Wielkich Moraw do 1966 r. zestawiają HAVLIK, KLANICA, KRAMAREK 1968. Nowsze pozycje, zwłaszcza ujęcia historyczne, omawia krytycznie ŁOWMIAŃSKI 1970, s. 199–515. Mimo dużej liczby publikacji brak dotychczas solidniejszej rozprawy poświęconej całokształtowi kultury wielkomorawskiej. Jest to w dużej mierze efektem emocjonalnego zaangażowania się badaczy czechosłowackich w zagadnienia dotyczące udziału czynnika awarskiego i zachodniego w kulturze Wielkich Moraw. Słabą stroną prac historycznych są często oparte na źródłach archeologicznych studia nad strukturą społeczną; obfite materiały z cmentarzysk wykorzystuje się na ogół dość nieporadnie, zob. np. GRAUS 1963. W badaniach nad Wielkimi Morawami niezmiernie odczuwalny jest brak monografii reprezentatywnego stanowiska w Mikulčicach. Luki tej w najmniejszym stopniu nie wypełnia popularna praca J. POULÍKA 1975. Do innych prac syntetycznych poświęconych Wielkim Morawom ustosunkowujemy się przy okazji omawiania poszczególnych zagadnień.

ich nie zanikła i przetrwanie jej w głąb tego stulecia jest archeologicznie dowiedzione.

W studium poświęconym kontaktom ziem polskich z Wielkimi Morawami nie możemy więc ograniczyć się do analizy sytuacji w IX w., ale uwzględnić musimy również okres wcześniejszy oraz stulecie następne. Niektóre zjawiska słabo jeszcze zaznaczyły się w X w. i dlatego niekiedy musimy się odwoływać nawet do XI w. Taki sposób ujęcia problematyki pozwala na porównanie natężenia kontaktów w 3 zasadniczych okresach chronologicznych określanych dalej mianem przedwielkomorawskiego, wielkomorawskiego i powielkomorawskiego. W ten sposób możliwe będzie określenie roli, jaką odegrały Wielkie Morawy w rozwoju kulturowym ziem polskich, co jest głównym celem niniejszej rozprawy.

Problem ten można traktować w rozmaity sposób. Świadomie zrezygnowaliśmy ze szczegółowych rozważań nad charakterystyką rozwoju, czyli określenia ogólnego modelu kulturowego obu porównywanych obszarów. Na ogół starano się wykazać, iż więcej jest różnic aniżeli podobieństw (np. Dąbrowska 1973, 75n.). Skłoniło to nawet Z. Kurnatowską (1977, 10) do zaliczenia Moraw i Słowacji pod względem kulturowym raczej do Słowiańszczyzny Południowej aniżeli Zachodniej. Wydaje się, że najlepsze możliwości porównań uzyskamy, rozpatrując nie tylko zjawiska kulturowe charakterystyczne dla Wielkich Moraw, ale również takie, których obecność zaznacza się przynajmniej w dwu z trzech rozpatrywanych okresów chronologicznych.

Sporo trudności nastęrcza sprecyzowanie zasięgu terytorialnego pracy. Pomijając bowiem kwestię umowności określenia „granica” w omawianym okresie, musimy brać również pod uwagę zmiany terytorialne zachodzące

w ciągu tak długiego czasu. W odniesieniu do ziem polskich zagadnienie zmian terytorialnych w IX i X w. — ich zasięgu i charakteru w stosunku do jednostki anektującej, jest ciągle jeszcze w sferze hipotez². Z kolei analizując sytuację w VI–VIII w., nie można uwzględniać zasięgu Wielkich Moraw, też zresztą dyskusyjnego, gdyż niekiedy w grę wchodzi szerszy krąg naddunajski. Z tych powodów wydaje się celowe traktowanie Karpat i Sudeców jako naturalnej granicy oddzielającej oba porównywane obszary: dorzecze Odry i Wisły od lewobrzeżnego dorzecza środkowego Dunaju, rozszerzając je w zależności od zasięgu rozpatrywanych zjawisk.

Nie podejmujemy ponownej interpretacji źródeł pisanych, gdyż dotychczasowe hipotezy historyków zostały niedawno krytycznie omówione (Łowmiański 1970, 299–515). Jedna lapidarna i moralizatorska wzmianka w *Legendzie panońskiej* (Żywot Metodego, cap. 11) nie stwarza zresztą większych nadziei na rozwiązanie interesującej nas problematyki drogą samej tylko analizy historycznej. Na podstawie innej wiadomości przytoczonej przez Kosmasa (I, cap. 14) pośrednio jedynie wnioskuje się o opanowaniu Śląska przez Wielkie Morawy (Łowmiański 1970, 477nn.). W tej sytuacji bardziej obiecujące wyniki może dać analiza źródeł archeologicznych. Można je rozpatrywać w ujęciu węższym, wyłącznie jako wytwory działalności ludzkiej, oraz w szerszym — jako wyraz określonych stosunków gospodarczych, społecznych itd. Mając to na względzie, starano się omówić źródła archeologiczne w pewnych zhierarchizowanych grupach. W niniejszym artykule ograniczono się do analizy tzw. zabytków ruchomych, które służą od określenia charakteru i zasięgu oddziaływań w zakresie kultury materialnej oraz ekonomicznych.

I. ANALIZA REPREZENTATYWNYCH ELEMENTÓW KULTURY MATERIALNEJ STREFY WIELKOMORAWSKIEJ

Mówiąc o reprezentatywnych elementach kultury materialnej strefy wielkomorawskiej, mamy na myśli zjawiska charakterystyczne przynajmniej dla jednego z porównywanych obszarów, a zaznaczające się w różnym stopniu na drugim. Jak zaznaczono we Wstępie,

dla stworzenia lepszej płaszczyzny porównań sięgano niekiedy do początków wczesnego średniowiecza i do I połowy XI w., a przy zjawiskach o pochodzeniu niepewnym lub upowszechnionych przez Wielkie Morawy uwzględniono nadto szerszy kontekst kulturowy.

A. UZBROJENIE I OPORZĄDZENIE JEŹDZIECKIE

Spośród elementów uzbrojenia i oporządzenia jeździeckiego szerszą analizą objęto topory i ostrogi. Pominięto miecze, których zachodnioeuropejska geneza nie jest kwestionowana, a udział rzemiosła lokalnego (np. oprawianie rękojeści gotowych głowni) nie jest w IX w. na tyle jednoznaczny, by można podjąć próby jakichkolwiek porównań. Osobną grupę znalezisk stanowią niektóre formy grotów strzał, wędzideł i strzemion. Niegdyś powszechnie przyjmowano, że są to typowe elementy starowęgierskie. Nowsze badania dowodzą, że ze wschodu

docierały one do Europy Środkowej już od przełomu VIII/IX w. (Bialeková 1972, 124). Chronologiczny zasięg

² Zasięg obszarów uzależnionych od Wielkich Moraw przedstawiany jest przez badaczy czeskosłowackich i polskich bardzo różnie. Nie wdając się w szczegółową dyskusję na ten temat, zauważyć można, że badacze polscy ciągle jeszcze przyjmują najdalszy zasięg zarówno na północy, jak i na wschodzie, por. LECIEJEWICZ 1976, ryc. 60. Z kolei u historyków i archeologów czeskosłowackich można stwierdzić tendencję do ograniczania zasięgu terenów uzależnionych, a ostatnio wymienia się jedynie dorzecze górnej Wisły, zob. POULÍK 1976, s. 16.

występowania niektórych form był więc bardzo szeroki, a Wielkie Morawy nie wytworzyły w tym zakresie tak charakterystycznych form, by na ich podstawie wnioskować o oddziaływaniach na nasze ziemie. Można się więc zgodzić z poglądem, że znajomość niektórych form wędzideł i strzemion zawdzięczamy na naszych ziemiach kontaktom z kulturą ludów nomadzkich. W większości jednak, o ile nie pozwala na to jednoznaczny kontekst znalezisk, niemożliwe jest określenie, czy chodzi o kontakty bezpośrednie, czy o pośrednie — poprzez tereny zakarpackie. Z tych też powodów nieprzekonywające jest jednoznaczne łączenie strzemienia z Okołu w Krakowie z oddziaływaniami wielkomorawskimi (zob. Żaki 1974, 287, ryc. 226).

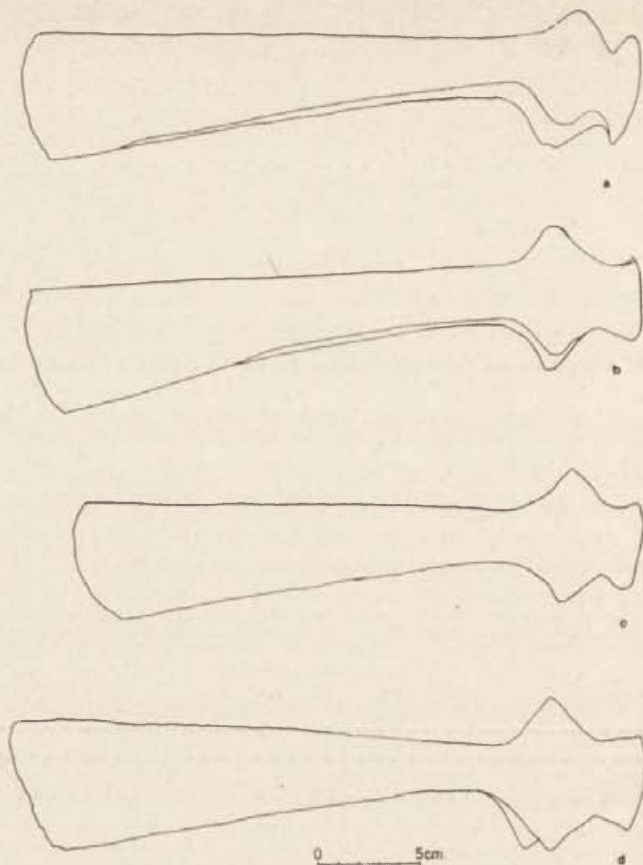
1. TOPORY

W ostatnich latach do ożywienia dyskusji nad kontaktami ziem polskich ze strefą wielkomorawską przyczyniły się również znaleziska toporów. Po odkryciu czekana w Chodliku, woj. lubelskie (Gardawski 1970, 109, tabl. 18f.), sensacją stał się zdobiony egzemplarz z Bard, woj. koszalińskie, na wybrzeżu Bałtyku (Łosiński 1972, 249, ryc. 94). Największą jednak rewelacją był przez kilka lat skarb toporów z Piotrawina, woj. lubelskie. Znalezisko to, niestety nie w pełni do dziś opublikowane, było datowane rozmaicie — od okresu wpływów rzymskich aż po czas nowożytny (Sułowska 1977). Różnie też interpretowano funkcję przedmiotów, zaliczając je niekiedy do grzywien siekieropodobnych.

Już przed laty A. Nadolski (1954, 42) łączył z wpływami morawskimi wyróżniony przez siebie typ Id toporów. Od tego czasu nie tylko pomnożyła się liczba znalezisk z ziem polskich, ale w jeszcze większej mierze wzbogaceniu uległ materiał porównawczy z południa. Z drugiej strony studia nad kulturą wielkomorawską dowiodły, że wyroby, które zwykło się określać jako charakterystyczne dla niej, występują czasami już w VIII i trwają niekiedy w głąb X w. Spośród rozlicznych toporów datowanych na VII–X w. wybraliśmy 4 formy występujące zarówno w kręgu naddunajskim, jak też na ziemiach polskich.

a. Typ Piotrawin (ryc. 1). Wydaje się, że zaproponowana dla tej formy nazwa (Sułowska 1977, 38) ma szanse upowszechnienia się. Topory tego typu odznaczają się znaczną długością, 28–36 cm, wąskim ostrzem, niezbyt wysokimi wąsami i krótkim szerokim młotkiem lekko rozszerzonym na końcu. Czasami obuch zakończony jest niskim kapturkiem. Tuleja nie zawsze jest prostopadła w stosunku do ostrza (ryc. 1a,c).

Z ziem polskich zaliczylibyśmy do tego typu wszystkie okazy ze skarbu w Piotrawinie (ryc. 1a,b) oraz egzemplarz z Jankowic woj. wrocławskie (ryc. 1d; Sarnowska 1962, 497n., ryc. 3). Ścisła analogia pochodzi z obszaru cmentarzysk awaro-słowiańskich (ryc. 1c) i odkryta

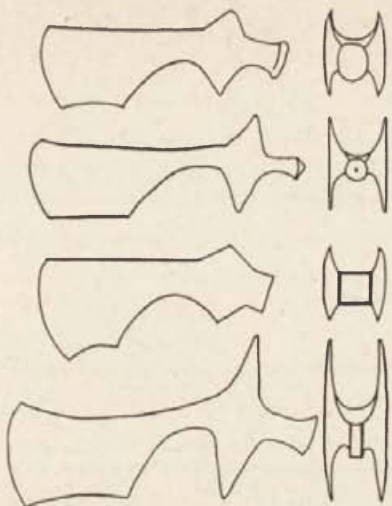
Ryc. 1. Topory typu Piotrawin — Äxte vom Typ Piotrawin
a, b — Piotrawin, woj. Lublin; c — Devínska Nová Ves, okr. Bratislava; d —
Jankowice, woj. Wrocław
Nach M. Sułowska (a, b), J. Eisner (c) und W. Sarnowska (d)

została w grobie 555 w Devinskiej Novej Vsi pod Bratysławą (Eisner 1952, ryc. 60:7). Prawdopodobnie zaliczyć tu można także topór ze skarbu w Mutěnicach na Morawach (Eisner 1948, ryc. 8:1).

Topory typu Piotrawin wykazują pewną deformację formy i w związku z tym można je traktować jako etap przejściowy między narzędziem a formą pieniądza pozakruszcowego w postaci grzywien siekieropodobnych. Znamienny jednak jest fakt, że poza wątpliwym okazem z Mutěnic te formy pośrednie nie występują na Morawach.

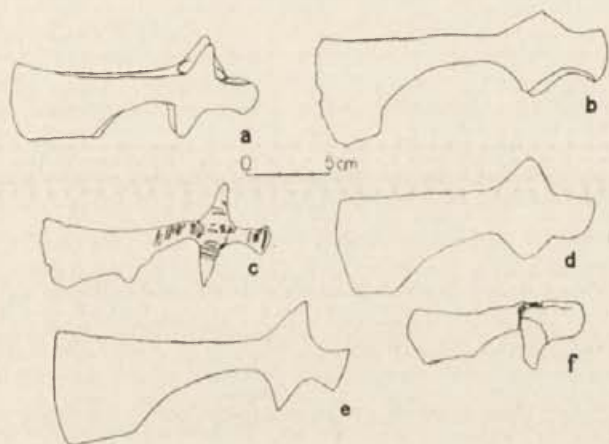
b. Typ I Poulika, tzw. *bradatic* (ryc. 2 i 3), jest najbardziej rozpowszechnioną w IX wieku w kulturze wielkomorawskiej formą przeżywającą się jeszcze w X w. (Dostál 1966, 71). Cechą charakterystyczną jest wyodrębniony młotek oraz wydatnie podcięta broda. Czekany tego typu są tam tak popularne, że zwykło się je traktować jako wytwór i zjawisko charakterystyczne dla Wielkich Moraw³. Jednakże forma ta znana była już wcześniej z cmentarzysk awaro-słowiańskich (np. Hampel 1905,

³ Wykaz czekanów typu I, tzw. *bradatic*, zamieszcza DOSTÁL 1965, s. 373n., a uzupełnienia z obszaru Austrii podaje FRIESINGER 1972, ryc. 1 (mapa z wykazem stanowisk). Zob. też ostatnio DEKAN 1976, mapa na s. 128n.

Ryc. 2. Topory typu I Poulíka — tzw. *bradatice*, odmiany z obszaru Wielkich Moraw — Äxte vom Typ Poulík I — sog. Bartäxte, Großmährische Varianten

Nach V. Hrubý

Ryc. 3. Topory typu I Poulíka z ziem polskich — Äxte vom Typ Poulík I aus Polen

a — Popęszyce, woj. Zielona Góra; b — Chodlki, woj. Lublin; c — Bardy, woj. Koszalin; d — Czerchów, woj. Płock; e — Mazowsze Płockie; f — Rozprza, woj. Piotrków Trybunalski

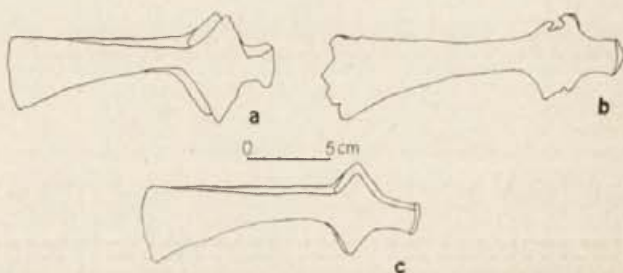
Nach W. Sarnowska (a), A. Gardawski (b), W. Łosiński (c), A. Nadolski (d, e) und A. Chmielowska (f)

86 nn., ryc. 103; Kraskovská 1972, ryc. 22:10), a ostatnio odkryto ją także w naddunajskiej części Jugosławii wspólnie z okuciem w stylu wyspiarskim z 2 połowy VIII w. (Vinski 1977/1978, tabl. XVII 2a,b). Okazy tego typu znalezione na ziemiach polskich są efektem oddziaływań południowych następujących w 3 fazach chronologicznych.

Czekan z Popęszyc, woj. zielonogórskie (Sarnowska 1962, 501 nn., ryc. 9), jest — jak wskazuje na to kontekst znalezisk — okazem najstarszym, pochodzącym jeszcze z okresu przedwielkomorawskiego (ryc. 3a). Na IX w. datuje się egzemplarze z Chodlika (ryc. 3b) i zwłaszcza Bard (ryc. 3c). Pierwsze stanowisko mogło znajdować się w obrębie wpływów wielkomorawskich, czego nie można powiedzieć o nadmorskich Bardach. Okaz ten jest

jednak pod pewnym względem nietypowy — na szyjce, wąsach i młotku wykładany jest brązem. Natomiast żaden z kilkuset czekanów strefy wielkomorawskiej nie jest w ogóle zdobiony⁴, co było charakterystyczne raczej dla rzemiosła karolińskiego. Przypuszczalnie więc dostał się on na Pomorze drogą okrężną, być może przez Skandynawię. Chronologia pozostałych czekanów tego typu pochodzących z Czerchowa, woj. płockie (ryc. 3d), Mazowsza Płockiego (ryc. 3e; Nadolski 1954, 160, 174, tabl. XIII 1,3) oraz Rozprzy, woj. piotrkowskie (ryc. 3f; Chmielowska 1966, 252, tabl. I 14), dowodzi, iż należy je łączyć z oddziaływaniami z okresu powielkomorawskiego.

c. Typ II Poulíka (ryc. 4) jest formą zróżnicowaną, do której zaliczono czekany niekiedy znacznie różniące się między sobą (Dostál 1966, 71, ryc. 15:9). Najbar-

Ryc. 4. Topory typu II Poulíka — Äxte vom Typ Poulík II }
a — Žlutava, okr. Gottwaldov; b — Želovce, okr. Veľký Krtíš; c — Czechowice, woj. Katowice

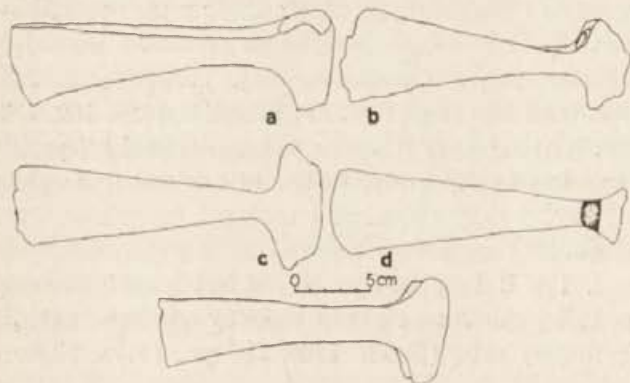
Nach B. Dostál (a) und Z. Čilinská (b)

dziej typowe egzemplarze, dość zresztą rzadkie na Wielkich Morawach, charakteryzują się wąskim ostrzem, niskimi wąsami i wąskim młotkiem, który jednakże na końcu nie jest wyraźnie rozszerzony (rys. 4a). Forma ta występowała już na obszarze kultury awaro-słowiańskiej (rys. 4b), m.in. w grobie 731 w Želovcach w Słowacji (Čilinská 1973, tabl. CXVI 1). Z ziem polskich znany jeden późny egzemplarz tego rodzaju (ryc. 4c), odkryty razem z szablą w grobie Węgra w Czechowicach, woj. katowickie (Altschlesien, t. 6: 1926, ryc. na s. 49; Nadolski 1954, 68, tabl. XXXIII 1).

d. Typ Popęszyce (ryc. 5) charakteryzuje się wąskim ostrzem; całkowita jego długość przekracza często 20 cm, ale nie osiąga wymiarów tak znacznych jak w typie Piotrawin. Egzemplarz z Popęszyc, woj. zielonogórskie (ryc. 5a; Sarnowska 1962, 501–504, ryc. 8), ma wąsy wyraźnie asymetryczne, choć trudno przesądzać, czy jest to cecha powszechna. W strefie naddunajskiej typ Popęszyce występuje na obszarze kultury awaro-słowiańskiej (np. Hampel 1905, 84, ryc. 93). Z okresu późniejszego znane są również z tego rejonu okazy mniejsze, długości około 15 cm, współwystępujące z elementami węgierskimi

⁴ Dzięki uprzejmości dr. L. HRDLČKI z AU ČSAV w Pradze autor korzystał z pełnej kartoteki czekanów wielkomorawskich.

(Hampel 1905, 84n., ryc. 94 i 96). W strefie wielkomorawskiej topory tego typu nie występują. Egzemplarze z Popęszyc oraz Głogówka, woj. zielonogórskie (ryc. 5a, b; Sarnowska 1962, 495n., ryc. 2), datowane są na okres

Ryc. 5. Topory typu Popęszyce — Äxte vom Typ Popęszyce
 a — Popęszyce, woj. Zielona Góra; b — Głogówek, woj. Opole; c — Luboń,
 woj. Poznań; d — Szeligi, woj. Płock; e — Tornov, Kr. Calau
 Nach W. Sarnowska (a, b), A. Nadolski (c),
 W. Szymański (d), und J. Herrmann (e)

przedwielkomorawski. Okaz z Lubonia pod Poznaniem nie ma ściśle określonej chronologii (ryc. 5c; Nadolski 1954, tabl. XVI 2). Przymuszczalnie do tego typu należy także uszkodzony okaz z Szelig, woj. płockie, datowany na VIII w. (ryc. 5d; Szymański 1962, tabl. XV 1). Na VIII–IX w. datowany jest topór z grodziska B w Tornow na terenie NRD (ryc. 5e; Herrmann 1966, 116, 122, ryc. 39f).

Już ten krótki przegląd form toporów w sposób przekonywający unaocznia potrzebę rozpatrywania kontaktów ziem polskich z Wielkimi Morawami w nieco szerszych ramach chronologicznych i czasem też terytorialnych. Na przykładzie toporów o formach niekiedy charakterystycznych dla kultury wielkomorawskiej widać wyraźnie kontakty naszych ziem z kręgiem naddunajskim w VII–VIII w. i z obszarem Moraw lub Słowacji po upadku Wielkich Moraw. Najślabiej zaś reprezentowane jest IX stulecie; czekan z Bard nie może być przykładem kontaktów bezpośrednich, okaz zaś z Chodlika datowany jest dość wątpliwą w tym wypadku metodą C14 na 810 ± 30 lat (Gardawski 1970, 109n.). Wynik ten zresztą nie wyklucza datowania na VIII lub sam początek IX w. Chronologię taką potwierdza też odkryte okucie pasa w typie awarskim (Gardawski 1970, 108n.). Naszym zdaniem czekan chodlikowski pochodzi najpewniej jeszcze z okresu przedwielkomorawskiego.

Mimo stwierdzenia kontaktów z terenami zakarpaczkimi nie zawsze niestety możliwe jest dziś określenie pochodzenia przedmiotów lub źródeł inspiracji. Niewątpliwie południowej proveniencji są topory typu Piotrawin oraz typu I i II Poulika. Już jednak w wypadku typu Popęszyce proces przebiegać mógł w odwrotnym kierunku. O istniejących w tym zakresie możliwościach świadczą żelazne miski typu śląskiego.

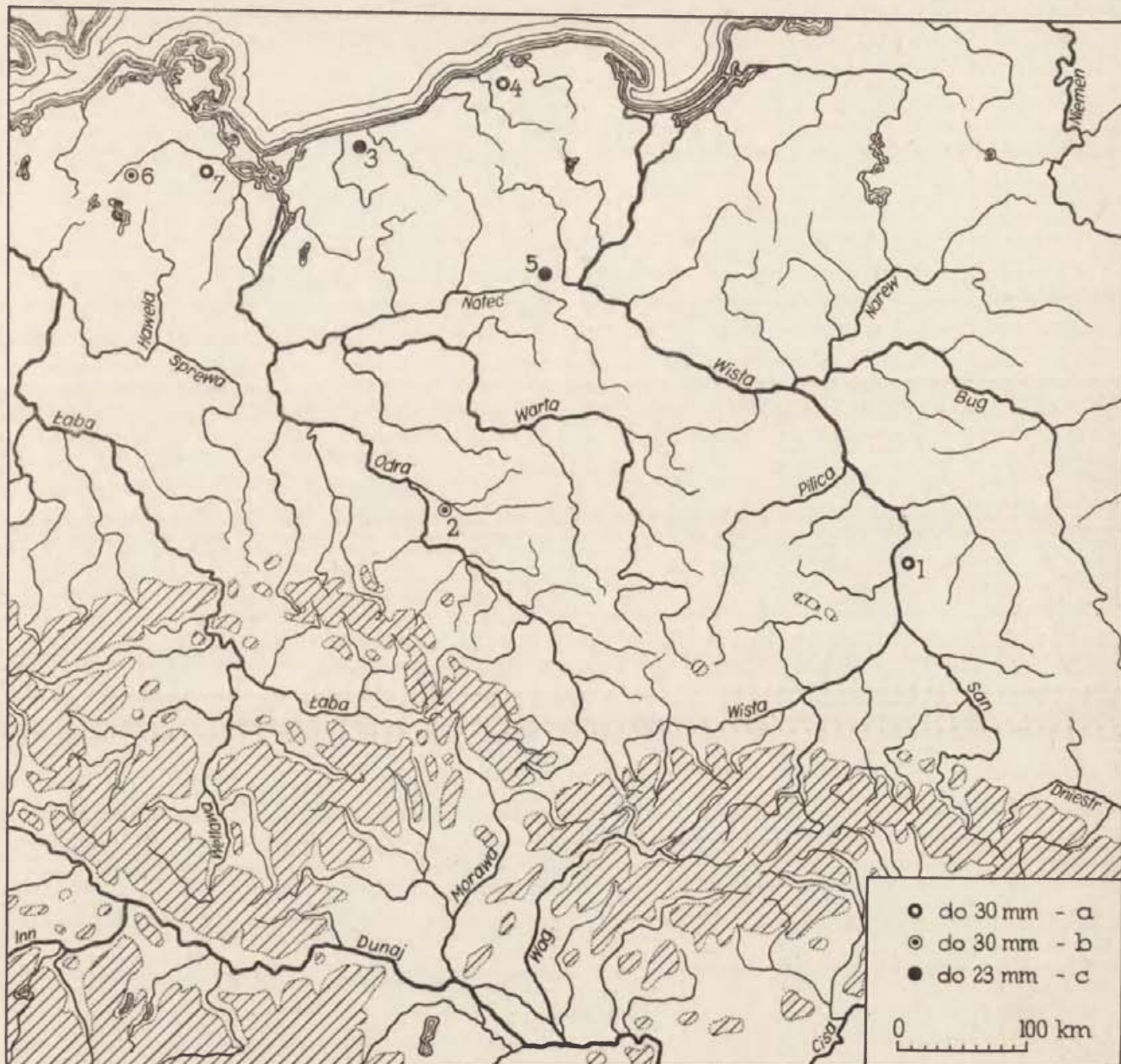
2. OSTROGI

Problematykę wytwórczości ostróg na obu porównywanych obszarach rozpatrywać można w kilku aspektach. Naczelnym zagadnieniem nie jest już dziś geneza ostróg wczesnośredniowiecznych, gdyż powszechnie przyjmuje się, iż wywodziły się z Nadrenii, ale kwestia ich dalszego rozwoju. Porównanie całokształtu wytwórczości ostróg w VI–X w. na obu interesujących obszarach jest sprawą niezmiernie złożoną i wykracza daleko poza tematykę niniejszej rozprawy. Niemniej dla śledzenia wzajemnych oddziaływań pewne ogólne wprowadzenie jest nieodzowne. Skrótowo rzecz ujmując — część badaczy uważa, iż rozwój ostróg słowiańskich inspirowany był stałymi impulsami obcymi i w związku z tym odzwierciedla zmiany zachodzące w wytwórczości zachodnioeuropejskiej (Staňa 1960, 261 n.). Inni sądzą, że po zapożyczeniu obcych form następowała dalsza ich miejscowa ewolucja w tym samym mniej więcej rytmie rozwojowym jak w Europie Zachodniej (Kavanová 1976).

Istotną innowacją w słowiańskiej wytwórczości ostróg była sama technika produkcji. Z Europy Zachodniej znamy wyłącznie ostrogi w całości odlewane bądź wykonane z dwu kawałków metalu. Na obszarach słowiańskich obok tych importowanych okazów występują głównie ostrogi odkute w całości z jednego kawałka żelaza, które J. Žak (1959a, 36n.) zaliczył do wyróżnionej przez siebie III grupy technicznej. Dla naszych rozważań istotne będzie określenie obszaru wyjściowego ostróg tej grupy. W dalszej kolejności zajmiemy się również kwestią oddziaływań wielkomorawskich centrów produkcji ostróg na wytwórczość na ziemiach polskich oraz uwzględnimy sytuację po upadku Wielkich Moraw.

a. Geneza ostróg III grupy technicznej na Morawach. W rozważaniach naszych ograniczymy się do VI–VII w., gdyż w tym czasie na obu porównywanych obszarach doszło do opanowania produkcji ostróg nową techniką. W tym okresie rozwój ostróg haczykowatych na ziemiach słowiańskich polegał wyłącznie na wydłużaniu kabłąka. Fakt ten z pewnymi uzupełnieniami był dla J. Žaka (1959a, 45nn.) podstawą wydzielenia szeregu odmian: A, B itd., od najwcześniejszych do najmłodszych. Znamienne, że na Morawach, w Słowacji i Czechach brak zupełnie okazów importowanych odmiany A, czyli najstarszych⁵. Nie występują też na południu krótkoka-

⁵ W nowszych publikacjach niektóre ostrogi zaliczono do odmiennych grup technicznych niż to uczynił Žak 1959a. Niekiedy też istnieją rozbieżności w wymiarach ostróg. Ujawniono ponadto szereg okazów o parametrach nie mieszczących się w przedziałach wartości poszczególnych odmian i z tego względu posługujemy się raczej wymiarami bezwzględными. Oprócz ostróg o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza występują na naszych ziemiach również egzemplarze o zaczepach haczykowato wygiętych na zewnątrz (Žak 1959b). Te ostatnie nie zostały jednak odkryte na terenie Czechosłowacji i nie uwzględniono ich w dalszych rozważaniach. Stąd też posługując się terminem „ostrogi haczykowate” mamy na myśli wyłącznie okazy o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza.

Ryc. 6. Najstarsze ostrogi haczykowate — Die ältesten Hackensporen

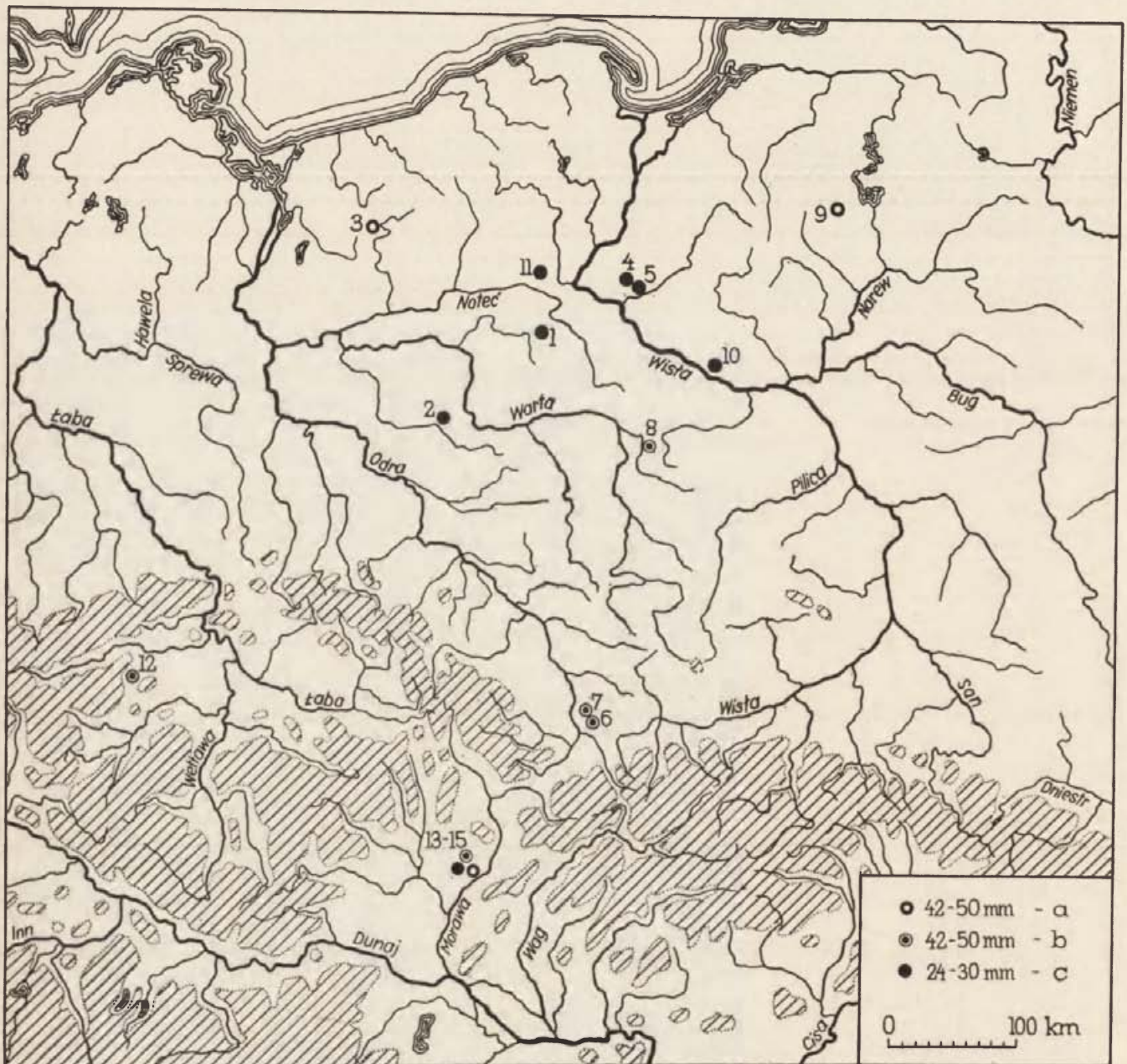
a — I grupa techniczna; b — II grupa techniczna; c — III grupa techniczna J. Żaka (podane wymiary oznaczają długość wewnętrzną kabłąka).
 a — I. technische Gruppe; b — II. technische Gruppe; c — III. technische Gruppe nach J. Żak (die angegebenen Masse bezeichnen die Innenlänge des Bügels)

Wykaz stanowisk do mapy — Fundverzeichnis zur Karte (ryc. 6)

Lp. Nr	Stanowisko Fundstelle	Województwo Kreis	Grupa techniczna Technische Gruppe	Dług. kabłąka Bügelhöhe (mm)	Literatura Quellen
Polska — VR Polen					
1	Chodlik	Lublin	I	10	Gardawski 1970, s. 104, tabl. 1b
2	Czeladź Wielka	Leszna	II	2 17	Lodowski 1972, s. 20, ryc. 5b
3	Kędrzyno	Koszalin	III	18	Łosiński 1972, s. 330, ryc. 89c
4	Kopaniewo	Słupsk	I	29	Żak 1959a, nr 22, tabl. II 1
5	Zamczysko	Bydgoszcz	III	23	jw., nr 32a, tabl. II 11
NRD — DDR					
6	Dahmen	Teterow	II?	26	Herrmann 1968, s. 211, ryc. 3a
7	Görke	Anklam	I	22	jw., s. 212, ryc. 3b

Tabela 1. Ilościowe zestawienie ostróg haczykowatych z VI – około połowy VII w.
Zahlenmäßige Gegenüberstellung der Hackensporen vom 6. – ca Mitte 7. Jh.

Faza Phase	Grupa techniczna Technische Gruppe	Wysokość kabląka Bügelhöhe (mm)	Obszar – Gebiet			
			Polska (bez terenów wschodnich) Polen (ohne die Ost- gebiete)	Morawy (Mikulčice) Mähren	Czechy Böhmen	Ukraina i wschodnie obszary Polski Ukraine und polnische Ostgebiete
I	I, II	30	3	—	—	—
II	III	23	2	—	—	—
III	I, II	42–50	5	2	1	—
	III	24–30	6	1?	—	—
IV	I, II	52–63	1	1	2	—
	III	31–37	8	3	—	—
V	I, II	82	1	—	—	—
	III	40–50	6	4	—	5

Ryc. 7. Ostrogi haczykowe odmiany A III grupy technicznej J. Żaka w wersji średniokabląkowej i współczesne im okazy grup I i II. Hackensporen; Variante A der III. technischen Gruppe nach J. Žak; Abart mit einem mittelhohen Bügel und ihnen gleichzeitige Exemplare der Gruppe I und II.

Legenda jak przy ryc. 6 – Bildererläuterung siehe Abb. 6

Wykaz stanowisk do mapy — Fundverzeichnis zur Karte (ryc. 7)

Lp. Nr	Stanowisko Fundstelle	Województwo Okres	Grupa techniczna Technische Gruppe	Długość kabłąka Bügelhöhe (mm)	Literatura Quellen
Polska — VR Polen					
1	Biskupin	Bydgoszcz	III	29	Żak 1959a, nr 16a, tabl. III 4
2	Bonikowo	Leszno	III	26	jw., nr 18, tabl. II 2
3	Drawsko	Koszalin	I	48	jw., nr 20, tabl. III 1
4	Lubicz I	Toruń	III	28	jw., nr 24a, tabl. II 6
5	„ II	„	III	29	jw., nr 24b, tabl. II 7
6	Lubomia I	Katowice	II	42	jw., nr 25a, tabl. III 4
7	„ II	„	II	48	jw., nr 25b, tabl. III 10
8	Mniszki	Płock	II	40	jw., nr 27, tabl. III 6
9	Prusinowska Wólka	Olsztyn	I	48	jw., nr 28, tabl. III 5
10	Szeligi	Płock	III	30	Szymański 1967, s. 78, ryc. 22
11	Zamczysko	Bydgoszcz	III	27	Żak 1959a, nr 32b, tabl. II 3
Czechosłowacja — Tschechoslowakei					
12	Dolanká	Podbořany	II	46	Żak 1959a, nr 3b, tabl. III 7
13	Mikulčice I	Hodonín	III?	26	Kavánová 1976, s. 12, tabl. I 2
14	„ II	„	I	47	jw., s. 11, tabl. I 10
15	„ III	„	II	47	jw., s. 12, tabl. I 12

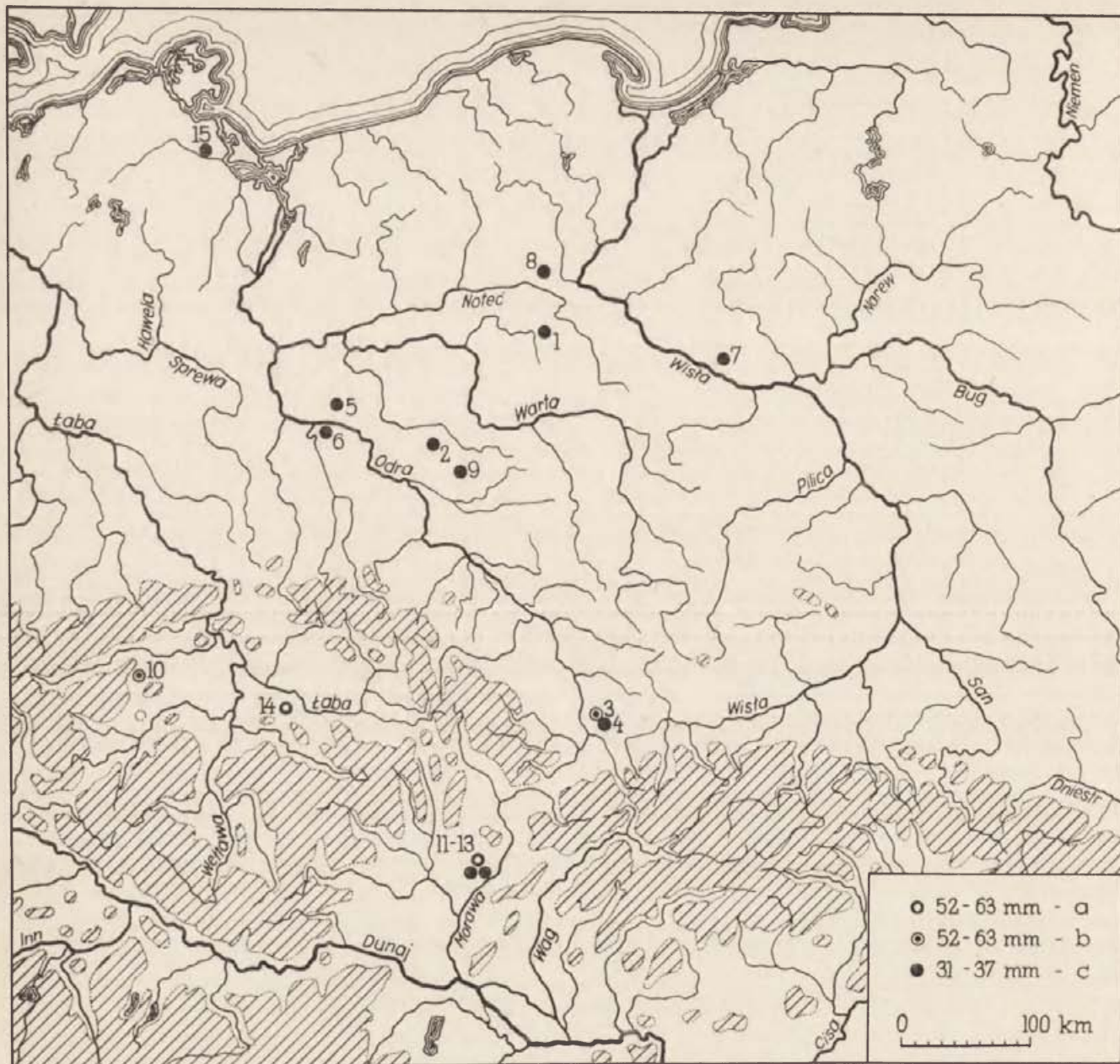
bląkowe ostrogi odmiany A produkcji rodzimej (ryc. 6). Sytuację w dalszych okresach przedstawiono na tab. 1 oraz na ryc. 7–9. Pewniejsze pojawienie się ostróg haczykowatych na Morawach, a właściwie jedynie na stanowisku w Mikulčicach, poprzedzone jest trzema fazami chronologicznymi ich występowania na ziemiach polskich. Z fazy pierwszej pochodzą wyłącznie okazy importowane, w drugiej pojawiły się już egzemplarze produkcji rodzimej. Zrównoważenie importu i wytwórczości rodzimej nastąpiło w III fazie. Z tego okresu znane są pierwsze okazy importowane znalezione w Mikulčicach i w Czechach. W fazie czwartej okazy importowane prawie zniknęły na naszych ziemiach, natomiast produkcja rodzima osiągnęła maksimum. Równocześnie wystąpiły pierwsze lokalne wyroby w Mikulčicach. Później na południu zaznaczył się wzrost liczby wyrobów miejscowych, a na ziemiach polskich jej spadek. Niezmiernie trudno określić chronologię bezwzględną poszczególnych faz, niemniej jednak fazy III i IV przypadają mniej więcej na 2 ćwierćwiecze VII w.

Teoretycznie rzecz biorąc, wytwórczość ostróg w Mikulčicach rozpatrywać można jako efekt naśladownictwa okazów importowanych. Jednakże w fazie III, kiedy podjęto produkcję rodzimą, okazy importowane miały już długość kabłąka wynoszącą od 52 do 63 mm, a okazy rodzime 31–37 mm. Można więc wnosić, że w tym czasie znajomość produkcji ostróg haczykowatych III grupy technicznej była wynikiem kontaktów z naszymi ziemiami, które osiągnęły wówczas szczyt swej wytwórczości.

W stuleciach następnych jednak sytuacja uległa pewnym zmianom. Na ziemiach polskich wpływy zachodnie osłabły, a dalszy rozwój ostróg polegał głównie na stopniowym wydłużaniu kabłąka (zob. Żak 1959a,

tabl. V–IX). Pewne nieznaczące ożywienie przypada dopiero na VII/VIII–VIII w. i przejawia się występowaniem importowanych okazów oczkowych (Petersen 1939, 66, 191, ryc. 95; Gardawski 1970, 107, tabl. 9c; Szydłowski 1974, 214, ryc. 7h). Nieco wcześniej pojawiły się długo-kabłąkowe ostrogi z haczykami przytykającymi do ramienia kabłąka (Lodowski 1980), później również na miejscu naśladowane (Żak 1959a, tabl. VIII 4). Natomiast na południu nastąpił nie tylko wzrost produkcji, ale również rozszerzenie jej zasięgu na Słowację, do Czech oraz w okolice Brna (Bialeková 1977b, 120nn.). Ujawniono też na tym terenie więcej aniżeli na naszych ziemiach ostróg importowanych z 2 połowy VII–VIII w. Nie zdołały one jednak wywrzeć silniejszego wpływu na produkcję miejscową. W sposób zasadniczy sytuacja zmieniła się dopiero w końcu VIII w. Wówczas to na Morawach i w Słowacji naśladowano nowe typy zachodnich ostróg, zaprzestając produkcji egzemplarzy haczykowatych wytwarzanych nadal na naszych terenach.

b. Problem ostróg w typie wielkomorawskim na ziemiach polskich. Z obszaru ziem polskich znamy 4 ostrogi o formach pospolicie występujących na Wielkich Morawach (ryc. 10). Okaz ze skarbu przedmiotów żelaznych w Krakowie-Nowej Hucie-Mogile (Hachulska-Ledwos 1971, 106, tabl. LX 12) zaliczyć można do wyróżnionego przez Hrubego typu II, identycznego z typem VB Bialekovej (ryc. 10a) i datowanego na IX w. (Dostál 1966, 75; Bialeková 1977b, 138). Niestety wśród przedmiotów odkrytych w tym skarbie brak precyzyjniejszych wyznaczników pozwalających na uściślenie chronologii. Drugi egzemplarz pochodzi z grodziska w Lubomi, woj. katowickie (Szydłowski 1970, 184, ryc. 10a). Stan zachowania ostrogi nie pozwala wprawdzie na jej klasyfikację, ale

Ryc. 8. Ostrogi haczykowane odmiany A III grupy technicznej J. Żaka w wersji długokabłąkowej i współczesne im okazy grup I i II Hackensporen; Variante A der III. technischen Gruppe nach J. Žak; Abart mit einem hohen Bügel und ihnen gleichzeitige Exemplare der Gruppe I und II.

Legenda jak przy ryc. 6 — Bildererläuterung siehe Abb. 6

masywność tego okazu może być wskazówką, że mamy do czynienia z egzemplarzem IX-wiecznym (ryc. 10b). Kolejny ułamek ostrogi typu IB Hrubego (Bialeková typ VA) odkryto na grodzisku w Szczaworyżu, woj. kieleckie (ryc. 10c), w młodszej fazie grodu datowanej na IX/X–XI w. (Dąbrowska 1973, 68, 170, ryc. 8:8). Ten typ ostrogi znany głównie z IX w., ale nie jest określona górna granica jego występowania (Dostál 1966, 75). Z Piechocic, woj. opolskie (ryc. 10d), pochodzi luźno znaleziona ostroga typu III Hrubego (Petersen 1939, 61, ryc. 86). Spośród wymienionych okazów jedynie ostrogę z Lubomi da się w sposób pewniejszy powiązać z IX stuleciem. Można przypuszczać, że znalezisko to pozostaje

w związku z ekspansją Wielkich Moraw na terytorium Gołyszyców.

Jak ostatnio wykazano, ostrogi typu III Hrubego mają swoje pierwowzory w materiale zachodnioeuropejskim (Wachowski, 1981). W I połowie IX w. na Morawach i w Słowacji oprócz form powielających obce wzory wytwarzano również kilka innych wariantów tego typu (Bialeková 1977b, 126n., ryc. 2 i 19). Ostroga z Piechocic bliższa jest pierwotniejszym formom i nie można wykluczyć możliwości importu z Europy Zachodniej. Jak się zdaje, okaz ten jest nieco wcześniejszy od wielkomorawskich i pochodzi z VIII w. W tym bowiem czasie na południowych ziemiach polskich wyraźniej zaznaczyła się

Wykaz stanowisk do mapy — Fundverzeichniss zur Karte (ryc. 8)

Lp. Nr	Stanowisko Fundstelle	Województwo okres Kreis	Grupa techniczna Technische Gruppe	Długość kabłąka Bügelhöhe (mm)	Literatura Quellen
Polska — VR Polen					
1	Biskupin	Bydgoszcz	III	32	Żak 1959a, nr 16b, tabl. II 9
2	Bruszczewo	Leszno	III?	33	Jasnosz 1972b, s. 222, ryc. 6:8
3	Lubomia I	Katowice	III?	37	Szydłowski 1970, s. 184, ryc. 6a
4	„ II	„	II	52	Żak 1959a, nr 25c, tabl. V 3
5	Niesulice	Zielona Góra	III?	A	Dąbrowski 1965, s. 66, przyp. 8
6	Połupin	„	III	33	ju., s. 65, ryc. 2:1
7	Szeligi	Płock	III	36	Szymański 1967, s. 78, ryc. 22
8	Zamczysko	Bydgoszcz	III	31	Żak 1959a, nr 32c, tabl. II 5
9	Żytowiecko	Leszno	III	32	ju., nr 33, tabl. II 8
Czechosłowacja — Tschechoslowakei					
10	Dolanka	Podbořany	II	53	Żak 1959a, nr 3a, tabl. V 2
11	Mikulčice I	Hodonin	III	31	Kavánová 1976, tabl. I 1
12	„ II	„	III	35	ju., tabl. I 3
13	„ III	„	II	63	ju., tabl. II 3
14	Sadská	Nymburk	I	56	Żak 1959a, nr 4, tabl. V 1
NRD — DDR					
15	Menzlin	Greifswald	III	34	Żak 1959a, nr 11, tabl. II 10

fala zachodnioeuropejskich importów w postaci ostróg oczkowych: Stary Zamek, woj. wrocławskie (Lodowski 1980), Kamieńsko, woj. wałbrzyskie (Petersen 1939, 66, 191, ryc. 95), i Chodlik, woj. lubelskie (Gardawski 1970, 107, tabl. 9c). Ostrogi z Nowej Huty-Mogiły i przypuszczalnie ze Szczaworyża wiązać należy z oddziaływaniami kultury wielkomorawskiej. Nie można jednakże określić, czy chodzi o okres istnienia Wielkich Moraw, czy wielkomorawski.

Olbryzie centrum wytwórczości ostróg, jakim były do początku X w. Wielkie Morawy, nie tylko więc nie oddziaływało na produkcję ostróg na ziemiach polskich — gdzie w tym czasie nadal wytwarzano ostrogi haczykowate (Żak 1959a, tab. 9) — ale nawet nie nasyciło własnymi wyrobami terenów zakarpaccich.

c. Zagadnienie ostróg z tzw. przedłużonym i długim bodźcem. Wprowadzenie do literatury tego rodzaju rozróżnienia (Dostál 1966, 76; Kavánová 1976, 54nn.) miało na celu wykazanie lokalnej, morawskiej genezy ostróg z długim bodźcem, wywodzących się od okazów z tzw. bodźcem przedłużonym. Oznaczać by to praktycznie miało, że Morawy odcięte w X w. od oddziaływań zachodnioeuropejskich samodzielnie doszły do identycznych jak na Zachodzie rozwiązań w dziedzinie wytwórczości ostróg. Przeciwno takiej koncepcji wystąpił słusznie M. Solle (1966, 40), rozważając genezę ostróg z długim bodźcem na terenie Czech.

Wydaje się, że zaproponowana klasyfikacja bodźców, oparta na samym tylko kryterium długości, nie jest rozwiązaniem najszcześniejszym. Niezmiernie trudno bowiem

ustalić granicę między bodźcem „normalnym”, przedłużonym i długim. Nieodzowne jest posłużenie się dodatkowo kryterium formy. Bodziec długi charakteryzuje się nieznaczną grubością, jest na ogół jednostajnie szeroki lub nieznacznie jedynie rozszerza się ku górze. Najistotniejszą cechą jest bardzo słabo jeszcze wyodrębniony, ale jednak zaznaczony, mały kolec. Bodziec przedłużony na ogół dość mocno rozszerza się ku górze, po czym zwęża się ku końcowi. Kolec w najmniejszym stopniu nie wyodrębnia się z trzonu bodźca. Rozpatrując zagadnienie w takim ujęciu można stwierdzić, że w X w. na Morawach ostrogi z długim bodźcem w ogóle nie występowały, znane były natomiast w Czechach (Kavánová 1976, tabl. XV–XIX) i w Polsce (Hilcerówna 1956, tabl. I). Niestety, wobec braku ściślejszych ustaleń chronologicznych nie można dokładnie ustalić relacji między okazami czeskimi i polskimi z długim bodźcem. Przypuszczalnie chodzi o dwa niezależne ośrodki produkcji czerpiące impulsy z zachodnioeuropejskiego kręgu kulturowego, z którym jednak Czechy zetknęły się wcześniej niż Polska.

W wieku X kontakty Moraw z kulturą zachodnioeuropejską praktycznie zaniknęły. Naszym zdaniem skończyła się wówczas produkcja ostróg w tym samym mniej więcej rytmie rozwojowym jak w Europie Zachodniej. Stąd też często przytacza się przykład ostrogi z długim bodźcem z grodziska Zelená Hora na Morawach jako dowód ekspansji Chrobrego na ten teren (Staňa 1970, 199; Michna 1977, 224). Jak się zdaje, można jedynie mówić o nurcie zachowawczym w produkcji ostróg na Morawach w X w. Chodzi głównie o formy z tzw. przedłu-

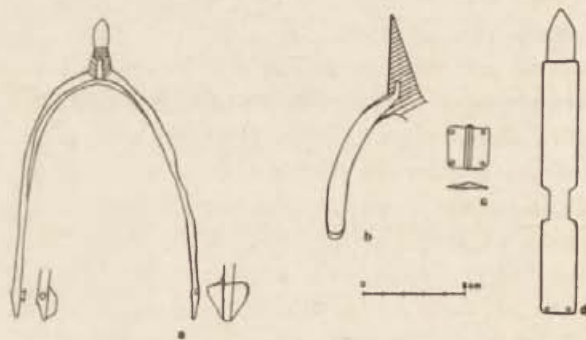

Ryc. 9. Ostrogi haczykowe odmiany B III grupy technicznej i współczesne im okazy II grupy technicznej J. Żaka
a – II grupa techniczna; *b* – III grupa techniczna.

Hackenspornen der Variante B der III. technischen Gruppe und ihnen gleichzeitige Exemplare der II. Gruppe nach J. Żak:
a – II. technische Gruppe; *b* – III. technische Gruppe

żonym bodźcem. Nie jest więc wykluczone, że nieliczne egzemplarze tego typu odkryte na ziemiach polskich (Hilczerówna 1956, tabl. I, nr 15, 166; Jasnosz 1972a, ryc. 17; Kaźmierczyk, Kramarek, Lasota 1974, ryc. 10j; Kóćkówna, Pałubicka, Prinke 1968, 174, ryc. 1:2) można łączyć z wpływami morawskimi z X w., aczkolwiek możliwe są też oddziaływania Słowian połabskich.

Na cmentarzyskach wielkomorawskich występują często w grobach wyposażonych w ostrogi również tzw. garnitury składające się z małych metalowych sprzączek, zakończeń i przewłeczek służących do mocowania ostróg. Na grodzisku w Szczaworyżu, woj. kieleckie, odkryto samą żelazną sprzączkę pochodzącą z fazy datowanej na IX/X do XI w. (Dąbrowska 1973, 170, ryc. 8:7). Ramka

Ryc. 10. Ostrogi w typie wielkomorawskim z ziem polskich –
 Großmährische Sporen in Polen

a – Kraków–Nowa Huta–Mogila; *b* – Lubomia, woj. Katowice; *c* – Szczaworyż, woj. Kielce; *d* – Piechocice, woj. Opole
 Nach R. Hachulska-Ledwos (*a*), J. Szydłowski (*b*),
 E. Dąbrowska (*c*) und E. Petersen (*d*)

Wykaz stanowisk do mapy — Fundverzeichnis zur Karte (ryc. 9)

Lp. Nr	Stanowisko Fundstelle	Województwo Okres Kreis	Grupa techniczna Technische Gruppe	Długość kabłąka Bügelhöhe (mm)	Literatura Quellen
Polska — VR Polen					
1	Biskupin I	Bydgoszcz	III	45	Żak 1959a, nr 16c, tabl. III 2
2	„ II	„	III	50	jw., nr 16d, tabl. IV 4
3	„ III	„	III	50	jw., nr 16e, tabl. IV 5
4	Husynne	Zamość	III	40	jw., nr 21, tabl. III 9
5	Kraków-Kurdwa- nów		III	48	Dąbrowska 1973, s. 224, ryc. 1
6	Kraków-Nowa Huta-Mogiła		III	48	Hachulska-Ledwos 1971, s. 86, tabl. XLVII 11
7	Lipisko	Zamość	III	48	Żak 1959a, nr 23, tabl. IV 10
8	Ujście	Piła	III	49	jw., nr 31, tabl. IV 8
9	Stary Zamek	Wrocław	II	88	Lodowski 1980
Czechosłowacja — Tschechoslowakei					
10	Mikulčice I	Hodonin	III	49	Kavánová 1976, tabl. II 1
11	„ II	„	III	49	jw., tabl. I 4
12	„ III	„	III	50	jw., tabl. II 2
13	„ IV	„	III	50	Poulik 1963, ryc. 49:1
ZSRR — UdSSR					
14	Plisniecko	Lwów	III	B	Kirpitšnikov 1973, nr 15
15	Ripniew I	„	III	B	Aulich 1963, ryc. 9:8
16	„ II	„	III	B	jw., ryc. 9:1
NRD — DDR					
17	Mittenwalde	Teltov	III	46	Żak 1959a, nr 13, tabl. IV 3

tęgo okazu łącznie ze skuwką wykonana była z jednego kawałka metalu. Tęgo rodzaju forma jest zupełnie obca w środowisku polskim i nie ma kontynuacji w stuleciach

następných. E. Dąbrowska (1973, 68, przyp. 80) łączy ten zabytek z wpływami kultury wielkomorawskiej z IX do początków X w.

B. WYROBY W TYPIE AWARSKIM ORAZ W TZW. STYLU BLATNICA—MIKULČICE

Problematyka oddziaływań awarskich na ziemię polskie należy do zagadnień wyjątkowo złożonych. Nie chodzi tu bynajmniej o kwestię pobytu Awarów na naszych terenach, lecz o kryteria wyróżniające przedmioty pochodzenia awarskiego, czy jak się niekiedy ostrożnie formuluje — w typie awarskim. Na ogół więc o kontaktach ziem polskich z kulturą Awarów wnioskuje się na podstawie najbardziej charakterystycznych zabytków, jakimi były okucia nomadzkich pasów (Szymański 1962). Oprócz tego istnieje grupa wyrobów, których przynależność kulturowa jest sporna. Przykładowo — niektóre bransolety określa się niekiedy jako bizantyjskie (Eisner 1952, 223), część wyrobów powstała zapewne pod wpływem bizantyjskim, niekiedy zachodnim, a na niektórych widoczne są wpływy słowiańskie. Dla naszych rozważań nie jest sprawą pierwszoplanową wyróżnienie elementów słowiańskich i awarskich oraz innych w kulturze awaro-słowiańskiej. Od wielu lat problem ten jest przedmiotem ostrych polemik między badaczami węgierskimi i czechosłowackimi. Rolę czynnika bizantyjskiego w formowaniu się tej kultury podkreśliła ostatnio E. Gąssowska (1979, 102–107), na wpływy zaś zachodnie wskazy-

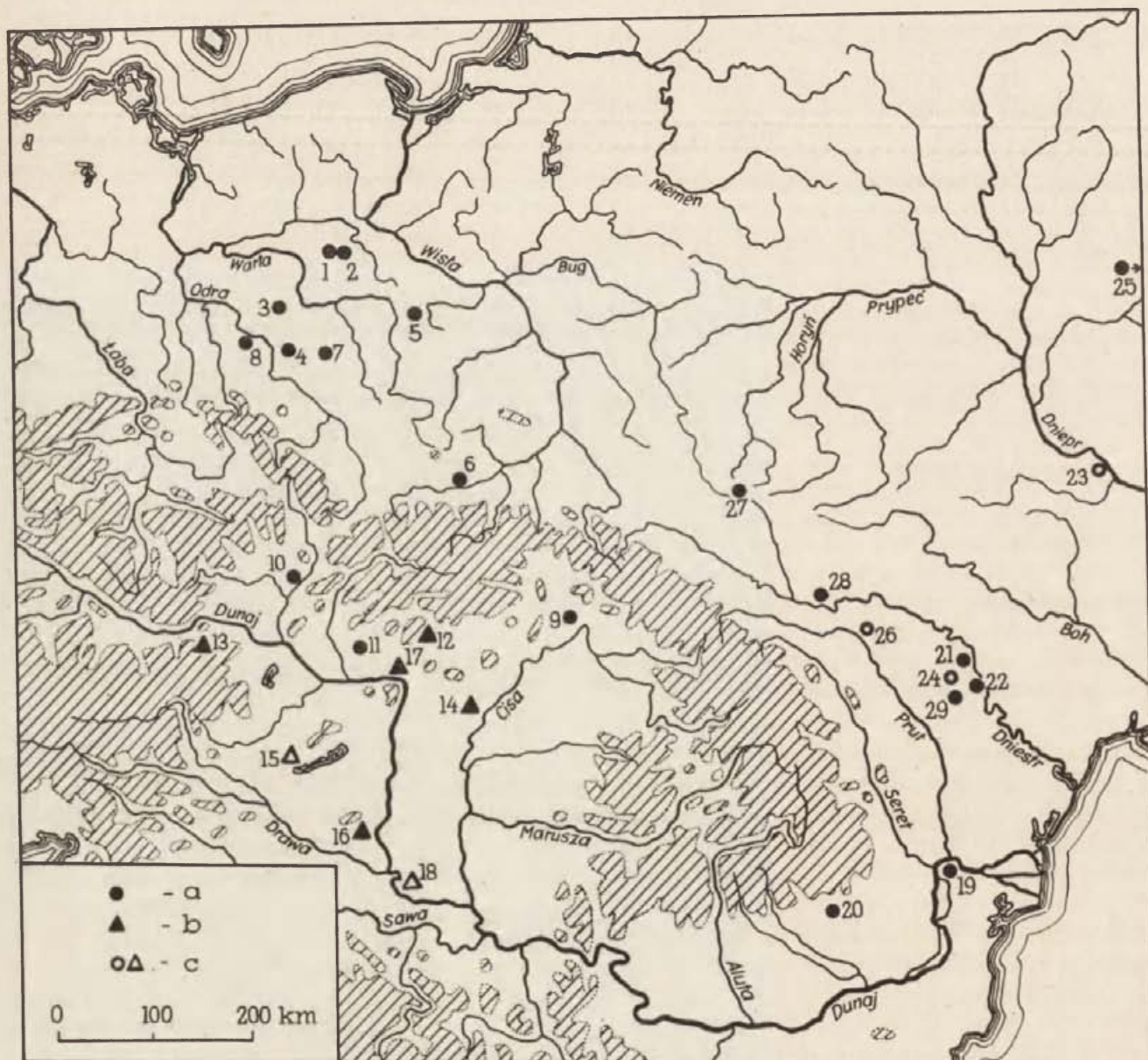
wano już dawniej. Rozpatrując więc kontakty ziem polskich z południem przed powstaniem Wielkich Moraw, słuszniej będzie uwzględniać szerszy naddunajski krąg kulturowy bez podejmowania nierealnych najczęściej prób wydzielenia składników słowiańskich, awarskich czy awaro-słowiańskich.

Prócz charakterystycznych okuć pasa w typie awarskim odkryto na naszych ziemiach pochodzące z kręgu naddunajskiego: bransolety w Biskupinie, woj. bydgoskie (Szymański 1962, 288–293); paciorki z metalową rurką w Kruszwicy, woj. bydgoskie (informacja dr. W. Dzie duszyckiego), kolczyk z kurhanu w Izbicku, woj. opolskie (Pazda 1970, 37) oraz kolczyki w Lubomi, woj. katowickie (Szydłowski 1974, ryc. 5a–c). Z licznych dzwoneczków brązowych z otworem oraz nomadzkich wędzideł, odkrytych na ziemiach polskich i datowanych w dość szerokich ramach chronologicznych, dzwoneczek z Lubomi (Szydłowski 1970, 178) i wędzidło z Chełmca Polskiego, woj. nowosądeckie (Dąbrowska 1973, 151, ryc. 8:10), łączy można z oddziaływaniami południowymi. Podobnie chyba VII-wieczna moneta bizantyjska z Żółkowa, woj. krośnieńskie (Gąssowska 1979, tab. VI), jest wynikiem

kontaktów ze środowiskiem awaro-słowiańskim. Listę tę uzupełniają niektóre formy wspomnianych poprzednio toporów. Trudniej natomiast określić chronologię kałużka z wielokrotnie esowatym uszkiem, odkrytego na cmentarzysku w Ługach, woj. leszczyńskie (Wachowski 1975, 98, ryc. 9:20). Tego rodzaju zabytki występowały wprawdzie już w 2 połowie VIII wieku w kręgu kultury awaro-słowiańskiej, jednakże na terenie Czechosłowacji utrzymały się jeszcze w X w. (Sláma 1957).

W IX wieku spora część wyrobów naddunajskiego kręgu kulturowego została włączona i zaadaptowana do inwentarza kultury wielkomorawskiej. Jednocześnie niektóre wytwory tak charakterystyczne dla kręgu awaro-słowiańskiego, jak okucia pasów produkowane są pod wyraźnymi impulsami zachodnimi. Z kolei na Morawach i w Słowacji upowszechnia się nomadzka technika odlew-

nicza, a w dziedzinie ornamentyki zaznacza się wpływ zachodni. Ten konglomerat określa się mianem stylu Blatnica lub Blatnica—Mikulčice (Justová 1977). Jest on charakterystyczny dla starszej fazy kultury wielkomorawskiej z 1 połowy IX w. (Poulik 1970, 130n.). Wydaje się jednak, że fazy Blatnica nie można w całej rozciągłości identyfikować z fazą Mikulčice. Dotyczy to zarówno datowania, jak też składu i udziału poszczególnych komponentów, które doprowadziły do wykształcenia się stylu. Nie wdając się w szczegółowe rozważania na ten temat, pragniemy jedynie podkreślić, że wymienne używanie w dotychczasowej literaturze nazw Blatnica, Blatnica—Mikulčice lub Mikulčice i z drugiej strony określeń faza, horyzont, typ i styl jest mylące, gdyż nie są to nazwy i terminy identyczne. W odniesieniu do nazwy Blatnica bardziej adekwatne jest określenie faza lub horyzont.

Ryc. 11. Znalaziska noży wolutowych — Fundstellen mit Volutenmessern

a — z osad i grodów; b — z cmentarzysk; c — znaleziska wątpliwe.

a — Burgwall- und Siedlungsfund; b — Grabfunde; c — unsichere Funde

Wykaz stanowisk do mapy — Fundverzeichniss zur Karte (ryc. 11)

Lp. Nr	Stanowisko Fundstelle	Województwo lub inna jednostka administracyjna Administrationsbezirk	Literatura Quellen
Polska — VR Polen			
1	Biskupin	Bydgoszcz	Szymański 1964, s. 222, ryc. 2
2	„	„	jw., ryc. 3
3	Bonikowo	Leszno	jw., ryc. 4
4	Czeladź Wielka	„	Lodowski 1972, ryc. 51
5	Gledzianówek	Płock	Szymański 1964, ryc. 5
6	Kraków-Nowa Huta- -Mogiła	m. woj.	Hachulska-Ledwos 1971, s. 96-98, tabl. LV 9
7	Milicz	Wrocław	Wachowski 1970, s. 68
8	Żukowice	Legnica	Kaczkowski 1971, s. 22, ryc. 10:4
Czechosłowacja — Tschechoslowakei			
9	Hnojne	Michalovce	Szymański 1965, s. 146
10	Mikulčice	Hodonin	Klanica 1967, ryc. 16:5
11	Nitra	loco	Szymański 1965, s. 146
12	Želovce	Vel'ky Krtiš	Čilinská 1973, s. 182, tabl. CXXXIV 1
Austria — Österreich			
13	Zillingtal	Wien	Szymański 1964, s. 224
Węgry — Ungarn			
14	Alattyán	Székesfehérvár	Szymański 1964, s. 223, ryc. 6
15	Kesthely	Veszprém	jw., przyp. 5.
16	Romonoya I	Pecs	Kiss 1977, tabl. LVI 96:6
17	Szob	Budapest	Szymański 1964, s. 223, ryc. 7
Jugosławia — Jugoslawien			
18	Bogojevo	Novi Sad	Szymański 1964, przyp. 5
Rumunia — Rumänien			
19	Dinogetia-Garvăn	Galați	Barnea 1967, s. 83, ryc. 42:9
20	Bucov-Tioca	Ploiești	Comșa 1978, s. 115, ryc. 92:21
ZSRR — UdSSR			
21	Alczedar III	Mołdawia	Szymański 1964, s. 223-224, ryc. 8
22	Branieszti	jw.	jw., ryc. 9
23	Kaniów	Ukraina	jw., przyp. 9
24	Łopatna	Mołdawia	Rafalovič 1972, s. 183
25	Nowotroickoje	Ukraina	Szymański 1964, s. 224, ryc. 10
26	Pereryta pe Szes	Mołdawia	Rafalovič 1972, s. 183
27	Plisniecko	Ukraina	Szymański 1964, s. 224, ryc. 11
28	Raszków	Ukraina	inf. dr. W. Barana z Kijowa
29	Trebużeny	Mołdawia	Rafalovič 1972, s. 182, ryc. 29:5

Typ, styl Mikulčice jest chyba nieco młodszy i może już być traktowany jako charakterystyczny dla starszej fazy kultury wielkomorawskiej.

Trudności w wyróżnieniu zjawisk polegają w tym wypadku na występowaniu cech stylistycznych i importów zachodnich zarówno w fazie blatnickiej, jak i w okresie występowania stylu mikulčickiego. O ile jednak w fazie blatnickiej wyraźne były jeszcze silne wpływy rzemiosła awarskiego w technice, formie i ornamentyce, to w stylu mikulčickim przejawiały się głównie w technice wykonania⁶. Istnieją też pewne różnice w zasięgu występowania

niedawno popularnonaukowej pracy o Wielkich Morawach. Po omówieniu rzemiosła awarskiego, wyróżnia w rozdziale „Na rózcesti” (Na rozdrożu) następujące zagadnienia: wpływy sasanidzkie i islamskie, elementy karolińskie i horyzont blatnicki. Dalej zaś — ślady sztuki wyspiarskiej, importy znad Adriatyku, styl mikulčicki. Te dwie grupy zagadnień mają jak gdyby odpowiadać dwóm odrębnym całościom: fazie blatnickiej i stylowi mikulčickiemu. Niestety w tekście problematyka ta nie jest zbyt wyraziście przedstawiona. Mimo to autor dość konsekwentnie używa określenia horyzont w odniesieniu do fazy Blatnica lub Blatnica — Mikulčice i wyróżnia osobno styl mikulčicki (s. 118–132). Zakładając, że pod pojęciem „horyzont” J. Dekan rozumie wyłącznie jakiś okres chronologiczny, a nie całość stylistyczną, posługiwanie się w sensie chronologicznym terminem „horyzont Blatnica — Mikulčice” jest poprawne pod warunkiem zauważania także odrębności tych dwu zjawisk.

⁶ Podobnie ujmuje to zagadnienie J. DEKAN (1976) w wydanej

zjawisk. Faza Błatnica miała szerszy zasięg i zaznaczyła się tam, gdzie doszło do styku elementów awarskich i zachodnich. Styl mikulčicki zaś, stanowiąc bardziej zwartą całość, obejmował jedynie Morawy i Słowację i był ściślej związany z zasięgiem organizacji politycznej. Fazę błatnicką umieszczalibyśmy zatem w IX w., w okresie przed powstaniem Wielkich Moraw, i łączylibyśmy z nią okucia w typie awarskim datowane na I połowę IX w., odkryte na ziemiach polskich.

Nowsze badania wykopaliskowe prowadzone w Europie Zachodniej zdają się jednak wskazywać na konieczność ponownej analizy zjawiska określanego mianem faza błatnicka. Odkrycie we Fryzji zakończenia pasa o formie

niemal identycznej do znalezionych w Błatnicy i Bolesławcu na Śląsku (Capelle 1978, tabl. 25:56) — traktowanych dotąd jako wyroby późnoawarskie charakterystyczne dla grupy błatnickiej — stawia ten problem w nieco innym świetle. Rozrzut zabytków w typie awarskim na ziemiach polskich jest dość charakterystyczny; sięgają one wąskim pasmem od Bramy Morawskiej do okolic Biskupina. Poza tym zwartym zasięgiem zakończenia pasa występują w Bolesławcu i w okolicach Warszawy (Szymański 1979, ryc. 6). Jak się więc zdaje okucie bolesławieckie może być wyrobem rzemiosła karolińskiego.

C. NOŻE WOLUTOWE

Do ciekawych i niezwykle charakterystycznych zabytków interesujących z punktu widzenia kontaktów polsko-wielkomorawskich należą noże wolutowe. Do dziś niestety nie jest w pełni wyjaśniona geneza tej oryginalnej grupy przedmiotów i brak precyzyjniejszych wyznaczników chronologicznych.

W świetle dotychczasowych znalezisk⁷ wyróżnić można 3 zasadnicze skupiska noży wolutowych: obszar północno-śląsko-wielkopolski, Mołdawia i rejon środkowego Dunaju. Ostatnio zaś zaczyna się rysować, na razie jeszcze nieliczne, skupisko nad dolnym Dunajem (ryc. 11). Mimo niezbyt precyzyjnej chronologii czytelne są jednak pewne prawidłowości. Na obszarze środkowo-naddunajskim znaleziska należą do dwu różnych stref kulturowych. Noże odkrywane w grobach grupują się zasadniczo na krawędzi obszaru cmentarzysk w typie awarskim i datowane są głównie na VII(?)–VIII do połowy IX w. Znaleziska z osad pochodzą z dwu czołowych stanowisk w strefie wielkomorawskiej (Mikulčice, Nitra) z IX w. Znaleziska z obszaru północno-śląsko-wielko-

polskiego i z Mołdawii datowane są dość szeroko, głównie jednak na VI(?) i VII–IX w. Niepodobna ustalić, które z tych dwu skupisk jest starsze. Oba jednakże zdają się być nieco wcześniejsze od zgrupowania nad środkowym Dunajem. Najmłodsze jest skupisko nad dolnym Dunajem (X w.).

Dość znaczne oddalenie zwartych skupisk mołdawskiego i północno-śląsko-wielkopolskiego oraz występujące między nimi pojedyncze znaleziska z Ukrainy zdają się nie wykluczać możliwości migracji etnicznej. Trudno jednakże określić dziś obszar wyjściowy. Nie można też ustalić jeszcze pochodzenia noży znad środkowego i dolnego Dunaju. Bliskość znalezisk mołdawskich i dolnodunajskich zdaje się wskazywać na związki między tymi obszarami, lecz jest to często przesłanka zawodna. Istniejące luki w badaniach nad tą interesującą kategorią zabytków nie pozwalają na rozpatrywanie noży wolutowych z ziem polskich i strefy wielkomorawskiej jako rezultatu obopólnych kontaktów.

D. WYROBY RZEMIOSŁA ARTYSTYCZNEGO

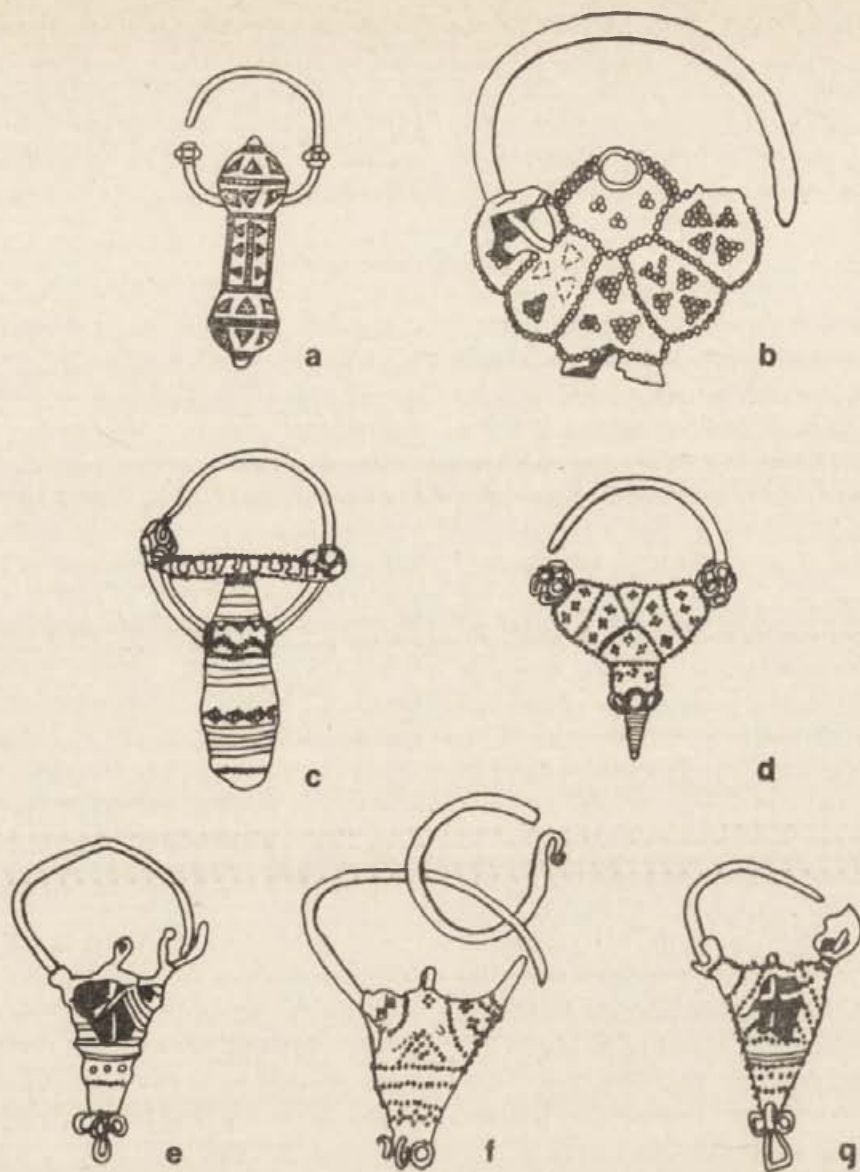
Problematyką oddziaływań rzemiosła artystycznego Wielkich Moraw na złotnictwo ziem polskich zajmujemy się szerzej w rozdziale poświęconym pieniądzu kruszcowemu. Uprzedzając dalsze rozważania, pragniemy zaznaczyć, iż w całej rozciągłości zgadzamy się z wywodami E. Gąssowskiej (1979, 168nn.) negującej w tej dziedzinie rolę wpływów wielkomorawskich na naszych terenach. Żadnego odzwierciedlenia w lokalnej produkcji nie znalazły nieliczne importy koleczyków w typie wielkomorawskim ze Stradowa, woj. kieleckie, i Okołu w Krakowie (Dąbrowska 1973, 161n., 168n.).

Z lokalną wytwórczością ozdób o cechach zbliżonych do wyrobów wielkomorawskich można się liczyć w Polsce

dopiero w XI w. Podobieństwo to jednak nie wynika z czerpania ze spuścizny wielkomorawskiej. Rzemiosło polskie bowiem w tym czasie korzystało z wzorców pochodzących z tego samego kręgu kulturowego, z jakiego wcześniej czerpały Wielkie Morawy. Jednakże rodzime wyroby polskie (ryc. 12e–g) bliższe są okazom odkrytym w naszych skarbach wczesnośredniowiecznych (ryc. 12c, d) niż wytworom czeskim (ryc. 12b) czy wielkomorawskim (ryc. 12a). Z kontynuacją tradycji wielkomorawskich w zakresie wytwórczości artystycznej można się natomiast liczyć w Czechach.

Przy obecnym stanie badań trudno wypowiadać się na temat oddziaływań wielkomorawskich w dziedzinie wytwórczości szklanej. Na ogół przyjmuje się, że analiza typu szkła i technika wykonania dostarczają bardziej wiarygodnych danych aniżeli sama forma. Jednakże

⁷ Z kilku przyczynków poświęconych nożom wolutowym najobszerniejszy jest W. SZYMAŃSKIEGO (1964; 1965).

Ryc. 12. Kolczyki wielkomorawskie (a), czeskie (b), z polskich skarbów wczesnośredniowiecznych (c, d) oraz polskie (e-g).

Ohrringe: großmährische (a), tschechische (b), aus Hacksilberfunden in Polen (c, d) sowie polnischer Produktion (e-g)

a - Pšedmostí, okr. Pšerov; b - Praha-Hrad; c - Obra Nowa, woj. Zielona Góra; d - Kretki, woj. Włocławek; e-g - Lubień, woj. Piotrków Trybunalski
Nach B. Dostál (a, c, d), Z. Smetánka (b) und E. i A. Wójcik (e-g)

w wypadku Wielkich Moraw sprawa nie jest tak jednoznaczna i można dostrzec analogie do wytwórczości złotniczej. Już środowisko awaro-słowiańskie czerpało podniety z kręgu bizantyjsko-orientalnego, wytwarzając wyroby szklane według tamtejszej receptury i w tej samej technice. Niektóre formy wraz ze znajomością procesu technologicznego przejęły Wielkie Morawy. Przykładem kontaktów ze środowiskiem awaro-słowiańskim mogą być w tym zakresie wspomniane paciorki z Kruszwicy. Jednakże okazy odkryte na cmentarzysku w Świelubiu i na grodzisku w Bardach, woj. koszalińskie, datowane są dość pewnie na IX w. Na podstawie typu szkła oraz techniki wykonania⁸ łączy je W. Łosiński

⁸ Analizy takie przeprowadziła dr hab. M. Dekówna z IHKM PAN w Warszawie, zob. Łosiński 1972, przyp. 95-97.

(1972, 248n.) z oddziaływaniami wielkomorawskimi. Wydaje się jednak, że podobnie jak to miało miejsce z ozdobami metalowymi, chodzi o ten sam krąg kulturowy będący źródłem zarówno gotowych wyrobów, jak też inspiracji. Położony u wybrzeży Bałtyku zespół Bardy-Świelubie mógł importować za pośrednictwem normañskim gotowe wyroby szklane z kręgu bizantyjsko-orientalnego. Przemawiają za tym z jednej strony liczne wyroby w typie skandynawskim, pochodzące zwłaszcza z cmentarzyska w Świelubiu, i z drugiej — znaczna koncentracja wczesnej monety arabskiej w tym rejonie oraz ułamek naczynia szklanego przypuszczalnie pochodzenia orientalnego (zob. Łosiński 1972, 241n., przyp. 93, tab. XIV).

II. OBRÓT PIENIĘŻNY I PROBLEMATYKA OZDÓB SREBRNYCH Z POLSKICH SKARBÓW Wczesnośredniowiecznych

We wczesnym średniowieczu na interesujących nas obszarach istniały dwie zasadnicze strefy wymiany: strefa pieniądza kruszcowego oraz pozakruszcowego (Sztetyło

1970, 91). Mimo obszernej literatury przedmiotu wiele zagadnień dotyczących pieniądza w VII–XI w. jest ciągle jeszcze spornych.

A. PIENIĄDZ POZAKRUSZCOWY

W strefie naddunajskiej występują skarby różnorodnych narzędzi i przedmiotów żelaznych, którym towarzyszą niekiedy także wyroby z innych surowców, jak np. brązowe okucia w typie awarskim (zob. Gringmuth-Dallmer 1975; Kurnatowska 1977, ryc. 25). Również na terenach skandynawskich odkryto skarby różnorodnych narzędzi, ale obok nich także depozyty zawierające narzędzia jednorodne, jak np. radlice (Leciejewicz 1979, 48). Chronologia tego rodzaju znalezisk na obu obszarach nie jest ściśle określona, niemniej pewna ich część przypada na IX wiek. Z kolei na Dolnym Śląsku występują w okresie przedwielkomorawskim skarby jednorodnych przedmiotów w postaci żelaznych misek typu śląskiego.

Wydaje się, że rozpatrując funkcję skarby narzędzi i przedmiotów żelaznych, najdogodniej przyjąć za punkt odniesienia skarby grzywien siekieropodobnych, gdyż przedmioty te jako celowo zdeformowane topory określa się na ogół bez zastrzeżeń mianem pieniądza pozakruszcowego symbolicznego (Sztetyło 1970, 91; Gardawski 1970, 109, przyp. 7). Niższy etap, a więc pieniądz pozakruszcowy użytkowy, reprezentowałyby zatem skarby narzędzi lub przedmiotów jednorodnych. Z ziem polskich znane są tego rodzaju depozyty pochodzące z okresu przedwielkomorawskiego. Kilka skarbów z Dolnego Śląska zawiera wyłącznie miski typu śląskiego, a jeden

(z Piotrawina, woj. lubelskie) — topory z pewnymi zaczątkami deformacji (Sułowska 1977). Ze strefy wielkomorawskiej nie są dotąd znane znaleziska skarby zawierających narzędzia lub przedmioty jednorodne.

Jeszcze niższą formą pieniądza pozakruszcowego użytkowego mogły być skarby różnorodnych narzędzi i przedmiotów żelaznych znane zarówno ze Skandynawii, jak też ze strefy wielkomorawskiej. Próbę usystematyzowania tego zagadnienia w ujęciu ewolucyjno-chronologicznym i geograficznym przedstawiono w tabeli 2. Pominięto jeden skarb różnorodnych przedmiotów i narzędzi z Mogiły (Hachulska-Ledwos 1971, 104nn. tab. LX–LXIV), gdyż jest to znalezisko odosobnione. Depozyt ten datować można na IX lub IX/X w. Występująca w jego składzie ostroga w typie wielkomorawskim (ryc. 10a) jednoznacznie określa południowy kierunek oddziaływań.

1. MISKI TYPU ŚLĄSKIEGO

W świetle dotychczasowych badań nie do pogodzenia zdają się być poglądy na temat funkcji żelaznych misek, które odkrywane w jednorodnych skarbach skłonni jesteśmy zaliczyć do pieniądza, a znajduwane pojedynczo na osadach czy łącznie z innymi przedmiotami w skarbach

Tabela 2. Pieniądz pozakruszcowy — Warengeld

Pieniądz pozakruszcowy — Warengeld	Obszar — Gebiet			Okres pojawienia się Einführungszeit
	Polska Polen	Strefa wielkomorawska Großmährische Zone	Skandynawia Skandinavien	
Użytkowy (skarby różnorodnych narzędzi i przedmiotów żelaznych) Mit Gebrauchswert (Hortfunde verschiedener Eisengeräte u. Gegenstände)	—	+	+	
Użytkowy (skarby jednorodnych narzędzi i przedmiotów żelaznych) Mit Gebrauchswert (Hortfunde einheitlicher Eisengeräte u. Geräte)	Dolny Śląsk Niederschlesien	—	—	przedwielkomorawski vorgroßmährisch
Formy pośrednie (skarby narzędzi z zaczątkami celowej doformacji) Zwischenformen (Hortfunde von Geräten mit geringer intentionaler Deformation)	Piotrawin	—	—	
Symboliczny (skarby grzywien siekieropodobnych i pojedyncze grzywny) Symbolisches (Hortfunde von Axtbarren und vereinzelter Axtbarren)	Małopolska Klempolen	Morawy, Słowacja Mähren, Slowakei	—	wielkomorawski großmährisch
Symboliczny (chusteczki lniane) Symbolisches (Leintücher)	Małopolska? Klempolen?	Czechy — Böhmen	—	powielkomorawski nachgroßmährisch

traktowane są jako przedmioty codziennego użytku (Bubenik 1972).

Wydaje się, że sprzeczności te da się wyjaśnić. Pierwotnie miski służyły zapewne jedynie do użytku codziennego. Z czasem jednak, bez najmniejszych przeobrażeń formalnych i technologicznych, zaczęto je gromadzić i deponować na niewielkim obszarze Dolnego Śląska (ryc. 13). W takim wypadku możemy traktować je jako prymitywne formy pieniądza. Nie tracąc walorów przedmiotów użytku codziennego, rozprzestrzeniały się mniej więcej w VIII w. poza teren Śląska. Cenione były na południu w środowisku owianym kulturą nomadzką, gdzie nietłukące naczynia miały szczególny walor. Na terenie samego Śląska stosunki ekonomiczne uległy z czasem zmianom. Miski występowały tu wprawdzie jeszcze w XI w., ale już tylko w swej pierwotnej, użytkowej funkcji.

2. GRZYWNY SIEKIEROPODOBNE

Funkcja grzywien siekieropodobnych⁹ nie budzi dziś takich zastrzeżeń, jakie wysuwane są w odniesieniu do misek śląskich. Dla naszej problematyki istotne jest przede wszystkim wyjaśnienie znalezisk małopolskich (ryc. 14). Grzywiny bowiem traktowane są nie tylko jako jeden z najbardziej charakterystycznych przejawów kultury materialnej Wielkich Moraw (Dostál 1965, 365), ale także jako świadectwo wciągnięcia Małopolski w strefę pozakruszcowego pieniądza symbolicznego (Dąbrowska 1973, 137; Żaki 1974, 395).

Poza największym w skali Słowiańszczyzny skarbem grzywien z IX w., odkrytym ostatnio w Krakowie przy ulicy Kanoniczej (Zaitz 1979), pozostałe znaleziska małopolskie: z Zawady Lanckorońskiej, woj. nowosądeckie (Żaki 1961), Krakowa-Nowej Huty (Hachulska-Ledwos 1971, 48) i Stradowa, woj. kieleckie (Dąbrowska 1973, 254), datować można równie dobrze na IX jak i na X w. Najczęściej spotykane datowanie na IX/X w. ma ponieważ charakter aprioryczny i uwarunkowane jest, podobnie zresztą jak wszystkich pozostałych zabytków w typie wielkomorawskim, znaną wzmianką z *Legandy panońskiej*. Słuszniej więc jest rozpatrywać grzywiny jako charakterystyczny element kultury wielkomorawskiej, a nie Wielkich Moraw jako organizacji politycznej, co narzucałoby zbyt wąską limitację czasową. W ostatnim czasie dowodów przeżywania się na Morawach grzywien jeszcze w 2 połowie X w. dostarczyły wyniki badań w Pohansku, okr. Břeclav (Dostál 1975, 216).

Pogląd o morawskiej genezie grzywien jest wprawdzie w nauce mocno ugruntowany, ale bynajmniej nie udowodniony. Prowadzone od kilkunastu lat intensywne prace

wykopaliskowe w rejonie aglomeracji Pobedim, okr. Trenčín, w Słowacji dowiodły, że przynajmniej pod względem ilościowym pierwszeństwo należy przyznać temu obszarowi, a nie Morawom¹⁰. Znaleziska z obu tych ziem łącznie wzięte przewyższa z kolei jeden, liczący kilka ton magazyn odkryty na podgrodzium w Krakowie. W całej tej złożonej problematyce zagadnienia ilościowe odgrywają wprawdzie ważną, ale nie najistotniejszą rolę. Skarby grzywien odkryte w Pobedimie pochodzą głównie z pierwszego trzydziestolecia IX w., a więc z czasów przed aneksją Mojmira. Tak wczesnym i pewnym datowaniem nie może się poszczycić żadne z morawskich znalezisk grzywien. Uwzględniając również czynnik ilościowy, można stwierdzić, że jeszcze przed przyłączeniem księstwa nitrańskiego do Moraw, a więc przed objęciem go nowymi wpływami kulturowymi, na obszarze tym grzywiny siekieropodobne były w codziennym użyciu, tzn. były powszechnym środkiem płatniczym. Dopuszczyć więc można pogląd, iż do ostatecznej deformacji toporów i przekształcenia ich w symboliczną postać pieniądza kruszcowego doszło wcześniej w Słowacji. Wielkie Morawy jedynie upowszechniły tę formę pieniądza i związane z nią stosunki ekonomiczne.

Mimo znacznej, sięgającej kilku ton, ilości grzywien w magazynie podwawelskim, nie sądzę, by odkrycie to można było rozpatrywać w kategoriach pierwotności w stosunku do znalezisk słowackich czy morawskich. Wyłączyć też chyba trzeba możliwość importu ze strefy wielkomorawskiej, gdyż jest to ilość zbyt duża i do tego zmagazynowana w jednym miejscu. Paradoksalnie niska jest w tym kontekście liczba znalezisk z pozostałych 3 stanowisk (12 egz.), co poza innymi dowodziłoby, iż Małopolska nie została objęta strefą pieniądza kruszcowego w tej postaci. Zlokalizowanie magazynu na podgrodzium, a nie w obrębie lepiej ufortyfikowanego grodu, jest wskazówką, iż nawet tak spora ilość nie przedstawiała dla księcia wybitnie wysokiej wartości. Stosowanie terminu „skarby” implikuje jednocześnie, iż był to depozyt nie podjęty przez właściciela.

Musimy zatem rozpatrzyć sytuację, w której zmagazynowaniu podległa duża ilość surowca żelaznego w postaci obcej dla danego obszaru, a ponadto nie zabezpieczonego w sposób maksymalny. Wydaje się, że w takim środowisku grzywiny miały jedynie wartość surowca żelaznego, a nie tę umowną — pieniądza. Brak troski o pieczołowite zabezpieczenie dowodziłby też, że na tym terenie surowiec żelazny nie przedstawiał specjalnie wysokiej wartości, a więc było go pod dostatkiem. Należałoby się więc zastanowić, czy w Małopolsce było

¹⁰ Według stanu z 1975 r. na Morawach odkryto niespełna 500 grzywien, w Słowacji zaś ponad 1600. Znamienne, że niewiele grzywien odkryto w czołowych stanowiskach morawskich: Mikulčice — około 300 sztuk (według Archiwum ČSAV w Mikulčicach); Staré Město — około 80 sztuk i Pohansko — 12 egz., a z samych tylko skarbow z Pobedimia pochodzi ponad 1300 egzemplarzy.

Ryc. 13. Miski żelazne typu śląskiego — Schlesische Eisenschüsseln

a — znaleziska z grodów, osad i grobów; *b* — skarby misek; *c* — znaleziska misek w skarbach przedmiotów żelaznych.

a — Burgwall- Siedlungs- und Grabfunde; *b* — Schüsselhorte; *c* — Schüsseln in Eisengendstandshorten

możliwe istnienie w IX w. rozwiniętego hutnictwa i jeśli tak, to dlaczego surowiec był magazynowany, i to w obcej dla tego obszaru postaci.

Wydaje się, że lepszym punktem wyjścia do dalszych rozważań będzie rozpatrzenie sytuacji na samych Morawach. W okresie poprzedzającym powstanie Wielkich Moraw występowały tu pochodzące ze Śląska miski typu śląskiego oraz datowane szerzej na VIII–X w. skarby różnorodnych przedmiotów żelaznych (Gringmuth-Dallmer 1975, aneks 2; Kurnatowska 1977, ryc. 25). Mimo intensywnie prowadzonych badań wykopaliskowych odkryto znikomą liczbę ośrodków hutniczych w środkowych i południowych Morawach (Pleiner 1967, 103). Nieliczne jedynie stanowiska zlokalizowane są w rejonie

Ołomuńca na północnych Morawach (Ludikovský 1959; Pleiner 1967, 103) i w zachodniej Słowacji (Pleiner 1967, 103, przyp. 69), a więc poza jądrem Wielkich Moraw. W porównaniu z rozwiniętą na dużą skalę produkcją wyrobów żelaznych jest to sytuacja paradoksalna. Jeśli to nie przypadek, a nic nań nie wskazuje, można by sformułować tezę, że Morawy nie obfitowały w rodzimy surowiec żelazny i zmuszone były do pokrywania jego deficytu z zewnątrz. Przypuszczalnie niedobór tego tak ważnego surowca wyrównywany był w drodze podbojów terenów obfitujących w rudę. Dotyczyłoby to w pierwszym okresie ziemi ołomuńskiej, zachodniej Słowacji i w znacznym stopniu również północnej Słowacji. Ostatnie bowiem badania w tym rejonie ujawniły nie tylko wyspę osadni-

Wykaz stanowisk do mapy — Fundverzeichnis zur Karte (ryc. 13)

Lp. Nr	Stanowisko Fundstelle	Województwo, okres, Kreis	Literatura i uwagi Quellen und Anmerkungen
Polska — VR Polen			
1	Biskupin	Bydgoszcz	Bubenik 1972, s. 542
2	Bolesławiec	Jelenia Góra	jw.
3	Bruszczewo	Leszno	jw. (mylnie jako Bojanowo Stare)
4	Bystrzyca	Wrocław	jw., jako nakrycie naczyń zawierającego skarb monet
5	Dzierżążnia	Ciechanów	jw.
6	Giecz	Poznań	Bubenik 1972, s. 542
7	Gilów	Wałbrzych	inf. J. Lodowskiego
8	Gniezno	Poznań	Bubenik 1972, s. 542
9	Gostyń	Legnica	jw. (mylnie jako skarb misek)
10	Karna	Zielona Góra	Bubenik 1972, s. 542
11	Kaszyce Milickie	Wrocław	Kurtz 1936, s. 33, skarb — 4 szt.
12	Kraków-Nowa Huta-Mogiła	m. woj.	Hachulska-Ledwos 1971, s. 104-106, w skarbie przedm. żelaznych; s. 154, poza skarbem
13	Legnica	m. woj.	inf. J. Lodowskiego
14	Lubomia	Katowice	Szydłowski 1970, s. 184
15	Mysłibórz	Legnica	Kurtz 1936, s. 33, skarb — 7 szt.
16	Niedźwiedź	Wrocław	Bubenik 1972, s. 542
17	Niemcza	Wałbrzych	Langenheim 1937, s. 88, przyp. 27
18	Oblęsko Stare	Ślępsk	Bubenik 1972, s. 542
19	Opole	m. woj.	jw.
20	Orzeszków	Poznań	jw.
21	Poznań	m. woj.	jw.
22	Stargard Gub.	Zielona Góra	jw.
23	Szczaworyż	Kielce	Dąbrowska 1973, s. 170
24	Tum k. Łęczycy	Płock	Bubenik 1972, s. 542
25	Wielowieś	Kalisz	jw.
26	Złotoryja	Legnica	Kurtz 1936, s. 33, skarb — 14 szt.
27	Żlinice	Opole	Bubenik 1972, s. 542
28	Żmigród	Wrocław	Kurtz 1936, s. 33, skarb — „większa ilość”
29	Żukowice	Legnica	Kaczkowski 1971, s. 20
Czechosłowacja — Tschechoslowakei			
30	Bašovce	Trnava	Bubenik 1972, s. 550
31	Bošaca-Lopenik	Trenčín-Uh. Hradište	jw.
32	Brno-Lišeň	Brno	jw., s. 548
33	Břeclav-Pohansko	Břeclav	jw.
34	Gajary	Bratislava	jw., s. 550, w skarbie przedmiotów żelaznych
35	„	„	jw.
36	Ivanovice n. Hané	Vyškov	jw.
37	Jaroměř	Náchod	Bubenik 1972, s. 546 n.
38	Klapý	Litoměřice	jw., w skarbie przedmiotów żelaznych
39	Krumvíř	Břeclav	Bubenik 1972, s. 549
40	Kuty	Skalica	jw., s. 531, w skarbie przedmiotów żelaznych
41	Mikulčice	Hodonin	Bubenik 1972, s. 549
42	Nejdek	Břeclav	jw.
43	Nížkovice	Vyškov	jw.
44	Prachov	Jičín	jw., s. 547, w skarbie przedmiotów żelaznych
45	Prasklice	Kroměřič	Bubenik 1972, s. 549
46	Pšov (Rubin)	Louny	jw., s. 547.
47	Staré Město	Uh. Hradište	jw., 549 n.
48	Uvalno	Bruntál	jw., s. 550
49	Vlatislav	Litoměřice	jw., s. 547 n.
50	Vraclav	Ústí n. Orlicí	jw., s. 548
NRD — DDR			
51	Teterov	Neunbrandenburg	Bubenik 1972, s. 542
52	Tornov	Calau	jw.
53	Vorberg	„	jw.

ctwo z elementami kultury wielkomorawskiej, ale także słabo jeszcze rozpoznane ślady działalności hutniczej (Bialeková 1977a).

Znamienne, że w skarbie narzędzi żelaznych ze Sklabińi, okr. Martin, w Słowacji odkryto m.in. również 5 bryłek żelaznego żuźla (Hrubic 1965, 416). Wskazywać to może na niedobór i wynikającą stąd cenność surowca żelaznego w strefie wielkomorawskiej. Niekiedy sądzi się, że brak surowców wpłynąć mógł na ulepszenie technik produkcji i stosowanie skomplikowanych technologii na Wielkich Morawach, co wydłużało okres użytkowania wyrobów i pozwalało na pewną oszczędność surowca (Kurnatowska 1977, 111).

Prowadzone przez Wielkie Morawy liczne akcje zbrojne wznagły zapotrzebowanie na surowiec żelazny. Jednocześnie upowszechnianie się pieniądza kruszcowego w postaci grzywien siekieropodobnych, czego przejawem jest wkładanie ich do grobu jako obola zmarłych (Dostál 1965, nr 36; Hrubý 1965, 321; Pleiner 1961, 408n.), powodowało konieczność dysponowania surowcem w tej właśnie postaci. Oficjalny import broni z monarchii karolińskiej, który złagodziłby trudności, był zabroniony przez władców frankijskich. Mimo niezbyt ścisłego przestrzegania przepisów, o czym świadczą znaleziska zachodnioeuropejskich mieczy w strefie wielkomorawskiej oraz ponawianie zakazów, przemysł broni nie mógł przybrać zbyt wielkich rozmiarów i ograniczały go wysokie koszty.

Na podstawie analizy metaloznawczej wyrobów strefy wielkomorawskiej wybitny znawca zagadnień związanych z kowalstwem R. Pleiner (1967, 103) doszedł do wniosku, że „Żadne grodzisko, żadne miasto i przypuszczalnie żaden kowal, nie był związany z określonym ośrodkiem występowania rudy”. Można stąd wnosić, że rejony rudonośne nie były zbyt zasobne, lub też wydajność ośrodków hutniczych niewystarczająca. Wynikała stąd wspomniana przez Pleinera konieczność zmieniania źródeł zaopatrywania się w surowiec żelazny, zwłaszcza przez produkujących na szerszą skalę kowali księżących.

Wielkim Morawom mógł więc zagrażać swoisty kryzys surowcowy i w tej sytuacji nieodzowne było poszukiwanie nowych źródeł zaopatrzenia na obcym terenie. Najdogodniejszy był import surowca w postaci grzywien siekieropodobnych. Pełniły one z jednej strony funkcję pieniądza, z drugiej zaś surowiec w tej właśnie postaci miał szereg zalet: łatwość składowania, transportu i potem podziału. W tym kontekście nieco jaśniej rysuje się rola magazynu grzywien na podgrodziu krakowskim. Możliwe, że był to zapas surowca przeznaczonego na eksport lub na zapłacenie trybutu. Za tą ostatnią ewentualnością mógłby przemawiać brak większej liczby wyrobów wielkomorawskich w Małopolsce, stanowiących ekwiwalent za wyeksportowany surowiec. Nieliczne pozostałe znaleziska grzywien małopolskich mogą być zarówno wyrobem lokalnym, jak też śladem kontaktów ze strefą wielkomorawską w IX lub X w.

Niezmiernie trudno dziś wykazać istnienie w IX w. na terenie Małopolski rozwiniętego hutnictwa. Jedną z przyczyn są kłopoty z datowaniem świętokrzyskiego ośrodka metalurgicznego, zwłaszcza problem jego funkcjonowania we wczesnym średniowieczu. W świetle dotychczasowej dyskusji na ten temat oraz znalezisk żuźli i dysz nie można jednak wykluczyć jego działalności w IX w. (Żaki 1974, 437–439). Inną z przyczyn jest niepełna porównywalność analiz wyrobów małopolskich i wielkomorawskich, wynikająca ze znacznie szczuplejszego asortymentu i niepomiernej mniejszej liczby wyrobów wytwarzanych w IX w. w Małopolsce. Nadal dyskusyjny jest też problem wykorzystania analiz chemicznych dla określenia źródeł pochodzenia surowca (Pleiner 1967, 99–115).

Problem wielkomorawskich grzywien siekieropodobnych, jak też znalezisk małopolskich, rozpatrywać można jeszcze w innym kontekście. Od dawna bowiem znane są ze Skandynawii znaleziska surowca żelaznego o formach niekiedy identycznych z występującymi w strefie wielkomorawskiej. Inną wspólną cechą tych dwu obszarów jest również intensywna tezauryzacja różnorodnych narzędzi żelaznych (Leciejewicz 1979, 47n., przyp. 25). Na ogół jednak podkreślano, że Wielkie Morawy oddzielała od Skandynawii strefa pieniądza kruszcowego, dopuszczając tym samym niezależne powstanie obu zjawisk (Leciejewicz 1979, 180). Wyniki nowszych badań świadczą, że na północy w okresach Vendel i wikińskim produkcja surowca żelaznego znacznie przekraczała miejscowe zapotrzebowanie i w związku z tym należy się liczyć z jego eksportem (Nylén 1978, 213). Wydaje się też, iż można pogodzić występowanie analogicznych zjawisk na obszarze zasobnym w surowiec żelazny, jakim była Skandynawia, i na ubogich węg Wielkich Morawach. U Normanów ujednolicenie form i normatywność wielkości surowca miała zapewne na celu ułatwienie składowania, transportu, rozliczeń i dystrybucji. Te same względy przemawiać mogły za upowszechnieniem się grzywien siekieropodobnych na Wielkich Morawach. Różnica polegała jednak na tym, że Wielkie Morawy występować mogły raczej w roli importera, a dystrybucja i związane z nią operacje miały zasięg lokalny.

Przedstawioną wyżej hipotezę dotyczącą znalezisk grzywien siekieropodobnych mogłoby wesprzeć stwierdzenie kontaktów między Wielkimi Morawami a Skandynawią również w innych dziedzinach wytwórczości. Panował niegdyś pogląd, że zwłaszcza miecze i ostrogi z długim bodźcem są pochodzenia wikińskiego. Z czasem jednak wykazano, że głównie z napisem *Ulfberth* mają frankijską genezę. Nowsze badania prowadzone nad tym zagadnieniem w Skandynawii podkreślają, że sygnaturą *Ulfberth* posługiwano się przez bardzo długi okres i najprawdopodobniej Normanie kopiowali na swych wyrobach ten znany „znak fabryczny” (Nylén 1978, 213n.). Nie jest więc wykluczone, że część mieczy odkry-

tych na terenach słowiańskich pochodzić może ze Skandynawii. Na związki między mieczem z Blatnicy w Słowacji i z Vaage w Skandynawii wskazywano już dawniej (Arbman 1962). Potwierdza je również nowsze znalezisko z norweskiego Elltoft (Sjövold 1974, 95, tabl. 68). Z drugiej strony na możliwość oddziaływań złotnictwa wielkomorawskiego na wytwórczość skandynawską zwróciła uwagę E. Gąsowska (1979, 168n.)

Dopuszczając możliwość kontaktów handlowych między Skandynawią a strefą wielkomorawską, można też inaczej interpretować małopolskie znaleziska grzywien siekieropodobnych, zwłaszcza zaś pochodzące z magazynu na krakowskim podgrodzium. Kraków przedstawiałby się wówczas jako emporium pośredniczące w handlu między północą a południem. Rola tego ośrodka w wymianie między Europą Zachodnią i Czechami a Wschodem znana jest już od dawna na podstawie źródeł pisanych i archeologicznych.

Nie można dziś jeszcze jednoznacznie opowiadać się za jedną z dwu przedstawionych hipotez. Niezbędne są dalsze badania metaloznawcze oraz studia archeologiczne. Istotne mogą się też okazać wyniki analiz większej serii grzywien siekieropodobnych z podgrodzia krakowskiego i porównanie ich zarówno z materiałami wielkomorawskimi, jak i skandynawskimi. Mimo długoletnich badań prowadzonych na terenie Krakowa wyniki prac wykopaliskowych są w większości nie opublikowane, co utrudnia określenie jego roli jako ośrodka wymiany dalekosiężnej. Dla uprawdopodobnienia tezy o kontaktach Wielkich Moraw ze Skandynawią za pośrednictwem ziem polskich nieodzowne jest też dokładniejsze przyjrzenie się importom skandynawskim oraz uchodzącym za frankijskie, a zlokalizowanym wzdłuż Wisły. Sprawa jest o tyle ważna, że przyjęcie wspomnianej hipotezy miałoby określone konsekwencje dla wyjaśnienia genezy niektórych innych zjawisk, jak np. grupy blatnickiej. Z poglądami wskazującymi na jej związki z działalnością Normanów polemizował J. Eisner (1952, 326nn., zwłaszcza przyp. 59), wskazując na frankijski komponent w grupie blatnickiej. Do dziś jednak nie ma jednolitego poglądu w tej sprawie.

Wydaje się, że zagadnienie kontaktów z Normanami ujmowano nazbyt skrajnie; do powstania grupy blatnickiej wcale nie było konieczne osiedlenie się Normanów w ziemi Wiślan ani ich penetracja w Słowacji. Przeczy temu choćby brak na tych terenach charakterystycznych pochówków skandynawskich czy innych typowo północnych wyrobów kultury materialnej. Wydaje się, że wystarczającym bodźcem byłyby kontakty handlowe za pośrednictwem Krakowa, do którego Normanie przybywać mogli szlakiem wiślanym.

3. CHUSTECZKI LNIANE

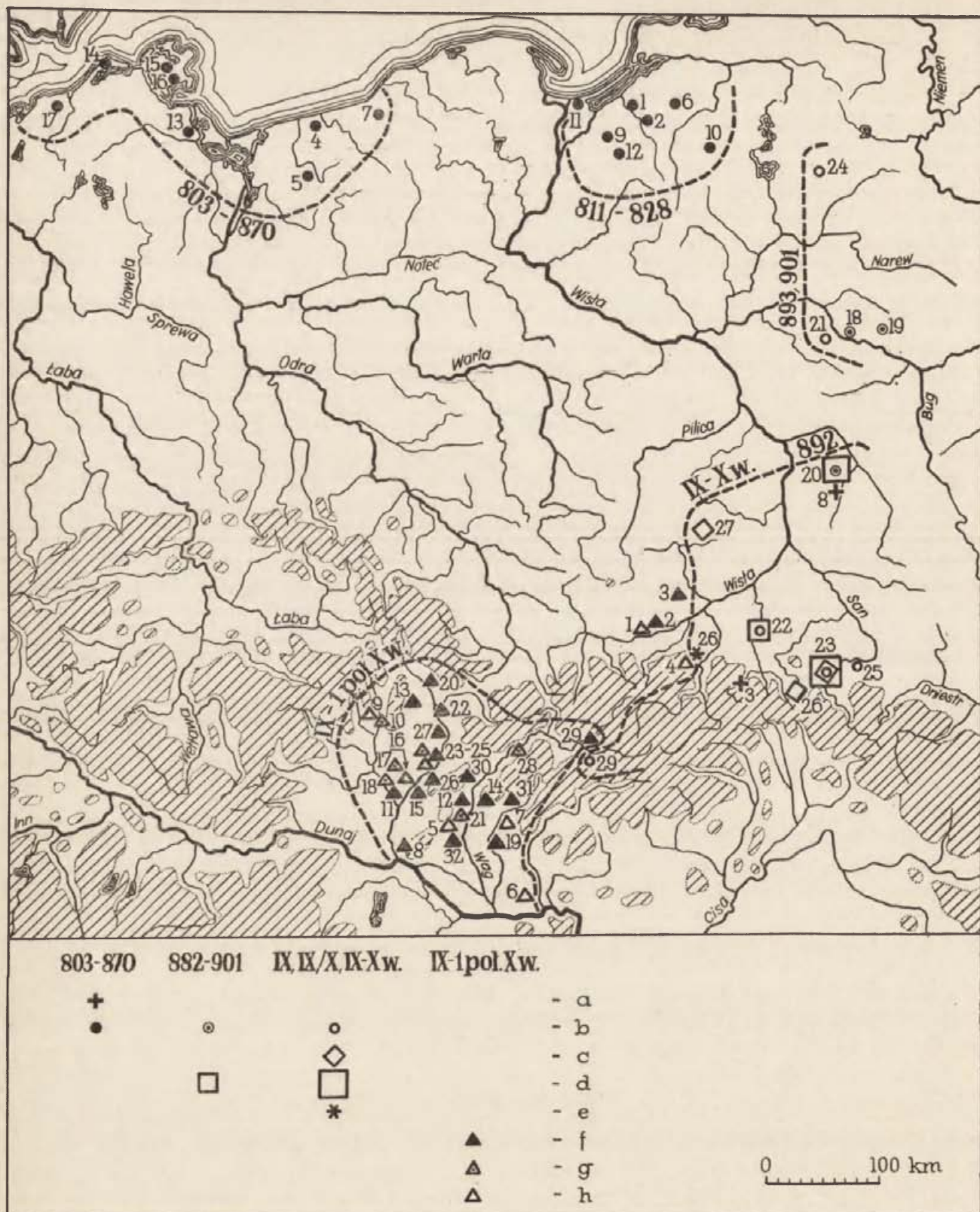
Chusteczki są dotychczas najwyższą formą pieniądza pozakruszcowego na interesującym nas terytorium, znaną jedynie z relacji Ibrahima ibn Jakuba z 2 połowy X w. O ich wartości nie decydował użyty do produkcji surowiec, ale przede wszystkim niezbędna ilość pracy ludzkiej włożona w ich wyprodukowanie. Ostatnio przypuszcza się, iż tego rodzaju forma pieniądza ma również odzwierciedlenie w źródłach archeologicznych z terenu Moraw. Materiał jednak odkryty w grobie w Uherskim Hradišću-Sady służył tylko do zawinięcia prostokątnej płytki żelaznej (Marešová 1976), nie można więc w sposób jednoznaczny identyfikować jej z obolem zmarłych. Jest to na razie znalezisko odosobnione, a brak wzmianek źródłowych o posługiwaniu się chusteczkami lnianymi na obszarach położonych na północ od Karpat i Sudetów uniemożliwia jakiegokolwiek porównania. Pośrednią i niezbyt pewną przesłanką przemawiającą za użytkowaniem tej formy pieniądza w X wieku w Małopolsce może być zupełny niemal brak pieniądza monetarnego na tym terenie. Problem ten szczegółowiej omówimy jednak w rozdziale poświęconym pieniądzwowi kruszcowemu. Z drugiej strony o użytkowaniu płótna w transakcjach handlowych na Rugii wspomina w XII w. Helmold, a ogólnosłowiański zasięg określenia „płacić”, wywodzącego się zdaniem językoznawców od tego rodzaju środka wymiany, zdaje się również przemawiać za powszechnością stosowania płótna jako miernika wartości (zob. Sztetyło 1970, 91).

B. PIENIĄDZ KRUSZCOWY

W IX wieku na Morawach i w Słowacji dominował pieniądz pozakruszcowy w formie grzywien siekieropodobnych. W tym samym mniej więcej czasie napływał najpierw na wybrzeże Bałtyku, a później i na wschodnie krańce ziem polskich obcy pieniądz kruszcowy (ryc. 14).

Z problematyką pieniądza kruszcowego na ziemiach polskich nierozdzielnie łączy się geneza ozdób ze skarbów wczesnośredniowiecznych. Ostatnio szczegółowo zajęła się tym spornym zagadnieniem E. Gąsowska (1979). Autorka omówiła krytycznie dotychczasowe poglądy w tej sprawie (s. 145nn.) oraz nie tylko dokonała analizy

ozdób w ujęciu formalno-typologicznym, ale uwzględniła także niezmiernie złożoną sytuację gospodarczą, polityczną i etniczną na obszarze eksportera ozdób, wskazując jednoznacznie na bizantyjski krąg kulturowy (s. 107–152) i określając jego zasięg (s. 148nn.). Gąsowska zajmuje zdecydowanie negatywne stanowisko w sprawie oddziaływań złotnictwa wielkomorawskiego na naszą wytwórczość (s. 168nn.). Można się w pełni zgodzić z umotywowanym wnioskiem autorki: „Chronologiczne i przestrzenne zanalizowanie składów depozytów północno-zachodnio-słowiańskich na szerokim tle porów-

Ryc. 14. Strefy wymiany w okresie istnienia Wielkich Moraw — Austauschzonen z. Zt. des großmährischen Reiches

a — luźne znaleziska monet arabskich w Małopolsce; b — monety arabskie (lub perskie) w skarbach; c — monety bizantyjskie w skarbach; d — ozdoby w skarbach; e — skarb ozdób; f — pojedyncze znaleziska grzywien siekieropodobnych; g — grzywny siekieropodobne w skarbach narzędzi żelaznych; h — skarby grzywien siekieropodobnych.

a — Funde einzelner arabischer Münzen in Kleinpolen; b — arabische (oder persische) Münzen in Hortfunden; c — byzantinische Münzen in Hortfunden; d — Schmuckstücke in Hortfunden; e — Schmuckstückhort; f — vereinzelte Funde von Axtbarren; g — Axtbarren in Eisengegenstandhorten; h — Axtbarrenhorte

Wykazy stanowisk do mapy — Fundverzeichnisse zur Karte (ryc. 14)
Grzywny siekieropodobne — Axtbarren

Lp. Nr	Stanowisko Fundstelle	Województwo Okres	Liczba Anzahl	Literatura Quellen
Polska — VR Polen				
1	Kraków, Wawel podgrodzie		ca 4000	
2	Kraków-Nowa Huta-Mogila		1	Hachulska-Ledwos 1971, s. 48
3	Stradów	Kielce	1	Dąbrowska 1973, s. 254n.
4	Zawada Lanc- korońska	Nowy Sącz	10	Żaki 1961
Czechosłowacja — Tschechoslowakei				
5	Bašovce	Trnava	4	Vendtová 1969, s. 141, 203
6	Biňa	Nové Zámky	101	Chropovský 1978, s. 22
7	Bošany	Topoľčany	15	Pleiner 1961, s. 419
8	Bratislava-Devínska Nova Ves		2	Bialeková 1972, s. 123
9	Brno-Líšeň I		13	Staňa 1961, przyp. 1
10	„ „ II		3	Pleiner 1961, s. 407
11	Břeclav-Pohansko		12	Dostál 1975, s. 213, 216
12	Čachtice	Trenčín	?	Bialeková 1972, s. 123
13	Držovice	Prostějov	1	Dostál 1965, s. 374
14	Hrádok	Nové Město n. V	247	Pleiner 1961, s. 417n.
15	Kopčany	Senica	?	Chropovský 1978, s. 101
16	Mikulčice	Hodonin	300	Archiwum ČSAV w Mikul- čicach
17	Mutěnice	„	1	Pleiner 1961, s. 414
18	Nejdek	Břeclav	26	jw., s. 408
19	Nitra		?	jw., s. 420n.
20	Olomouc		?	jw., s. 408
21	Pobedim	Trenčín	ponad 1300	Bialeková 1972, s. 123; 1975, s. 12
22	Přerov		?	Pleiner 1961, s. 408
23	Staré Město I	Uh. Hradiště		Hrubý 1965, s. 321–376
24	„ „ II	„ „	80	jw., s. 376
25	„ „ III	„ „		jw., s. 321
26	Uh. Hradiště		3	Pleiner 1961, s. 412n.
27	Vrbka	Kroměříž	1	jw., s. 408
28	Vršatské Podhradie	Povážská Bystrica	?	Bialeková 1972, s. 123
29	Vyšný Kubín	Dolný Kubín	?	inf. A. Točika
30	Zemianske Podhradie	Trenčín	?	Bialeková 1972, s. 123
31	Žabokreky	Topoľčany	1	jw.
32	Žikovce	Trnava	3	Pleiner 1961, s. 419

nawczym wykazało, że wpływy wielkomorawskie nie odegrały w nich żadnej roli, nieporozumienia wynikają zaś głównie z formalnego podobieństwa zachodzącego między biżuterią wielkomorawską a północno-zachodnio-słowiańską. Podobieństwo jest niewątpliwe, nie wyniknęło jednak ze związków terytorialnych między tymi dwiema odrębnymi całościami zabytkowymi, lecz ze wspólnego źródła pochodzenia lub inspiracji” (s. 169). Negując rolę oddziaływań złotnictwa wielkomorawskiego, Gąssowska dość niejednoznacznie wypowiada się na temat pochodzenia najbardziej kontrowersyjnego skarbu ozdób z Zawady Lanckorońskiej, woj. nowosądeckie: „Skład skarbu z Zawady Lanckorońskiej wskazuje na bardzo bliskie związki z kulturą wielkomorawską i pochodzi najpewniej z końca IX lub samego początku X w.,

będąc odbiciem na północy szczytowego okresu złotnictwa Wielkich Moraw” (s. 110), i „Z innej strony, silne wpływy bizantyńskie docierające przede wszystkim z Wenecji, widoczne w złotnictwie wielkomorawskim, na naszych ziemiach znalazły odbicie wyłącznie w jednym skarbie małopolskim (Zawada Lanckorońska)” (s. 168). Zgadzając się w zasadniczych punktach z poglądami autorki, rezygnujemy z ponownej analizy poruszonych tu kwestii i skupiamy uwagę na problematyce pieniądza kruszcowego w postaci monetarnej.

Ostatnio Kučerovska (1973) starała się dowieść, że również Wielkie Morawy leżały w obrębie strefy pieniądza kruszcowego w postaci monetarnej. Jest to jednak pogląd odosobniony, a rzekome argumenty w postaci północnoitalskich monet z końca IX w. odkryte w Mi-

Wykaz stanowisk do mapy — Fundverzeichnis zur Karte (ryc. 14 c.d.)
Pieniądz kruszcowy — Erzgeld

Lp. Nr	Stanowisko Fundstelle	Województwo Okres Kreis	Data Datum	Monety Münzen			Literatura Quellen
				arabskie* arabische*	bizantyjskie byzantinische	Ozdoby Schmuckstücke	
ca 803–870							
Polska — VR Polen							
1	Braniewo	Elbląg	816	+	—	—	<i>Inwentarze</i> IV-C, nr 3
2	Długobór	„	813	+	—	—	jw., nr 5
3	Gorlice**	Nowy Sącz	822	+	—	—	<i>Inwentarze</i> IV-A, nr 12
4	Grzybowo	Koszalin	IX w.	+	—	—	<i>Inwentarze</i> II nr 55
5	Karnice	Szczecin	867	+	—	—	jw., nr 67
6	Krasnołąka	Olsztyn	813	+	—	—	<i>Inwentarze</i> IV-C, nr 67
7	Kretomino	Koszalin	808/809	+	—	—	Leciejewicz 1970a, s. 215
8	Lublin**	„	867	+	—	—	<i>Inwentarze</i> IV-A, nr 34
9	Mokajmy-Sójki	Elbląg	817	+	—	—	<i>Inwentarze</i> II, nr 103
10	Ramsowo	Olsztyn	828	+	—	—	<i>Inwentarze</i> IV-C, nr 13
11	Stegna	Elbląg	811	+	—	—	<i>Inwentarze</i> II, nr 159
12	Zalewo	Olsztyn	811	+	—	—	<i>Inwentarze</i> IV-C, nr 19
NRD — DDR							
13	Pinnow	Anklam	864	+	—	—	<i>Inwentarze</i> II, nr 123
14	Prerow-Darss	Ribnitz-Damgarten	803	+	—	—	jw., nr 143
15	Ralswiek	Rügen	842/844	+	—	+	Herrmann 1978, s. 168 n.
16	Rugard	„	815	+	—	—	<i>Inwentarze</i> II, nr 155
17	Wischendorf	Wismar	870	+	—	—	<i>Inwentarze</i> V, s. 78, przyp. 1
ca 882–901							
Polska — VR Polen							
18	Drohiczyn	Białystok	893	+	—	—	<i>Inwentarze</i> III, nr 23
19	Klukowicze	„	901	+	—	—	jw., nr 40
20	Lublin-Czechów	„	822	+	—	+	<i>Inwentarze</i> IV-A, nr 6
IX, IX/X, IX–X w.							
Polska — VR Polen							
21	Czaple Obrępałskie	Siedlce	X w.	+	—	—	<i>Inwentarze</i> III, nr 16
22	Dębica	Tarnów	IX–X w. (?)	+	—	+	<i>Inwentarze</i> IV-A, nr 7
23	Gdyczyna	Przemyśl	?	+	+	+	jw., nr 8
24	Grajewo-Prostki	Łomża–Suwałki	pocz. X w.	+	—	—	<i>Inwentarze</i> III, nr 33
25	Przemyśl II	„	IX–X w.	+	—	—	<i>Inwentarze</i> IV-A, nr 46
26	Rymanów	Krosno	?	—	+	—	jw., nr 46
27	Wilków	Kielce	IX w.?	—	+	—	jw., nr 59
28	Zawada Lanckorońska	Nowy Sącz	IX/X w.	—	—	+	jw., nr 66
Czechosłowacja — Tschechoslowakei							
29	Ružomberok	Liptovský Mikuláš	X w.?	+	—	—	Hlinka, Kraskovská, Novák 1968, nr 1

* Lub perskie — oder persische.

** Pojedyncze znaleziska monet w Polsce południowej — vereinzelte Münzfunde in Südpolen.

kulčicach są zupełnie nieprzekonywające (1973, 10nn.). W X w. zwyczaj wkładania do grobu monet z otworem, często pochodzących jeszcze z końca IX w., był bardzo popularny w środowisku wczesnowęgierskim. Na podstawie ich występowania w grobach ustalić można nawet szlak wędrówki Madziarów (por. ryc. 18, 20). Na obszarze od południowo-wschodniego skrawka Sło-

wacji w kierunku zachodnim są to przedziurkowane monety arabskie z początku X w. oraz numizmaty pozbawione otworów. W rejonie ujścia Wagu i w górę tej rzeki dochodzą do tego również monety włoskie z końca IX do połowy X w., również przedziurkowane (ryc. 18), a od 2 połowy X w. także czeskie monety przedziurkowane (ryc. 20). Znaleziska wspomnianych monet grupują się od

ujścia Wagu wzdłuż biegu tej rzeki, osiągając na północy mniej więcej rejon, w którym w I połowie X w. funkcjonowało ważne centrum osadnicze Pobedim, a po jego upadku Ducové. Stąd pomiędzy Małymi i Białymi Karpatami otwierała się już droga do Moraw. Pierwszym poważniejszym ośrodkiem na tym szlaku były Mikulčice, gdzie w grobach odkryto wiele elementów wczesnowęgierskich. W tym kontekście znaleziska monet północnowłoskich z tego stanowiska łączylibyśmy ze środowiskiem wczesnowęgierskim, a nie wielkomorawskim.

Warunkiem uchwycenia ewentualnych oddziaływań między strefami wymiany pieniądza jest określenie kierunków napływu, analiza składu oraz zasięgu występowania masy kruszcowej na ziemiach polskich. W ostatniej ćwierci X w. skarby pojawiały się również w Czechach. Możemy zatem rozpatrywać wzajemne wówczas oddziaływanie między polską strefą obcego pieniądza kruszcowego i czeską strefą, w której dominowała moneta rodzima. Okres od początku IX do końca X w. jest jednak zbyt długi, by można było analizować zjawiska bez rozwarstwienia chronologicznego. Z tego względu wyróżniono kilka krótszych okresów, które w żadnym wypadku nie mają charakteru uniwersalnego dla całej strefy pieniądza kruszcowego¹¹. W naszym ujęciu daty oddzielające poszczególne okresy oznaczają wystąpienie nowych zjawisk, w mniejszym stopniu zaś interesuje nas kontynuacja faktów zapoczątkowanych wcześniej.

1. PIENIĄDZ KRUSZCOWY NA ZIEMIACH POLSKICH W OKRESIE ISTNIENIA WIELKICH MORAW

W okresie tym można wyodrębnić dwie fazy napływu masy kruszcowej z dwu zasadniczych kierunków i o odmiennym charakterze. W fazie starszej, datowanej mniej więcej od 803 do 870 r. występował pieniądz kruszcowy niemal wyłącznie w postaci monetarnej, w jednym tylko wypadku łącznie ze sztabkami srebra. Są to głównie monety arabskie, nigdy zaś bizantyjskie. Depozyty grupują się w pasie nadmorskim od Zatoki Wismarskiej do rejonu Elbląga (ryc. 14). Ze starszą fazą łączą się także pojedyncze monety występujące w warstwach osadniczych grodzisk i w grobach, tworzące wyraźny zespół w rejonie Kołobrzegu (Leciejewicz 1970a, ryc. 1; Łosiński 1972, tab. XIV).

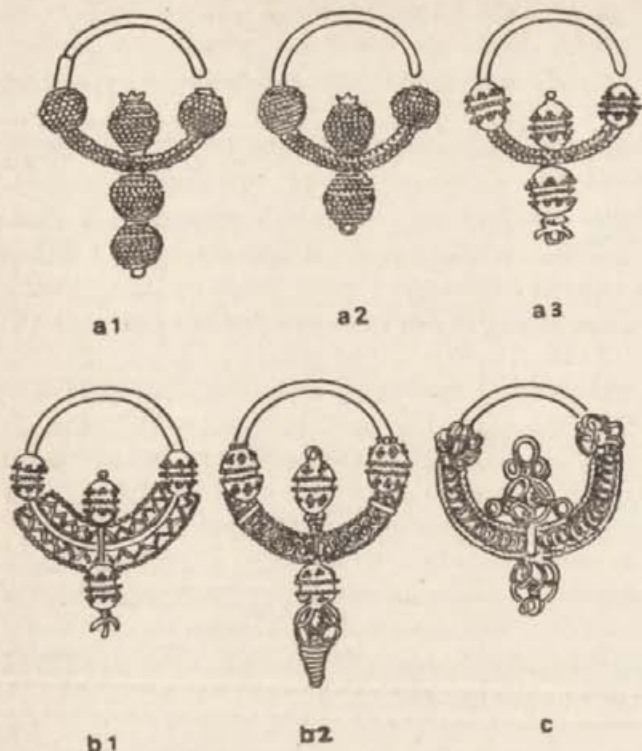
Z fazy młodszej (po 882 — po 901 r.) brak skarbow

¹¹ W rozważaniach uwzględniamy pieniądz zarówno kruszcowy monetarny, jak i niemonetarny, a wzajemne ich relacje były m. in. przesłanką do uszeregowania niektórych zjawisk. Z tego też względu nie było możliwe i dla naszych celów nie jest najważniejsze rozpatrywanie chronologii napływu monet wg dat poszczególnych emisji. Szczegółowo problem ten omawia SUCHODOLSKI 1971, w podręcznikach „Znaleziska” i odpowiednich tabelach dotyczących poszczególnych krajów. Pieniądza niemonetarnego nie podobna jednak tak szczegółowo rozwarstwić chronologicznie, dlatego też kierowano się głównie przybliżonym terminem, po którym depozyt został ukryty.

w pasie nadmorskim, występują zaś na wschodnich krańcach Polski, co wskazywałoby na szlak lądowy, a nie jak poprzednio bałtycki. Podobnie i tu wyodrębnić można dwa skupiska, jednakże zróżnicowane pod względem składu masy kruszcowej i, jak się zdaje, również chronologicznie (ryc. 14). Przepuszczalnie wcześniejsze jest zgrupowanie skarbow w południowo-wschodniej Polsce. Niestety, poza jedynym skarbem z Lublina-Czechowa datowanym w przybliżeniu po 882 r. chronologia pozostałych jest mało precyzyjna i obejmuje IX, IX/X i IX-X w. W grupie tej mieści się depozyt z Zawady Lanckorońskiej zawierający wyłącznie ozdoby (Jamka 1935; Zeylandowa 1960), problematyczne skarby samych monet bizantyjskich z Wilkowa i Rymanowa, skarby wyłącznie z monetami arabskimi z Dębicy i Przemyśla II lub perskimi z Ružomberoku w północnej Słowacji, z monetami arabskimi, bizantyjskimi i ozdobami z Gdyczyny oraz z monetami arabskimi i ozdobami z Lublina-Czechowa. Wykaz ten uzupełnić można jeszcze dwoma luźnymi znaleziskami monet arabskich z Gorlic (po 822 r.) oraz Lublina (po 867 r.).

Mimo zastrzeżeń dotyczących zarówno składu, jak i chronologii większości depozytów zwraca uwagę w tym skupisku nasilenie występowania monet bizantyjskich. Przepuszczalnie więc z tą falą napłynęły drogą lądową ozdoby z kręgu bizantyjskiego, znane ze skarbow w Zawadzie Lanckorońskiej i Lublinie-Czechowie. Na pierwszym ze stanowisk odkryto jednak również skarb grzywnien siekieropodobnych, nawiązujący z kolei do strefy wielkomorawskiej, co powoduje, iż najczęściej oba te skarby interpretowane są jako efekt kontaktów z Wielkimi Morawami. Naszym zdaniem jest to zbieżność poniekąd przypadkowa, wynikająca z faktu, że grodzisko w Zawadzie Lanckorońskiej leży na granicy dwu stref; na zachód od niego mamy obszar z pewnymi słabo zaznaczającymi się wpływami wielkomorawskimi, na wschód i północny wschód rozciąga się strefa pieniądza kruszcowego w postaci monetarnej i niemonetarnej, napływającego szlakiem lądowym z kręgu bizantyjsko-orientalnego. Innym punktem stycznym tych dwu stref jest rejon dolnej Orawy. W Wyśnym Kubinie, okr. Dolny Kubin, odkryto pośród innych elementów wielkomorawskich (Bialeková 1977b, 154) również grzywnę siekieropodobną (inform. doc. dr. A. Točika z AU SAV w Nitrze), a w położonym nieopodal Ružomberoku skarb monet. W tym jednak wypadku kruszec jest w postaci monetarnej i jego pochodzenie można określić jednoznacznie.

Znamienny jest fakt, że stanowisko w Zawadzie Lanckorońskiej leży na wschodnim krańcu wydzielonego przez E. Dąbrowską (1973, mapa C) „zespołu zachodniego”, który wyodrębniony został na podstawie szeregu innych elementów kulturowych, a nie tylko ekonomicznych jak w naszym wypadku. Innymi słowy — biegnąca mniej więcej wzdłuż linii Dunajca granica między strefą

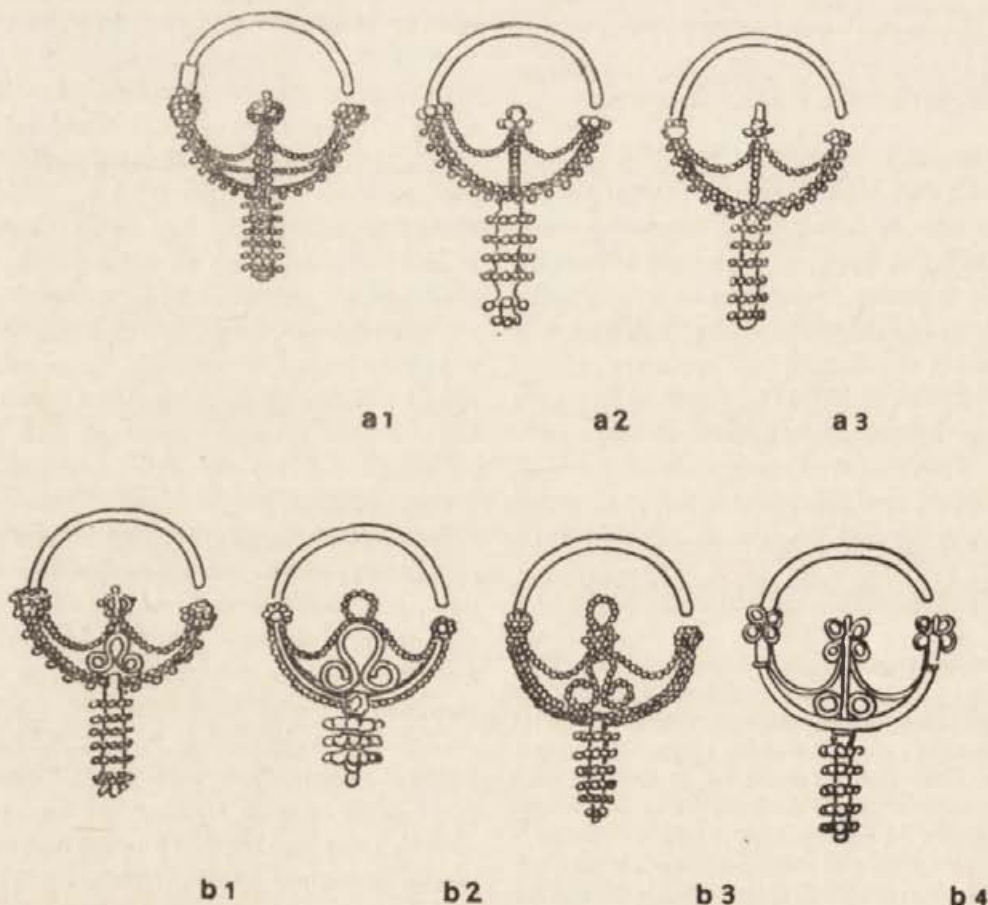

Ryc. 15. Kolczyki typu święteckiego — Ohrringe vom Typ Tempelhof

a1, a2 — Zawada Lanckorońska, woj. Nowy Sącz; a3-c — okazy ze skarbów wczesnośredniowiecznych — aus Hacksilberfunden. Bez skali — nicht proportional

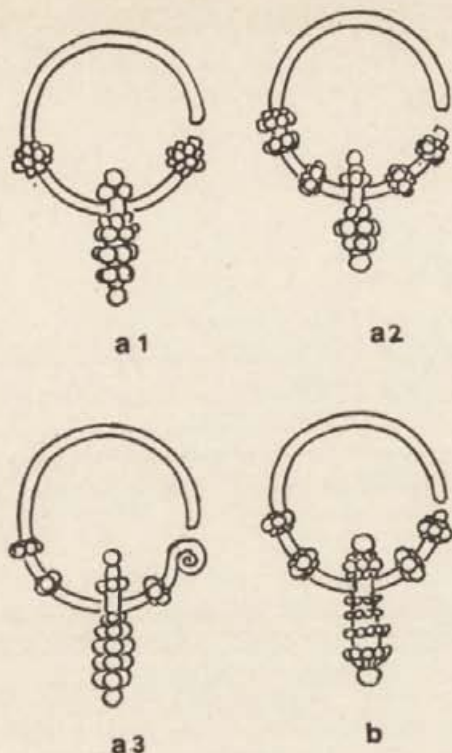
wpływów wielkomorawskich i strefą pieniądza kruszcowego z kręgu bizantyjsko-orientalnego pokrywa się w przybliżeniu z granicą między zespołem zachodnim i wschodnim.

Przeciwno wielkomorawskiemu pochodzeniu skarbu z Zawady Lanckorońskiej przemawia też analiza formalna drugorzędnych cech ozdób i zasięgu ich występowania. W tym miejscu pragniemy tylko zwrócić uwagę, że wśród kolczyków określanych mianem typu święteckiego (ryc. 15) do formy a1 brak analogii w materiale wielkomorawskim, a licznie występują tam jedynie formy a2. W skarbach zaś wczesnośredniowiecznych pochodzących z czasów późniejszych spotykamy formę a3 (po 965 r.), formy b1 i b2 (po 973 r.) i formę c (po 1008 r.). Brak też na Wielkich Morawach ścisłych analogii do kolczyków łukowatych (ryc. 16) znanych z Zawady Lanckorońskiej (a1, b1), występują tam jedynie formy b2 i b3 (Dostál 1965, ryc. 3; 1966, ryc. 10). Z kolei jednak formy identyczne z a3 spotykamy w Bułgarii (Važarova 1976, ryc. 216:7). Formy a2, a3, b2, b3 i b4 znane są ze skarbów, począwszy od ostatniej ćwierci X w. Również do niektórych kolczyków (a2) z wisiorkiem winogronowatym (ryc. 17), odkrytych w skarbie z Zawady Lanckorońskiej, brak ścisłych analogii na Wielkich Morawach. Częstsza jest tam forma a1 znana z Lublina-Czechowa. Trudniej natomiast rozpatrywać formę b z pustym

Ryc. 16. Kolczyki łukowate z IX/X w. — Mondsichelohrringe aus dem 9./10.-10. Jh.

a1, b1 — Zawada Lanckorońska, woj. Nowy Sącz; a2, a3, b2-b4 — okazy ze skarbów wczesnośredniowiecznych — aus Hacksilberfunden. Bez skali — nicht proportional

Ryc. 17. Kolczyki z wisiorzkiem winogronowatym z IX-połowa XI w. — Traubenförmige Ohrringe aus dem 9.-Mitte 11.Jh.
 a1 — Lublin—Czechów; a2, b — Zawada Lanckorońska, woj. Nowy Sącz; a3 — okaz ze skarbu wczesnośredniowiecznego — aus Hachsilberfund. Bez skali — nicht proportional

wisiorzkiem, gdyż w razie braku szczegółowego opisu przypomina ona bardzo formę a2. Niemniej liczba kolczyków w formie b jest niewielka i przynależność ich do tej formy jest bardzo problematyczna. W sposób pewny poświadczony jest występowanie form a2, a3 i b w skarbach dopiero od końca X w. Wydaje się więc — wobec braku niektórych form kolczyków ze skarbu w Zawadzie Lanckorońskiej w niezmiernie bogatym materiale porównawczym z Wielkich Moraw, przy jednoczesnym występowaniu niektórych form w Bułgarii — że depozyt ten dotarł na nasze ziemie bezpośrednio z kręgu bizantyjskiego szlakiem lądowym łącznie z napływającą w tym czasie falą arabskiego i bizantyjskiego pieniądza kruszcowego w postaci monetarnej.

Nieco młodsze od zgrupowania depozytów w południowo-wschodniej Polsce jest chyba skupisko depozytów w rejonie Drohiczyzna nad Bugiem. Podobnie jak poprzednio chodzi tu o szlak lądowy. Jego przesunięcie się bardziej na północ spowodowane mogło być różnymi czynnikami. W odniesieniu do IX w. nie są one zbyt jasne, jednakże później, po opanowaniu Małopolski przez Czechy, prócz politycznych zasadniczą rolę odegrały chyba względy ekonomiczne. Być może Małopolska wciągnięta została w czeską strefę pieniądza pozakruszcowego w postaci chusteczek lnianych. Głównie jednak chodzi o różnicę cen kruszcu srebrnego w Czechach i importowanego.

W skupisku drohiczyńskim występują wyłącznie mo-

nety arabskie bez ozdób. Skarby z Drohiczyzna II i Klu-kowicz datowane są po 869 lub raczej 893 r. oraz po 901 r., pozostałe zaś na X w.

2. ROZPRZESTRZENIANIE SIĘ STREFY PIENIĄDZA KRUSZCOWEGO PO UPADKU WIELKICH MORAW (po 909 — po 970 r.)

W pierwszej fazie tego okresu (po 909 — po 929 r.) nastąpiło nieznaczne nasycenie skarjami strefy pomorskiej z okresu poprzedniego i rozszerzenie jej zasięgu na południe, a zwłaszcza na wschód (ryc. 18). Nadal dominowały monety arabskie, a jedynie w najbardziej na wschód wysuniętym skarbie (Bierkowo) stwierdzono także bizantyjskie.

W fazie pierwszej i później monety zachodnie i arabskie wystąpiły także w południowej Słowacji i sporadycznie na Morawach. Jak wspomniano przy okazji omawiania pieniądza kruszcowego w postaci monetarnej na Wielkich Morawach, zjawisko to nie ma nic wspólnego ze Słowianami, ale jest odzwierciedleniem wczesnowęgierskiego zwyczaju wkładania do grobu monet przeważnie przedziurkowanych. Nieco później, bo już w XI w., zwyczaj ten upowszechnił się na szerszym terytorium, w tym także w Polsce (Kolniková 1967).

Faza druga (po 935 — po 942 r.)¹² zaznaczyła się na Pomorzu bardzo słabo (ryc. 18). Jeden skarb (Bielkowo) zawiera wyłącznie monety arabskie, drugi zaś — z arabskimi i zachodnimi, datowany po 940 r. (Płoty-Resko), jest przypuszczalnie młodszy i łączy się z fazą następną. Istotną innowacją w tej fazie było pojawienie się skarbow w Wielkopolsce, i to od razu z ozdobami. Próbuąc określić kierunek napływu ozdób trzeba mieć na uwadze fakt, że pojawiły się one w Wielkopolsce wcześniej aniżeli na Pomorzu, co wskazywałoby na lądowy szlak. Jest to tym bardziej prawdopodobne, że wcześniejsze depozyty z południowo-wschodniej Polski zawierały już ozdoby. Przypuszczenie to poprzeć można również analizą zasięgu występowania niektórych ozdób. Część form spotykanych w Wielkopolsce nie pojawiła się nigdy na Pomorzu (ryc. 19e,p,r). Także z fazy następnej pochodzi kilka form nigdy nie występujących na Pomorzu (ryc. 18g,k-m). W związku z tym oraz na podstawie podobieństwa do form wielkomorawskich i czeskich wysuwano tezę o południowym pochodzeniu ozdób. Oprócz podobieństwa jednak czytelne są pewne różnice formalne między materiałem wielkomorawskim (ryc. 19a-d,h) i pochodzącym ze skarbow (ryc. 19e-g,k-m) oraz ozdobami czeskimi z grobów (ryc. 19i,j,n) i formami ze skarbow (ryc. 19k-m,o). Podobieństwa wynikają tu jednak, jak to słusznie podkreśla E. Gąssowska (1979, 169), „nie ... ze związków terytorialnych między tymi dwiema odrębnymi

¹² Uściślenia i korekty datowania niektórych skarbow tej fazy jak i z okresów następnych oparto na pracach SUCHODOLSKIEGO 1974a, s. 185; 1974b, s. 211-218.

Ryc. 18. Pieniądz kruszcowy na ziemiach polskich, na Morawach i w Słowacji po upadku Wielkich Moraw (ok. 909 – ok. 970 r.)
 a – monety arabskie w skarbach; b – monety bizantyjskie w skarbach; c – ozdoby w skarbach; d – ozdoby i monety zachodnie w skarbach; e – monety arabskie w grobach węgierskich; f – monety zachodnioeuropejskie w grobach węgierskich; g – zasięg skupisk z okresów wcześniejszych.

Erzgeld in Polen, Mähren und in der Slowakei nach dem Untergang des Großmährischen Reiches (ca.909 – ca.970)
 a – arabische Münzen in Hortfunden; b – byzantinische Münzen in Hortfunden; c – Schmuckstücke in Hortfunden; d – Schmuckstücken und westeuropäischen Münzen in Hortfunden; e – arabische Münzen in ungarischen Gräbern; f – westeuropäische Münzen in ungarischen Gräbern; g – Ausdehnung der früheren Zentren

Wykazy stanowisk do mapy — Fundverzeichnis zur Karte (ryc. 18)
Skarby monet — Hacksilberfunde

Lp. Nr	Stanowisko Fundstelle	Województwo Kreis	Data Datum	Monety — Münzen					Literatura Quellen
				arabskie arabische	bizantyjskie byzantinische	zach. europejskie westeuropäische	Ozdoby Schmuckstücke		
ca 909-929									
Polska — VR Polen									
1	Bierkowo	Słupsk	913	+	+	-	-	<i>Inwentarze II</i> , nr 10	
2	Łabędzie II	Koszalin	929	+	-	-	-	<i>jw.</i> , nr 91	
3	Wolin IV	Szczecin	909	+	-	-	-	<i>jw.</i> , nr 204	
NRD — DDR									
4	Torgelow	Ückermünde	911	+	-	-	-	<i>jw.</i> , nr 180	
ca 935-942									
Polska — VR Polen									
5	Bielkowo	Szczecin	938	+	-	-	-	<i>Inwentarze II</i> , nr 9	
6	Gościejowice	Leszno	942	+	-	-	+	<i>Inwentarze I</i> , nr 33	
7	Gwiazdowo	Poznań	IX w.?	+	-	-	+	<i>jw.</i> , nr 38	
8	Ochle	Konin	936	+	-	-	+	<i>Inwentarze IV-U</i> , nr 87bis	
9	Piwonice	Kalisz	935	+	-	-	+	<i>Inwentarze I</i> , nr 94	
10	Węgierskie	Poznań	942	+	-	-	+	<i>jw.</i> , nr 140	
ca 946-970									
Polska — VR Polen									
11	Balin	Włocławek	952	+	-	-	+	<i>Inwentarze III</i> , nr 2	
12	Dzierznica II	Poznań	962	+	+	+	+	<i>Inwentarze II</i> , nr 21	
13	Gdańsk-Oliwa		951	+	-	-	-	<i>Inwentarze II</i> , nr 116	
14	Gniechowice	Wrocław	948	+	-	+	+	<i>Inwentarze IV-B</i> , nr 15	
15	Gogolice	Szczecin	946	+	-	-	-	<i>Inwentarze II</i> , nr 44	
16	Kostomłoty	Biała Podlaska	970	+	+	-	-	<i>Inwentarze III</i> , nr 43	
17	Kowalewo	Toruń	954	+	-	-	-	<i>Inwentarze II</i> , nr 81	
18	Lubin I	Szczecin	950	+	-	-	-	<i>jw.</i> , nr 88	
19	Obra Nowa	Zielona Góra	965	+	-	+	+	<i>Inwentarze I</i> , nr 85	
20	Opalenie	Gdańsk	?	+	-	-	+	<i>Inwentarze II</i> , nr 117	
21	Ośnica	Płock	948	?	-	+	+	<i>Inwentarze III</i> , nr 67	
22	Piaski-Dramino	Szczecin	950	+	-	+	+	<i>Inwentarze II</i> , nr 121	
23	Płoty-Resko	"	940?	+	-	+	-	<i>jw.</i> , nr 125	
24	Poznań I	m. woj.	961	+	-	+	+	<i>Inwentarze I</i> , nr 97	
25	Puck	Gdańsk	965	+	-	+	+	<i>Inwentarze II</i> , nr 133	
26	Raduń	Szczecin	955	+	-	+	+	<i>jw.</i> , nr 136	
27	Sośnica	Wrocław	954	+	-	-	+	<i>Inwentarze IV-B</i> , nr 43	
28	Świątki	Gorzów Wlkp.	950	+	-	+	+	<i>Inwentarze II</i> , nr 173	
29	Trzebianowo	Szczecin	955	+	-	+	+	<i>jw.</i> , nr 182	
30	Tum I	Płock	pol. X w.	+	-	-	+	<i>Inwentarze III</i> , nr 114	
NRD — DDR									
31	Bautzen		2 poł. X w.	+	-	+	+	<i>Inwentarze V</i> , nr 16	
32	Meschwitz	Bautzen	962	+	-	+	+	<i>jw.</i> , nr 118	
33	Neubrandenburg		?	+	-	-	+	<i>jw.</i> , nr 119	
34	Paretz	Potsdam	965	+	-	+	+	<i>jw.</i> , nr 128	
35	Sohland	Löbau	955	+	-	-	+	<i>jw.</i> , nr 168	

Monety zachodnioeuropejskie i arabskie w grobach — Westeuropäische- und arabische Münzen als Grabfunde

Symbol	Stanowisko Fundstelle	Okres Kreis	Data Datum	Liczba Anzahl	Literatura Quellen
A	Červenik	Trnava	931-945	8*	Hlinka, Kraskovská, Novák 1968, nr 3
B	Dobrá	Trebišov	892-913	9*	jw., nr 2
C	Hlohovec	Trnava	913/914	1	jw., nr 4
D	Horne Obdokovce	Topol'čany	X w.	?	jw., nr 5
E	Mikulčice	Hodonin	888-894	3*	Kučerovska 1973, s. 10
F	Prša	Lučenec	913	1	Hlinka, Kraskovská, Novák 1968, nr 6
G	Šered	Galanta	888-945	14*	jw., nr 7
H	Tvrdošovce	Nové Zámky	X w.	1*	jw., nr 8
K	Vécs	Trebišov	892?, 913?	2	jw., nr 9
L	Vel'ke Kostol'any	Trnava	945	1	jw., nr 10
M	Vojnice	Komárno	888-945	7*	jw., nr 11
N	Zemianska Olča	„	915	1*	jw., nr 12

* Monety z otworem — durchlochhte Münzen

całościami zabytkowymi, lecz ze wspólnego źródła pochodzenia lub inspiracji”.

W ostatniej trzeciej fazie (po 946 — po 970 r.) nastąpiły nie tylko istotne zmiany zasięgu strefy pieniądza kruszcowego, ale również zróżnicowanie jakościowe i większe natężenie występowania depozytów (ryc. 18). Uaktywniło się skupisko pomorskie i wydatnie rozszerzyło swój zasięg na południe, sięgając mniej więcej ujścia Noteci, na zachodzie zaś przekroczyło nieco południk Berlina. Stwierdzamy tu skarby zarówno z monetami arabskimi pozbawione ozdób (Gogolice, Lubin I), jak też z monetami arabskimi, zachodnimi i ozdobami.

W fazie tej po raz pierwszy zaznaczyła się wyraźniej rola Gdańska. Skupisko rozciąga się wąskim pasem w górę Wisły. Występują w nim skarby monet arabskich, monet arabskich i ozdób oraz dodatkowo z monetami zachodnimi. Największe jednak zmiany zasięgu skarbów nastąpiły nie w pasie nadmorskim, ale na południe od skupiska wielkopolskiego z fazy poprzedniej. Depozyty pojawiły się na Górnych Łużycach oraz na Śląsku. Są to skarby zawierające monety arabskie i ozdoby, a czasem też monety zachodnie. Zwarte pierwotnie skupisko wielkopolskie rozszerzyło się w kierunku zachodnim. Nowością są monety zachodnie oraz bizantyjskie (Dzierznica II). Obserwujemy też nieznaczne rozszerzenie się zasięgu w kierunku wschodnim.

Przypuszczalnie również w tej fazie pieniądz kruszcowy do Wielkopolski, na Śląsk i Górne Łużyce napływał szlakiem lądowym. Przemawiają za tym także pewne różnice w ozdobach z pasa nadmorskiego i z głębi Polski, o czym wspomnieliśmy przy omawianiu fazy poprzedniej. Trudno obecnie ustalić, czy napływ masy kruszcowej był kontynuacją zjawisk zachodzących w południowo-wschodniej Polsce, czy też raczej chodzi o szlak biegnący przez Drohiczyn, gdzie znaleziono jeden depozyt z monetami arabskimi i bizantyjskimi datowany po 970 r. (Kostomłoty). Trzeba jednak pamiętać, że część skarbów z tego rejonu jest datowana bardzo ogólnie na X w.,

choć w rzeczywistości mogą pochodzić z tej właśnie fazy. Z obszaru między skupiskiem wielkopolskim i drohiczyńskim znamy jeden skarb z Mazowsza Płockiego (Ośnica).

W całym omawianym okresie, obejmującym nieco ponad pół wieku, nie widać jakichkolwiek kontaktów między strefą pieniądza kruszcowego na ziemiach polskich a terenami dawnego obszaru wielkomorawskiego (zob. też Warnke 1964). Występujące w pierwszej fazie w południowej Słowacji i na Morawach monety arabskie i zachodnie wiążą się ze środowiskiem wczesnowęgierskim. Jedyne skarby monet perskich z północnej Słowacji nie jest efektem kontaktów z naszymi terenami; zlokalizowany jest jedynie na granicy strefy pieniądza kruszcowego, obejmującej południowo-wschodnią Polskę.

3. POLSKA I CZESKA STREFA PIENIĄDZA KRUSZCOWEGO W OSTATNIEJ ĆWIERCI X W.

Mniej więcej od 965 r. można się liczyć z produkcją monety rodzimej w Czechach (Suchodolski 1971, 48). Wkrótce też, bo około 976 r., rozpoczął się napływ monet czeskich, m.in. na północ: najpierw na Śląsk, potem do Wielkopolski i Pomorza (ryc. 20). Kierunek ich napływu na nasze ziemie jest wyraźnie czytelny i zagadnieniem tym nie będziemy się bliżej zajmować (zob. Albrycht-Rapnicka 1968; Suchodolski 1971, 65n., przyp. 54). Istotnym efektem oddziaływań czeskich są także wpływy w mienictwie polskim, wyrażające się przejściem niektórych wyobrażeń z monet czeskich (Suchodolski 1962).

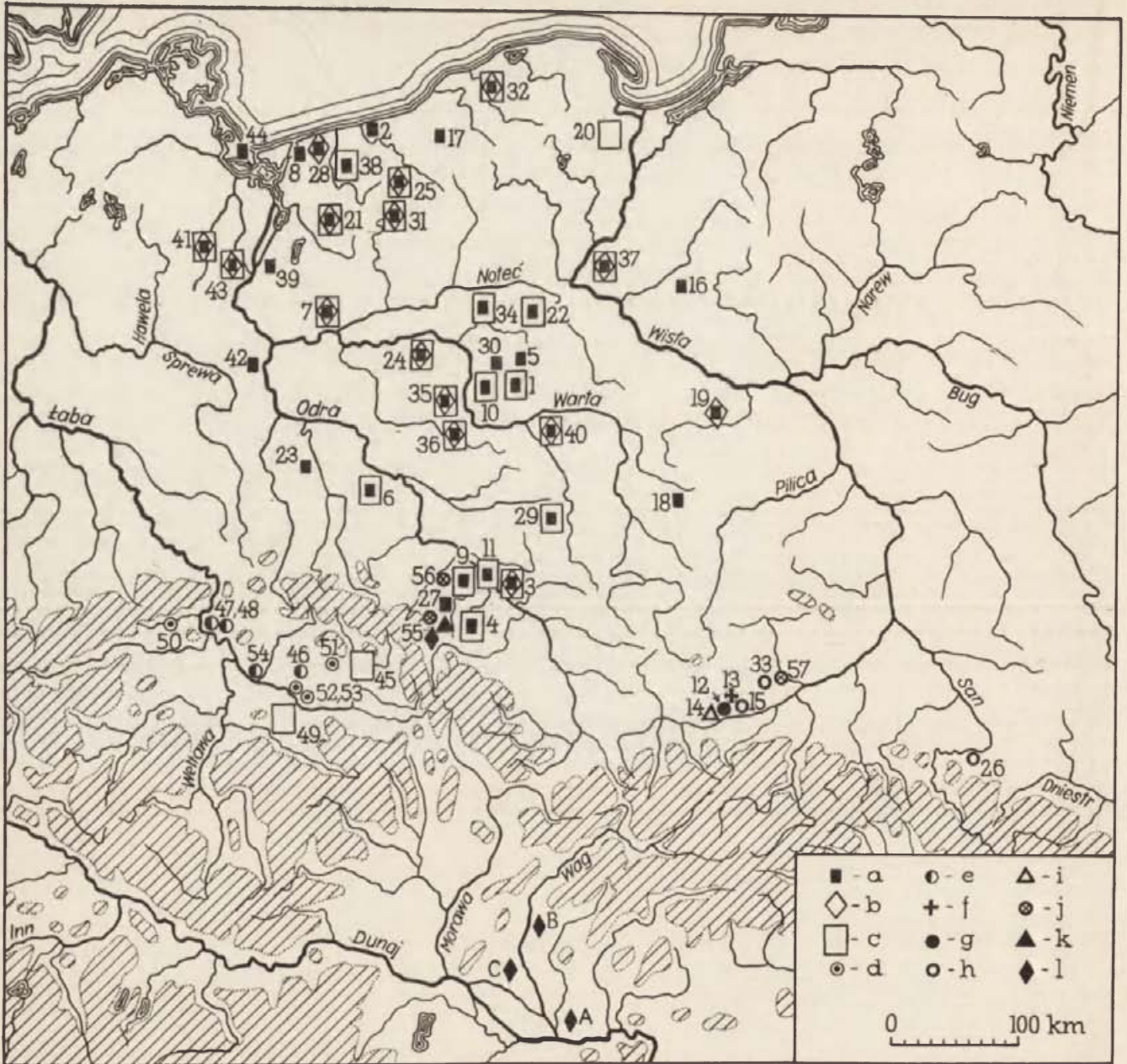
Najstarsze skarby wczesnośredniowieczne w Czechach datowane są na ostatnią ćwierć X w. i zawierają głównie monety rodzime z niewielką domieszką zachodnich, a sporadycznie tylko ozdoby. Są to formy analogiczne do występujących na ziemiach polskich, zwłaszcza na Śląsku. Lokalizacja obu skarbów z ozdobami (Čistěves, i Mančice) może świadczyć, że elementy z polskiej strefy pie-

Ryc. 19. Różne formy kolczyków z IX-X w. — Verschiedene Ohringsformen des 9.-10. Jhs.

a-d, h — okazy wielkomorawskie; *i, j, n* — okazy czeskie; *e-g, k-m, o-r* — okazy ze skarbów wczesnośredniowiecznych.
a-d, h — großmährische Exemplare; *i, j, n* — tschechische Exemplare; *e-g, k-m, o-r* — Exemplare aus Hacksilberfunden.

Bez skali — nicht proportional

Ryc. 20. Strefy wymiany w ostatniej ćwierci X w. — Austauschzonen im letzten Viertel des 10. Jhs.

Skarby: *a* — z monetą arabską, zachodnią i ozdobami, *b* — z monetą bizantyjską, zachodnią i ozdobami, *c* — z monetą czeską, zachodnią i ozdobami, *d* — z monetą czeską i zachodnią, *e* — z monetą czeską; znaleziska z osad i grodów: *f* — monety arabskie, *g* — monety bizantyjskie, *h* — monety zachodnioeuropejskie, *i* — monety czeskie; znaleziska z grobów: *j* — monety zachodnie w Małopolsce i na Śląsku, *k* — monety czeskie w Małopolsce i na Śląsku, *l* — monety czeskie w grobach węgierskich.

Hacksilberfunde: *a* — mit arabischen, westeuropäischen Münzen und Schmuckstücken, *b* — mit byzantinischen, westeuropäischen Münzen und Schmuckstücken, *c* — mit tschechischen, westeuropäischen Münzen und Schmuckstücken, *d* — mit tschechischen und westeuropäischen Münzen, *e* — mit tschechischen Münzen; Burgwall- und Siedlungsfund: *f* — arabische Münzen, *g* — byzantinische Münzen, *h* — westeuropäische Münzen, *i* — tschechische Münzen; Grabfunde: *j* — westeuropäische Münzen in Schlesien und Kleinpolen, *k* — tschechische Münzen in Schlesien und Kleinpolen, *l* — tschechische Münzen in ungarischen Gräbern

Wykaz stanowisk do mapy — Verzeichnis der Fundstellen zur Karte (ryc. 20)

Lp. Nr	Stanowisko Fundstelle	Województwo okres, Kreis	Data Datum	Monety — Münzen						Ozdoby Schmuckstücke	Literatura Quellen
				arabskie arabische	bizantyjskie byzantinische	zach. europejskie westeuropäische	czeskie tschechische				
Polska — VR Polen											
1	Borzejewo	Poznań	992	+	—	+	+	+	<i>Inwentarze</i> I, nr 4		
2	Bogucino	Koszalin	995	+	—	+	—	+	<i>Inwentarze</i> II, nr 13		
3	Bystrzyca	Wrocław	999	+	+	+	+	+	<i>Inwentarze</i> IV-B, nr 5		
4	Gębice	„	985	+	—	+	+	+	jw., nr 13		
5	Gniezno	Poznań	991	+	—	—	—	+	<i>Inwentarze</i> I, nr 28		
6	Gostyń	Legnica	k. X w.	+	—	+	+	+	<i>Inwentarze</i> IV-B, nr 16		
7	Gralewo II	Gorzów Wkp.	996	+	+	+	+	+	<i>Inwentarze</i> II, nr 53		
8	Kamień Pom.	Szczecin	980	+	—	+	—	+	jw., nr 63		
9	Karwiany	Wrocław	976	+	—	+	+	+	<i>Inwentarze</i> IV-B, nr 20		
10	Kleszczewo	Poznań	ca 1000	+	—	+	+	+	<i>Inwentarze</i> I, nr 48		
11	Kotowice	Wrocław	982	+	—	+	+	+	Suchodolski 1974a, s. 185		
12	Kraków, II* koło Wawelu		969	—	+	—	—	—	<i>Inwentarze</i> IV-A, nr 23		
13	Kraków IX*, ul. Kanonía/Grodzka		974	+	—	—	—	—	jw., nr 30		
14	Kraków III*, kopiec Krakusa		967	—	—	—	+	—	jw., nr 24		
15	Kraków, Wawel*		X w.	—	—	+	—	—	Żaki 1974, aneks 10		
16	Kretki	Wrocław	991	+	—	+	—	+	<i>Inwentarze</i> III, nr 47		
17	Kurów	Koszalin	991	+	—	+	—	+	<i>Inwentarze</i> II, nr 85		
18	Ldzań	Sieradz	996	+	—	+	—	+	<i>Inwentarze</i> III, nr 48		
19	Maurzyce-Ruszków	Skierniewice	971	+	+	+	—	+	jw., nr 57.		
20	Mierzyszyn	Gdańsk	994	—	—	+	+	?	<i>Inwentarze</i> II, nr 99		
21	Moskorze	Szczecin	991	+	+	+	+	+	jw., nr 105		
22	Murczyn	Bydgoszcz	999	+	—	+	+	+	<i>Inwentarze</i> I, nr 81		
23	Niemcza	Zielona Góra	X w.	+	—	+	—	?	<i>Inwentarze</i> IV-B, nr 32		
24	Obrzycko	Poznań	977	+	+	+	+	+	<i>Inwentarze</i> I, nr 86		
25	Połczyn Zdr.	Koszalin	996	+	+	+	+	+	<i>Inwentarze</i> II, nr 126		
26	Przemysł I*		983	—	—	+	—	—	<i>Inwentarze</i> IV-A, nr 42		
27	Radzików I	Wałbrzych	996	+	—	+	—	+	<i>Inwentarze</i> IV-B, nr 37		
28	Rybice	Szczecin	991	+	+	+	—	+	<i>Inwentarze</i> II, nr 142		
29	Sieroszewice	Kalisz	976	+	—	+	+	?	<i>Inwentarze</i> I, nr 118		
30	Skrzetuszewo	Poznań	991	+	—	+	—	?	jw., nr 119		
31	Słowianki	Koszalin	991	?	—	+	+	+	<i>Inwentarze</i> II, nr 152		
32	Słupsk I		991	+	+	+	+	+	jw., nr 153		
33	Stradów*	Kielce	965?	—	—	+	—	—	Dąbrowska 1973, s. 168		
34	Tarnowo	Piła	ca 1000	+	—	+	—	—	<i>Inwentarze</i> I, nr 131		
35	Trzebaw	Poznań	991	+	+	+	+	+	jw., nr 132		
36	Turew	Leszno	985	+	+	+	+	+	jw., nr 136		
37	Uśc I	Bydgoszcz	970?	+	+	+	+	+	<i>Inwentarze</i> II, nr 187		
38	Wicinice	Szczecin	996	+	—	+	+	+	jw., nr 197		
39	Widuchowa	„	991	+	—	+	—	+	jw., nr 198		
40	Zalesie	Konin	976	+	+	+	+	+	<i>Inwentarze</i> I, nr 148		
NRD — DDR											
41	Alexanderhof	Prenzlau	996	+	+	+	+	+	<i>Inwentarze</i> II, nr 1		
42	Lebus	Seelow	991	?	—	+	—	+	<i>Inwentarze</i> V, nr 98		
43	Niederlandin II	Angermünde	996	+	+	+	+	+	<i>Inwentarze</i> II, nr 113		
44	Reetzov	Wolgast	976	+	—	+	—	+	jw., nr 138		
Czechosłowacja — Tschechoslowakei											
45	Čistěves	Hradec Králové	975–1000	—	—	+	+	+	<i>Nálezy</i> 1956, nr 1424		
46	Křinec	Nymburk	„	—	—	—	+	—	jw., nr 1426		
47	Litoměřice I	„	„	—	—	—	+	—	jw., nr 1428		
48	Litoměřice II	„	„	—	—	—	+	—	jw., nr 1429		

Lp. Nr	Stanowisko Fundstelle	Województwo okres, Kreis	Data Datum	Monety — Münzen					Ozdoby Schmuckstücke	Literatura Quellen
				arabskie arabische	bizantyjskie byzantinische	zach. europ. westeurop. w.	czeskie tschechische	?		
49	Mančice	Kolín	975–1000	—	—	?	+	+	jw., nr 1431	
50	Nový Dvůr	Duchcov	985	—	—	+	+	—	jw., nr 1422	
51	Ostroměř	Hořice	975–1000	—	—	+	+	—	jw., nr 1433	
52	Poděbrady I	„	„	—	—	?	+	—	jw., nr 1423	
53	Poděbrady II	„	„	—	—	+	+	—	jw., nr 1434	
54	Stará Boleslav	Brandýs n. L.	„	—	—	—	+	—	jw., nr 1436	
Znaleziska grobowe w południowej Polsce — Grabfunde in Südpolen										
55	Niemcza	Wałbrzych	975–1000	+	—	+	+	+	inf. J. Kaźmierczyka, eksper- tyza monet S. Suchodolski	
56	Tynec Mały	Wrocław	991	—	—	+	—	—	<i>Inwentarze IV-B</i> , nr 49	
57	Złota Pińczowska	Kielce	991	—	—	+	—	—	<i>Inwentarze IV-A</i> , nr 69	
Monety czeskie w grobach węgierskich — Tschechische Münzen in ungarischen Gräbern										
A	Dolný Peter**	Komárno	967	—	—	—	+	—	Hlinka, Kraskovská, Novák 1968, nr 37	
B	Ducove**	Trnava	967	—	—	—	+	—	Ruttkay 1975, s. 8	
C	Košúty**	Galanta	967	—	—	—	+	—	Kolníková 1967, nr 12	

* Pojedyncze znaleziska monet z osad i grodów w Polsce południowej — vereinzelte Siedlungs- und Burgwallmünzfunde in Südpolen.

** Monety z otworem — durchlochete Münzen.

niązda kruszcowego docierały do Czech przez przejścia w Kotlinie Kłodzkiej, a nie Bramą Morawską.

Nieodłącznym elementem strefy pieniądza kruszcowego z monetami obcymi są wagi i odważniki¹³. Na interesującym nas obszarze pojawiły się najwcześniej, bo na początku IX w. u wybrzeży Bałtyku (Wachowski 1974, 200), a w końcu X w. znane były już na całym niemal obszarze Słowiańszczyzny Zachodniej. Niestety w Czechach i na Morawach rzadko odkrywano je w okolicznościach pozwalających na precyzyjniejsze ich datowanie. Do wyjątków należy waga z grodziska w Kolinie-Haninie w Czechach, datowana monetą na schyłek X w. (Richter 1963, 141, 143). Znalezisko to łączyć można z tą samą falą wpływów śląskich w Czechach, której efektem są wspomniane skarby z Čistěves i Mančic. Wszystkie pozostałe znaleziska wag i odważników w Czechach i na Morawach są młodsze. Ich rozrzut (ryc. 21)¹⁴ dowodzi, że w kontaktach śląsko-czeskich korzystano z przejść w Kotlinie Kłodzkiej.

Z innych zjawisk tego okresu zachodzących w obrębie

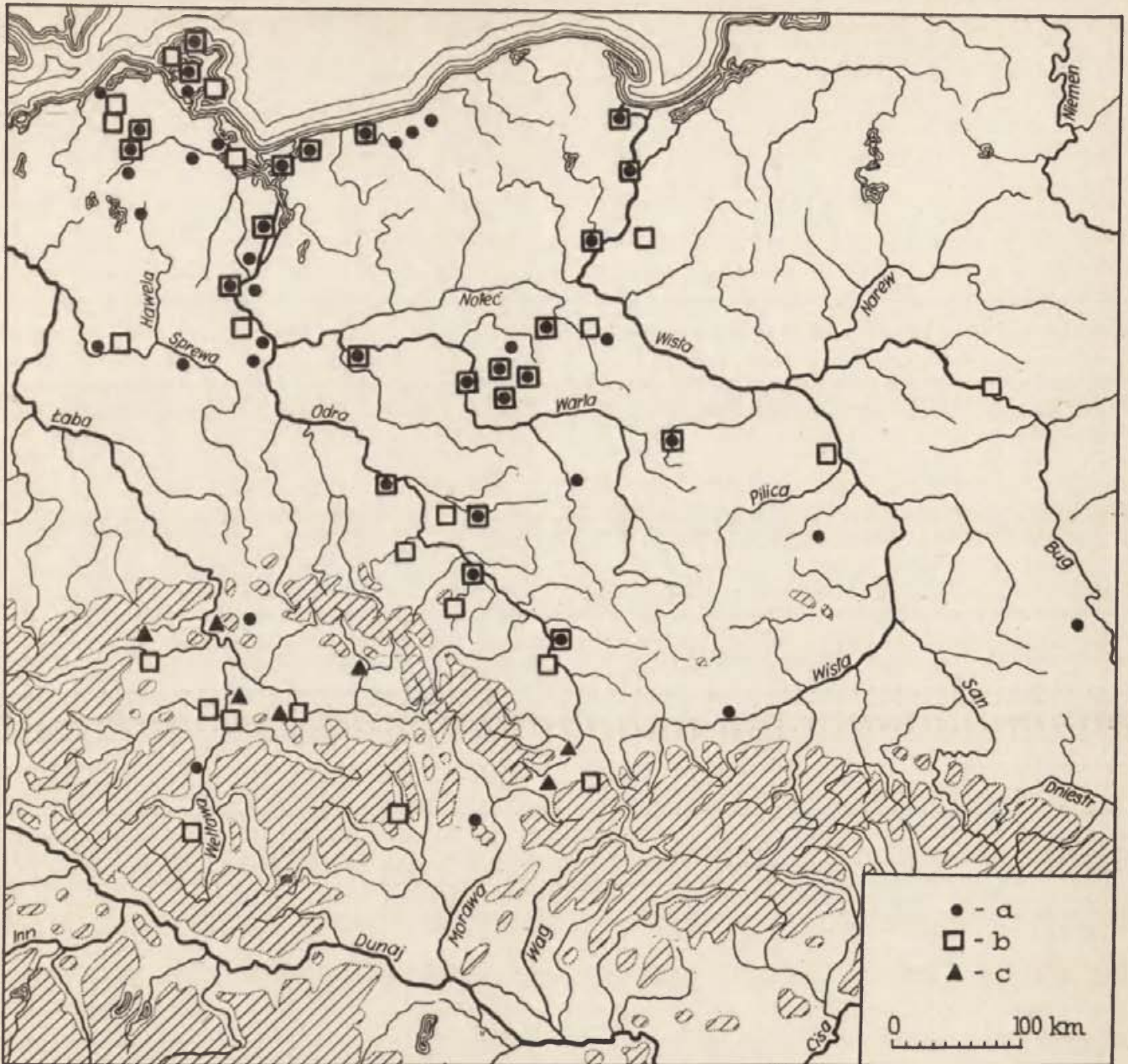
polskiej strefy pieniądza kruszcowego wymienić trzeba dalsze uaktywnienie skupiska pomorskiego. Jak się zdaje, zyskał na znaczeniu szlak wodny w górę Odry i Nysy Łużyckiej. Silnie zaznacza się też skupisko wielkopolskie oraz śląskie, ograniczające się jednak w zasadzie do terytorium plemiennego Ślęzan. Zgrupowanie górnołużyckie zanikło, a środkowopolskie zaznaczone jest bardzo słabo, podobnie zresztą gdańskie. W omawianym okresie zasięg poszczególnych skupisk rozszerzył się na tyle, że niekiedy trudno określić przynależność niektórych depozytów do określonego zgrupowania (Kretki, Gostyń). We wszystkich skupiskach, z wyjątkiem środkowopolskiego, występują już monety czeskie. Można też stwierdzić wyraźne nasilenie napływu monet bizantyjskich.

Z obszaru Małopolski, podobnie jak i w okresie poprzednim, nie jest znany ani jeden skarb. Odnotowano jedynie luźne znaleziska monet bizantyjskich (Kraków II), arabskich (Kraków IX), czeskich (Kraków III) i zachodnich (Przemyśl I, Stradów i Kraków, Wawel).

¹³ W okresie merowińskim w Europie Zachodniej wagi występują na krawędzi zwartego obszaru występowania mennic lub poza nim, zob. WERNER 1962, ryc. 15. Problem zależności między strefą pieniądza a występowaniem wag i odważników w krajach nadbałtyckich omawia STEUER 1978.

¹⁴ Na mapie (ryc. 21) pominięto okazy z pełnego średniowiecza, choć niewątpliwie część egzemplarzy bez bliższych danych może pochodzić również z tego czasu. Zestawienie znalezisk wag i odważników z Polski i NRD podaje WACHOWSKI 1974, ryc. 19

z wykazem stanowisk, z Czechosłowacji RICHTER 1963. Od tego czasu przybyły nowe znaleziska w Polsce (ŁOSIŃSKI 1972, s. 265, 313 n., 344 n., ryc. 93g), w NRD (BERLEKAMP 1974, ryc. 21) oraz w Czechach (BUCHVALDEK, SLÁMA, ZEMAN 1978, s. 85 n., ryc. 33:1) i na Morawach (MICHNA 1976). Wagi z pełnego średniowiecza omówił ostatnio STEUER (1977), a znaleziska saskie VOGT (1978). Na mapie pominięto też nie związane z żywiołem słowiańskim egzemplarze z północno-wschodniej Polski.

Ryc. 21. Średniowieczne wagi i odważniki – Früh- und hochmittelalterliche Waagen und Gewichte
a – odważniki; *b* – wagi; *c* – skarby monet w Czechosłowacji z elementami polskiej strefy pieniądza kruszcowego.
a – Gewichte; *b* – Waagen; *c* – Hacksilberfunde in der Tschechoslowakei mit Elementen der polnischen Erzgeldzone

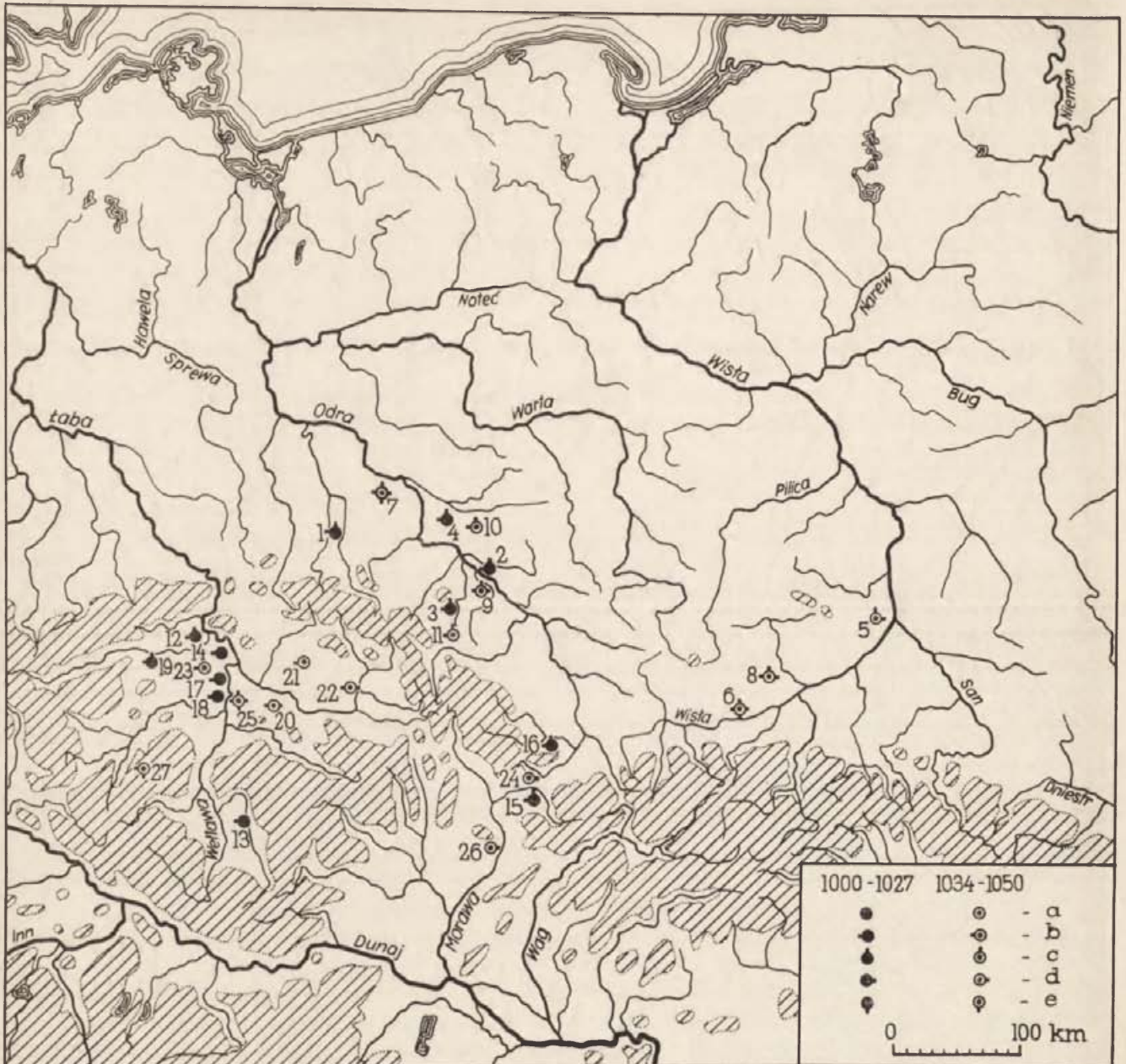
4. KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA SYTUACJI PO WŁĄCZENIU ŚLĄSKA I MAŁOPOLSKI W OBRĘB MONARCHII PIASTÓW

U schyłku X i w XI w. nastąpiły wydarzenia polityczne, które pociągnęły za sobą również zmiany terytorialne. Pominiemy więc zagadnienie dalszych przeobrażeń w obrębie samej strefy pieniądza kruszcowego na ziemiach polskich, skupiając uwagę na przemianach związanych z przyłączeniem Małopolski i Śląska do Polski (ryc. 22).

Z Małopolski poza jedyną luźno znaną na Wawelu monetą zachodnią z X/XI w. (Żaki 1974, wykaz 10) nie ma innych znalezisk monetarnych. Skarby pojawiły się tam dopiero w 2 ćwierci XI w. (po ok. 1034 r.), i to

w niewielkiej ilości. Prócz monet arabskich, zachodnich i ozdób występują w nich także czeskie, węgierskie (po 1034 r.) oraz polskie i morawskie (po 1037 r.). Dopiero w 2 połowie XI w. Małopolska dorównała pod względem liczby znalezisk pozostałym obszarom Polski.

Przyłączenie Śląska do Polski nie odbiło się w sposób zasadniczy na sytuacji tego obszaru w porównaniu z okresem poprzednim. Zmalała tam wprawdzie ilość monet arabskich, ale jest to tendencja ogólna. Wszystkie depozyty zawierają już monety czeskie, a mniej więcej od 1034 r. niektóre również numizmaty polskie, morawskie i węgierskie. Wcześniejsze pojawienie się monet węgierskich w Polsce jest ciągle jeszcze dyskusyjne (Suchodolski 1971, 123n.).

Ryc. 22. Strefy wymiany w 1 połowie XI w. w Polsce południowej, Czechach i na Morawach

a – skarby monet; b – skarby z monetami czeskimi; c – skarby z elementami polskiej strefy pieniądza kruszcowego; d – skarby z monetami węgierskimi; e – skarby z monetami morawskimi.

Austauschzonen in der 1. Hälfte des 11. Jhs. in Südpolen, Böhmen und Mähren

a – Münzhortfunde; b – Hortfunde mit tschechischen Münzen; c – Hacksilberfunde mit Elementen der polnischen Erzgeldzone; d – Hortfunde mit ungarischen Münzen; e – Hortfunde mit mährischen Münzen

Monety polskie występują w skarbach śląskich i małopolskich datowanych mniej więcej tak samo jak depozyty z monetami morawskimi i węgierskimi, tj. w przybliżeniu 1034–1037 r. (Inwentarze IV-A 1966, nr 27; Inwentarze IV-B, 1966, nr 29, 41, 46). Wcześniejsze pojawienie się na Śląsku monet polskich w skarbach jest ciągle jeszcze problematyczne. Denary z imieniem św. Jana przypisywane Bolesławowi Chrobremu, znane z Wrocławia i ze skarbu pod Pragą czeską (Suchodolski 1971, 111) oraz z cmentarzyska w Starym Zamku, woj. wrocławskie (nie opublikowany, ekspertyza S. Suchodolskiego), mogły być emitowane dopiero przez Bolesława Śmiałego (Suchodolski 1971, 109)

Poza wspomnianą i dość problematyczną monetą ze skarbu w Pradze nie znamy z 1 połowy XI w. innych monet polskich z obszarów położonych na południe od Karpat i Sudetów. Wprawdzie A. Żaki (1974, przyp. 261), powołuje się na ustną informację badaczy słowackich o pojedynczych znaleziskach monet polskich na terenie Słowacji, ale nie wiadomo nic bliższego o ich chronologii.

Część badaczy sądzi, że Bolesław Chrobry emitował w celach manifestacyjnych własne monety w Pradze, lecz istnieją duże trudności z ich wyodrębnieniem wobec zbieżności imion z Bolesławem III (Suchodolski 1971, 52n.).

Oddziaływania polskiej strefy pieniądza kruszco-

Wykaz stanowisk do pracy — Fundverzeichnis zur Karte (ryc. 22)

Lp. Nr	Stanowisko Fundstelle	Województwo okres Kreis	Data Datum	Monety — Münzen										Literatura Quellen
				arabskie arabische	bizantyjskie byzantinische	zach. europejskie westeuropäische	czeskie tschechische	morawskie mährische	węgierskie ungarische	polskie polnische	Ozdoby Schmuckstücke			
Polska — VR Polen ca 1000–1027														
1	Bolesławice	Jelenia Góra	1002	—	—	+	+	—	—	—	+	<i>Inwentarze IV-B,</i> nr 3		
2	Kowale	Wrocław	1002	+	—	+	+	—	—	—	+	jw., nr 24		
3	Radzików II	„	1008	+	+	+	+	—	—	—	+	jw., nr 38		
4	Wińsko	„	1027	+	+	+	+	—	—	—	+	jw., nr 53		
ca 1034–1050														
5	Brzezie	Tarnobrzeg	1046	—	—	+	—	—	+	—	+	<i>Inwentarze IV-A,</i> nr 2		
6	Kraków-Nowa Huta-Pleszów		1037	+	—	+	+	+	+	+	+	jw., nr 27		
7	Maniów	Legnica	1034	—	—	+	+	+	+	+	+	<i>Inwentarze IV-B,</i> nr 29		
8	Michałowice	Kielce	1034	—	—	+	+	—	+	—	+	<i>Inwentarze IV-A,</i> nr 37		
9	Sobocisko	Wrocław	1038	—	—	+	+	—	+	+	+	<i>Inwentarze IV-B,</i> nr 41		
10	Wszemirów	„	1035	+	—	+	+	—	—	+	+	jw., nr 56		
11	Ząbkowice Śl.	Wałbrzych	1034	—	—	+	+	—	—	—	+	jw., nr 58		
Czechosłowacja — Tschechoslowakei ca 1000–1027														
12	Chodovlice	Lovosice	1003	—	—	—	+	—	—	—	+	<i>Nálezy 1956,</i> nr 1447		
13	Choustník	Soběslav	1010	—	—	+	+	—	—	—	—	jw., nr 1448		
14	Dobřín	Roudnice n.L.	1012	—	—	—	+	—	—	—	—	jw., nr 1458		
15	Kelč	Valašské Meziříčí	pocz. XI w.	+	+	+	+	—	—	—	—	jw., nr 1652		
16	Komárov	Opava	„	—	—	+	+	—	—	—	+	jw., nr 1653		
17	Kralupy n.Vlt.	Mělník	1012	—	—	—	+	—	—	—	—	jw., nr 1460		
18	Řivnáč	Praha	1012	—	—	—	+	—	—	—	—	jw., nr 1455		
19	Žatec		1006	—	—	+	+	—	—	—	+	jw., nr 1452		
ca 1034–1050														
20	Chrášťany	Český Brod	1038	—	—	—	+	—	+	—	—	<i>Nálezy 1956,</i> nr 1454		
21	Dětenice	Jičín	1034	—	—	—	+	—	—	—	—	jw., nr 1463		
22	Hradec Králové		1034	—	—	+	+	—	+	—	—	jw., nr 1464		
23	Levý Hradec	Praha	1034	—	—	—	+	—	—	—	—	jw., nr 1468		
24	Němetice	Valašské Meziříčí	1038?	—	—	—	—	—	+	—	—	jw., nr 1657		
25	Praha XII		1034?	+	—	+	+	+	+	+	+	jw., nr 1473		
26	Uh. Hradiště		1038?	—	—	—	—	—	+	—	—	jw., nr 1659		
27	Želčany	Blovice	1034	—	—	+	+	+	—	—	—	jw., nr 1478		

wego w 1 ćwierci XI w. przejawiały się głównie w 2 skarbach w rejonie Bramy Morawskiej: Kelč i Komarov, gdzie m.in. odkryto ułamki ozdób i monet arabskich i bizantyjskich. Natomiast nieliczne skarby z ozdobami z północnych Czech są chyba wyrazem kontaktów ze środowiskiem połabskim. Pozostałe skarby z Czech pozbawione są ozdób, a morawskie zawierają jedynie monety węgierskie.

Innym przejawem wpływów polskiej strefy pieniądza kruszcowego mogą być podobnie jak w okresie poprzednim wagi i odważniki. Mimo mało precyzyjnej chronologii znalezisk można zauważyć, że w 1 połowie XI w. nastąpiło przeniesienie punktu ciężkości w zakresie oddziaływań polskiej strefy pieniądza kruszcowego z obszaru dolnośląsko-czeskiego na górnośląsko-małopolsko-morawski, czego wyrazem prócz wspomnianych skar-

bów są także znaleziska wag i odważników na Morawach (ryc. 21). Równocześnie z terenu Moraw eksportowano do Polski tamtejszą monetę, a za pośrednictwem tego obszaru docierała do nas również moneta węgierska. Ta zmiana spowodowała też uaktywnienie szlaku wiodącego przez Bramę Morawską. Dalszą penetrację polskiej strefy pieniądza kruszcowego na południu ograniczało chyba środowisko węgierskie. Dysponując tanim srebrnym kruszczem i monetą rodzimą, Węgry nie były zainteresowane w imporcie obcego pieniądza kruszcowego ani wag i odważników. Z tego też względu brak ich zupełnie na terenie należącej wówczas do Węgier Słowacji.

Analiza źródeł archeologicznych, ograniczona w niniejszym artykule do zabytków ruchomych, pozwala już obecnie na poczynienie kilku ogólniejszych spostrzeżeń. Uderza w pierwszym rzędzie całkowity niemal brak kontaktów z Wielkimi Morawami w zakresie kultury materialnej. Na tym tle znacznie lepiej czytelne są oddziaływania południowe z kręgu naddunajskiego w okresie przedwielkomorawskim. Ożywienie kontaktów nastąpiło ponownie w X w. Przejawiają się one wprawdzie m.in. w charakterystycznych wyrobach wielkomorawskich, ale pochodzących już z czasów po upadku Wielkich Moraw. Dalsza intensyfikacja nastąpiła w okresie krzepnięcia organizmu politycznego w Czechach. Początkowo kon-

takty ograniczały się głównie do obszaru Śląska i Czech, później rozciągnęły się również na pozostałe ziemie polskie i dawną strefę wielkomorawską oraz Węgry i obszar kultury Bijelo Brdo. Poza numizmatami, które uwzględniono szerzej w związku z omawianiem zagadnień ekonomicznych, w X–XI w. wystąpiło na obu porównywanych obszarach wiele nowych zjawisk z zakresu kultury materialnej.

W ocenie kontaktów między ziemiami polskimi a Wielkimi Morawami zasadnicze znaczenie ma, jak się zdaje, odkrycie magazynu grzywnien siekieropodobnych na podgrodziu krakowskim. W zależności od interpretacji tego znaleziska różna może być ocena zarówno rozmiarów, jak i przede wszystkim charakteru kontaktów. Z ogólnym obrazem sytuacji w IX w. w Małopolsce, tzn. znikomej ilości zabytków i innych zjawisk charakterystycznych dla strefy wielkomorawskiej, najbardziej zgodna jest jednak hipoteza o rodzimej produkcji grzywnien siekieropodobnych w Małopolsce, z tym jednak zastrzeżeniem, iż były one przeznaczone na płacenie trybutu. Tylko w tej sytuacji zrozumiałą jest brak ekwiwalentu za wywożony z Małopolski surowiec żelazny. Nie stoją też w sprzeczności z tą hipotezą źródła pisane, a lokalną produkcję grzywnien zdają się potwierdzać dotychczasowe wyniki badań metaloznawczych przedmiotów żelaznych z IX w., odkrytych w Mogile (Piaskowski 1976, 197).

BIBLIOGRAFIA

Skróty

- AR — Archeologické rozhledy, Praha
 FAP — Fontes Archaeologici Posnanienses, Poznań
 PA — Przegląd Archeologiczny, Poznań, Wrocław
 PBA — Polskie Badania Archeologiczne, Wrocław—Warszawa—Kraków
 PMMAiE — Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna, Łódź
 SA — Sprawozdania Archeologiczne, Wrocław
 SIA — Slavia Antiqua, Poznań
 SloA — Slovenská archeologia, Bratislava
 SSS — Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII, Wrocław
 WA — Wiadomości Archeologiczne, Warszawa
 ZfA — Zeitschrift für Archäologie, Berlin
 ZOW — Z otchłani wieków, Poznań, Wrocław, Warszawa

Literatura

ALBRYCHT-RAPNICKA D.

- 1968 *Les monnaies bavaoises et tschèques dans les trouvailles polonaises du haut Moyen Age*, [w:] *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*, Warszawa, t. 6, Wrocław, s. 159–177.

ARBMAN H.

- 1962 *Blatnica und Vaage*, „Pamatky archeologické”, R. 53, s. 331–338.

AULICH W.

- 1963 *Slavjanskoe poselenie u s. Ripnneva (Ripnnev I) Lvovskoi oblasti*, „Materiały i Issledowanija po Archeologii SSSR”, t. 108, s. 366–381.

BARNEA I.

- 1967 *Prelucrarea lemniului*, [w:] G. ȘTEFAN, I. BARNEA, M. COMȘA, E. COMȘA, *Dinogetia I. Asezarea feudală timpurie de la Bisericața-Garvân*, București, s. 80–84.

BERLEKAMP H.

- 1974 *Die Funde aus den Grabungen in dem Burgwall von Arkona auf Rügen in den Jahren 1969–1971*, ZfA, t. 1, s. 211–254.

BIALEKOVÁ D.

- 1972 *Výskum slovanského hradiska v Pobedimie, okr. Trenčín*, AR, t. 24, s. 121–129.

- 1975 *Pobedim. Überblick über die slawischen Fundstellen*, Nitra.

- 1977a *Osídlenie oblasti so surovinovými zdrojmi na Slovensku v 9.–11. storočí*, „Archaeologia historica”, t. 3, s. 11–17.

- 1977b *Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedm (Typologie und Datierung)*, SloA, t. 25, s. 103–160.

BUBENÍK J.

- 1972 *K problematice železné misky tzv. slezského typu*, AR, t. 24, s. 542–567.

BUCHVALDEK M., SLÁMA J., ZEMAN J.

- 1978 *Slovanské hradiště u Kozárovic*, Praehistorica, Praha, t. 6.

CAPELLE T.

- 1978 *Die karolingischen Funde von Schouwen 2*, „Nederlandse Oudheden”, t. 7.

CHMIELOWSKA A.

- 1966 *Z badań nad wczesnośredniowiecznym kompleksem osadniczym w Rozprzy, pow. Piotrków Trybunalski*, PMMAiE, t. 13, s. 249–266.

CHROPOVSKÝ B.

- 1978 (red.) *Významné slovanské nálezišká na Slovensku*, Bratislava.

- COMSA M.
1978 *Cultura materială veche Românească*, București.
- DĄBROWSKA E.
1973 *Wielkie grody dorzecza górnej Wisły*, Wrocław.
1979 *Węgrzy* [w:] W. SZYMAŃSKI, E. DĄBROWSKA, *Awarzy — Węgrzy*, Wrocław.
- DĄBROWSKI E.
1965 *Sprawozdanie z badań archeologicznych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Połupinie, pow. Krosno Odrzańskie*, Lubuskie Towarzystwo Naukowe, „Materiały Komisji Archeologicznej”, t. 1, Zielona Góra s. 58–78.
- DEKAN J.
1976 *Vel'ka Morava. Doba a umenie*, Bratislava.
- DOSTÁL B.
1965 *Das Vordringen der grossmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer*, [w:] *Magna Moravia*, Praha, s. 361–416.
1966 *Slovanská pohřebišťe ze střední doby hradištní na Moravě*, Praha.
1975 *Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velkomožský dvorec*, Brno.
- EISNER J.
1948 *Základy kovárství v době hradištní v Československu*, SIA, t. 1, s. 367–396.
1952 *Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebišťe*, Bratislava.
- FRIESINGER H.
1972 *Waffenfunde des neunten und zehnten Jahrhunderts aus Niederösterreich*, „*Archaeologia Austriaca*”, t. 52, s. 43–64.
- GARDAWSKI A.
1970 *Chodlik, Cz. I: Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy*, Wrocław.
- GAŚSOWSKA E.
1979 *Bizancjum a ziemie północno-zachodnio-słowiańskie. Studium archeologiczne*, Wrocław.
- GRAUS F.
1963 *Ríše velkomoravská, její postavení v současné Evropě a vnitřní struktura*, [w:] *Konferencia o Vel'kej Morave a byzantské misii. Brno—Nitra 1.–4.X.1963. Referáty*, Nitra.
- GRINGMUTH-DALLMER E.
1975 *Ein Hortfund landwirtschaftlicher Geräte von Guhrow, Kr. Cottbus*, ZfA, t. 9, s. 281–300.
- HACHULSKA-LEDWOS R.
1971 *Wczesnośredniowieczna osada w Nowej Hucie-Mogile*, „Materiały Archeologiczne Nowej Huty”, t. 3, Kraków.
- HAMPEL J.
1905 *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, t. 1, Braunschweig.
- HAVLIK L., KLANICA Z., KRAMAREK J.
1968 *Bibliografia do problematyki Państwa Wielkomorawskiego*, „*Silesia Antiqua*”, t. 10, s. 192–239.
- HENSEL W.
1965 *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, Wrocław.
1970 *Szkice wczesnodziejowe, cz. VIII: Oddziaływania kultury bijelobrodzkiej na ziemie Polski*, SIA, t. 17, s. 54–61.
- HERRMANN J.
1966 *Tornow und Vorberg. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der Lausitz*, Berlin.
1968 *Siedlung, Wirtschaft und gesellschaftliche Verhältnisse der slawischen Stämme zwischen Oder/Neisse und Elbe*, Berlin.
1978 *Ralswiek auf Rügen — ein Handelsplatz des 9. Jahrhunderts und die Fernhandelsbeziehungen im Ostseebiet*, ZfA, t. 12, s. 163–180.
- HILCZERÓWNA Z.
1950 *Przyczynki do handlu Polski z Rusią Kijowską*, PA, t. 9, s. 8–23.
1956 *Ostrogi polskie z X–XIII wieku*, Poznań.
1967 *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Warszawa.
- HLINKA J., KRASKOVSKÁ L., NOVÁK J.
1968 *Nálezy minci na Slovensku*, t. 2, Bratislava.
- HRUBEC J.
1965 *Depot železných nástrojov zo Sklabine*, SloA, t. 13, s. 415–422.
- HRUBÝ V.
1965 *Staré Mesto. Velkomoravský Velehrad*, Praha.
- Inwentarze
I *Polskie skarby wczesnośredniowieczne. Inwentarze, I: J. ŚLASKI, S. TABACZYŃSKI, Wczesnośredniowieczne skarby srebrne Wielkopolski*, PBA, t. 1, 1959.
II *ju., II: T. i R. KIERSNOWSCY, Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Pomorza*, PBA, t. 4, 1959.
III *ju., III: A. GUPIENIEC, T. i R. KIERSNOWSCY, Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Polski Środkowej, Mazowsza i Podlasia*, PBA, t. 10, 1965.
IV *ju., IV: Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Małopolski, Śląska, Warmii i Mazur*, PBA, t. 12, 1966, [A] J. REYMAN, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Małopolski*, s. 7–31, [B] M. HAISIG, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne ze Śląska*, s. 33–66, [C] R. KIERSNOWSKI, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Warmii i Mazur*, s. 67–79, *Uzupełnienia do t. I–III*, s. 81–95.
V *ju., V: R. KIERSNOWSKI, Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Polabii*, PBA, t. 11, 1964.
- JAKIMOWICZ R.
1933 *O pochodzeniu ozdób srebrnych znajdujących w skarbach wczesnohistorycznych*, WA, t. 12, s. 103–138.
- JAMKA R.
1935 *Wczesnohistoryczny skarb znaleziony na grodzisku w Zawadzie Lanckorońskiej*, WA, t. 13, s. 95–100.
- JASNOSZ S.
1972a *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Bruszczewie, pow. Kościan*, FAP, t. 22, s. 39–59.
1972b *Badania na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Bruszczewie, pow. Kościan, stan. 13, w roku 1970*, FAP, t. 22, s. 219–223.
- JUSTOVÁ J.
1977 *Nálezy blatnicko-mikulčického stylu na území zlického kmenového knížectví*, AR, R. 29, s. 492–504.
- KACZKOWSKI M.
1971 *Charakterystyka osadnictwa wczesnośredniowiecznego w rejonie Głogowa od połowy V do połowy XI w. w świetle źródeł archeologicznych*, „*Zielonogórskie Zeszyty Muzealne*”, t. 2, s. 5–37.
- KAVANOVA B.
1976 *Slovanské ostruhy na území Československa*, *Studie Archeologického Ústavu Československé Akademie Věd v Brně*, R. 4, z. 3, Praha.
- KAŹMIERCZYK J., KRAMAREK J., LASOTA C.
1974 *Badania na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu w 1972 roku*, „*Silesia Antiqua*”, t. 16, s. 241–277.
- KIRPIČNIKOV A. N.
1973 *Snaržaženie vsadnika i verchovogo konja na Rusi IX–XIII vv.*, „*Archeologija SSSR*”, EI-36, Leningrad.
- KISS A.
1977 *Avar cemeteries in County Baranya. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary*, t. 2, Budapest.

KLANICA Z.

- 1967 *Předběžná zpráva o výzkumu slovanského hradiska v Mikulčicích za rok 1966, okr. Hodonín, „Přehled výzkumů“*, 1966, s. 41–50.

KMIETOWICZ F.

- 1968 *Drogi napływu srebra arabskiego na południowe wybrzeża Bałtyku i przynależność etniczna jego nosicieli*, WN, R. 12, s. 65–83.

KOČKÓVNA H., PALUBICKÁ A., PRINKE A.

- 1968 *Wyniki badań ratowniczych w Biernatkach, pow. Śrem*, FAP, t. 19, s. 174–178.

KOLNIKOVÁ E.

- 1967 *Obolus mrtvých vo včasnostredovekých hrobch na Slovensku*, SloA, t. 15, s. 189–254.

KOSTRZEWSKI J.

- 1962 *O pochodzeniu ozdób srebrnych z polskich skarbów wczesnośredniowiecznych*, SIA, t. 9, s. 139–211.

- 1967 *Niemcy. Stosunki ze Słowianami* (3), SSS, t. 3, s. 380n.

KRASKOVSKÁ L.

- 1972 *Slovansko-avarské pohrebisko pri Záhorskej Bystrici*, Bratislava.

KUČEROVSKA T.

- 1973 *Nálezy severoitalských mincí na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic, „Moravské Numismatické Zprávy“*, t. 13, s. 10–15.

KURNATOWSKA Z.

- 1971 *Ze studiów nad zróżnicowaniem terytorialnym kultury prapolskiej*, „Archeologia Polski”, t. 16, s. 419–429.

- 1977 *Słowiańszczyzna Południowa*, Wrocław.

KURTZ H.

- 1936 *Slawische Bodenfunde in Schlesien*, Wrocław.

LABUDA G.

- 1949 *Pierwsze państwo słowiańskie. Państwo Samona*, Poznań.

- 1967 *Niemcy. Stosunki ze Słowianami* (1), SSS, t. 3, s. 375–379.

LANGENHEIM K.

- 1937 *Ein wichtiger frühslawischer Siedlungsfund vom „Schmiedeburg“ bei Gustau, Kr. Glogau, „Altschlesien“*, t. 7, s. 76–93.

LECIEJEWICZ L.

- 1970a *O pierwszych kontaktach Słowian północno-zachodnich ze światem arabskim*, [w:] *Europa — Słowiańszczyzna — Polska. Studia ku uczczeniu profesora Kazimierza Tymienieckiego*, Poznań, s. 213–227.

- 1977b *Sozialökonomische Kulturkontakte der Westslawen mit den Deutschen in frühen Mittelalter*, [w:] *II. Internationaler Kongress für slawische Archäologie*, t. 1, Berlin, s. 87–98.

- 1976 *Słowiańszczyzna Zachodnia*, Wrocław.

- 1978 *Limes karoliński — rubież dwóch stref kulturowych*, SIA, t. 25, s. 49–61.

- 1979 *Normanie*, Wrocław.

LÓDOWSKI J.

- 1972 *Sądowel we wczesnym średniowieczu*, Wrocław.

- 1980 *Dolny Śląsk na początku średniowiecza (VI–X w.)*. Podstawy osadnicze i gospodarcze, Wrocław.

LUDIKOVSKÝ K.

- 1959 *Staroslovanské železářské pece v Žerotíně, „Přehled výzkumů“*, s. 106n.

ŁASZCZEWSKA T.

- 1975 *Polska środkowa w okresie wędrówek ludów i w początkach wczesnego średniowiecza*, PMMAiE, t. 22, s. 256–330.

ŁOŚIŃSKI W.

- 1972 *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII–X/XI w.)*, Wrocław.

ŁOWMIAŃSKI H.

- 1970 *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.*, t. 4, Warszawa.

MAREŠOVÁ K.

- 1976 *Nález předmincovního platidla na slovanském pohřebišti v Uherském Hradišti-Sadech*, „Časopis Moravského Muzea”, t. 61, s. 31–37.

MICHNA P. J.

- 1976 *Původ a význam raně středověkého závaží z Melic*, AR, t. 28, s. 389–398.

- 1977 *Nowy przyczynek do poznania kontaktów polsko-morawskich we wczesnym średniowieczu*, „Acta Archaeologica Carpatica”, t. 17, s. 223–229.

NADOLSKI A.

- 1954 *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź.

Nálezy

- 1956 *Nálezy mincí v Čechách na Moravě a ve Slezsku*, red. E. Nohejlová-Prátová, t. 2: P. RADOMĚRSKY, *České, moravské a slezské nálezy mincí údobi denárového, 10.–12. století*, Praha.

NYLEN P.

- 1978 *Eisen und Silber*, ZfA, t. 12, s. 211–224.

PAZDA S.

- 1970 *Wstępne wyniki badań wykopaliskowych na cmentarzysku kurhanowym kolo Izbicka, pow. Strzelce Opolskie, w roku 1970*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 13, s. 35–42.

PETERSEN E.

- 1939 *Der ostelbische Raum als germanisches Kraftfeld im Lichte der Bodenfunde des 6.–8. Jahrhunderts*, Leipzig.

PIASKOWSKI J.

- 1976 *Metaloznawcze badania wyrobów żelaznych i żużla z wczesnośredniowiecznej osady w Nowej Hucie-Mogile*, „Materiały Archeologiczne Nowej Huty”, t. 5, Kraków, s. 181–199.

PLEINER R.

- 1961 *Slovanské sekerovité hřivny*, SloA, t. 9, s. 404–444.

- 1967 *Die Technologie des Schmiedes in der grossmährischen Kultur*, SloA, t. 15, s. 77–188.

PORZEZIŃSKI A.

- 1975 *Zasiedlenie Pomorza Zachodniego w VI–VII wieku n.e. w świetle dotychczasowych wyników badań archeologicznych*, SIA, t. 22, s. 29–67.

POULÍK J.

- 1963 *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích*, Monumenta Archaeologica, t. 12, Praha.

- 1970 *Beziehungen Grossmährens zu den europäischen Kulturgebieten*, „Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich”, N.F., t. 38, s. 124–144.

- 1975 *Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských*, Praha.

- 1976 *Brány poznania*, [w:] DEKAN 1976, s. 11–24 (wstęp).

RAFALOVIČ I. A.

- 1972 *Slavjane VI–IX vekov v Moldavii*, Kišinev.

RICHTER M.

- 1963 *Raně středověké bronzové skládací váhy z Čech*, „Sborník Československé Společnosti Archeologické při ČSAV”, t. 3, s. 141–148.

RUTTKAY A.

- 1975 *Ducové. Velkomoravský velkomožský dvorec a včasnostredoveké pohrebisko*, Nitra.

SARNOWSKA W.

- 1962 *Topory wczesnośredniowieczne z obszaru Śląska, „Światowit”*, t. 24, s. 493–514.

- STJÖVOLD T.
1974 *The Iron Age Settlement of Arctic Norway*, t. 2, Romsø—Oslo—Bergen.
- SLÁMA I.
1957 *K chronologické průkaznosti náušnice s několiknásobnou esovitou smýčkou*, AR, R. 9, s. 250–267
1963 *K česko-polským stykům v 10. a 11. století*, „Vznik a počátky Slovanů”, t. 4, s. 221–270.
- STAŇA Č.
1960 *Slovanské obytné objekty na hradišti Staré Zámky u Lišně*, „Památky archeologické”, t. 51, s. 240–293.
1961 *Depot želez a žernovů na slovanském hradišti Staré Zámky u Lišně*, „Sborník Československé Společnosti Archeologické při ČSAV”, t. 1, s. 110–120.
1970 *Grossmährische Burgwälle nach dem Untergang Grossmährens*, [w:] *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*, t. 3, Wrocław, s. 196–202.
- STEUER H.
1977 *Zusammenklappbare Waagen des hohen Mittelalters*, „Archäologisches Korrespondenzblatt”, R. 7, s. 295–300.
1978 *Geldschäfte und Hoheitsrechte im Vergleich zwischen Ostseeländern und islamischer Welt*, ZfA, t. 12, s. 255–260.
- SUCHODOLSKI S.
1962 *Czeskie wpływy na wyobrażenia polskich monet we wczesnym średniowieczu*, WN, R. 6, s.
1971 *Początki mennictwa w Europie środkowej, wschodniej i północnej*, Wrocław.
1974a *Dziesiątowieczny skarb z Gębic — odnaleziony*, WN, R. 18, s. 211–218.
1974b *Skarb z Zalesia — zespół z przelomu dwóch epok*, [w:] M. DEKÓWNA, J. REYMAN, S. SUCHODOLSKI, *Wczesnośredniowieczny skarb z Zalesia*, pow. Słupca, t. 2, Wrocław, s. 157–189.
- SUŁOWSKA M.
1977 *Kłopoty ze skarbem*, ZoW, R. 43, s. 32–38.
- SZTETYLLO J.
1970 *Pieniądz pozakruszcowy*, SSS, t. 4, s. 91–94.
- SZYDŁOWSKI J.
1970 *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Lubomi, pow. Wodzisław Śląski, po trzech sezonach wykopaliskowych (1966–1968)*, SA, t. 22, s. 173–191.
1974 *Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Lubomi, pow. Wodzisław Śl., w latach 1969–1970*, SA, t. 26, s. 205–222.
- SZYMAŃSKI W.
1962 *Uwagi w kwestii zabytków awarskich znalezionych na terenie Polski*, „Archeologia Polski”, 7, s. 283–311.
1964 *Przyczynki do zagadnienia chronologii i zasięgu występowania żelaznych noży z rękojeściami zakończonymi wolutami*, WA, t. 30, s. 221–228.
1965 *Wczesnośredniowieczne noże z rękojeściami zakończonymi wolutami w świetle nowych badań*, WA, t. 31, s. 146–148.
1967 *Szeligi pod Plockiem na początku wczesnego średniowiecza. Zespół osadniczy z V–VII w.*, Wrocław.
1979 *Awarzy* [w:] W. SZYMAŃSKI, E. DĄBROWSKA, *Awarzy — Węgrzy*, Wrocław, s. 1–131.
- ŠOLLE M.
1966 *Stará Kourim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*, Praha.
- TUREK R.
1962 *Zum polnisch-mährischen Handelsweg am Anfang des 11. Jahrhunderts*, SIA, t. 9, s. 213–218.
1963 *Der Burgwall Libice und seine Bedeutung im Rahmen der polnischen Beziehungen des 10.–11. Jahrhunderts*, SIA, t. 10, s. 207 nn.
1978 *Przyczynek do problematyki kontaktów artystycznych plemion polskich i czeskich w okresie ich chrystianizacji*, PMMAE, t. 25, s. 379–393.
- VAŽAROVA Z. N.
1976 *Slavjani i Prabalgari po danni na nekropolite ot VI–XI v. na teritorijata na Bulgarija*, Sofija.
- VENDTOVÁ V.
1969 *Slovanské osídlenie Pobedima a okolia*, SloA, t. 17, s. 119–232.
- VINSKI Z.
1977/1978 *Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji*, „Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu”, 3 seria t. 10/11, s. 143–208.
- VOGT H.-J.
1978 *Zum Vorkommen von Waagen und Gewichten im mittelalterlichen Sachsen*, ZfA, t. 12, s. 267–273.
- WACHOWSKI K.
1970 *Nożyk wolutowy z Milicza*, ZOW, R. 36, s. 68.
1974 *Wagi i odważniki na Śląsku wczesnośredniowiecznym na tle porównawczym*, PA, t. 22, s. 173–207.
1975 *Cmentarzyska doby wczesnopiastowskiej na Śląsku*, Wrocław.
1981 *Uwagi o pochodzeniu wielkomorawskich ostróg taśmowatych*, PA, t. 28. (w druku).
- WARNKE Ch.
1964 *Die Anfänge des Fernhandels in Polen*, Würzburg.
- WERNER J.
1962 *Fernhandel und Naturwirtschaft im östlichen Merowingerreich nach archäologischen und numismatischen Zeugnissen*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1961”, t. 42, s. 307–346.
- ZAITZ E.
1979 *Żelazny skarb stulecia: Kraków, ul. Kanonicza 13*, ZOW, R. 45, nr 4, s. 260–270.
- ZEYLANDOWA M.
1960 *O pochodzeniu niektórych ozdób ze skarbu w Zawadzie Lanckorońskiej, pow. Brzesko*, SA, t. 9, s. 103 n.
- ŽAK J.
1959a *Najstarsze ostrogi zachodniosłowiańskie. Wczesnośredniowieczne ostrogi o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza*, Warszawa.
1959b *Ostrogi z zaczepami haczykowato odgiętymi na zewnątrz*, PA, t. 11, s. 88–105.
1962 *Studia nad kontaktami handlowymi społeczeństw zachodniosłowiańskich ze skandynawskimi od VI do VIII w. n.e.*, Wrocław.
1963 *„Importy” skandynawskie na ziemiach zachodniosłowiańskich od IX do XI wieku. Część katalogowa*, Poznań.
1967a *Jw. Część analityczna.*
1967b *Jw. Część syntetyczna.*
1967c *Niemcy. Stosunki ze Słowianami (2)*, SSS, t. 3, s. 379 n.
1970 *Der westslawische Import in Skandinavien im 9. bis 11. Jahrhundert*, [w:] *II. Internationaler Kongress für slawische Archäologie*, t. 1, Berlin, s. 25–38.
1978 *Frankijskie elementy kulturowe w kulturze protopolskiej (V/VI–IX w.)*, „Pomorania Antiqua”, t. 8, s. 43–56.
- ŽAKI A.
1961 *Skarb żelazny z Zawady Lanckorońskiej i problem chronologii grodzisk małopolskich*, „Acta Archaeologica Carpatica”, t. 3, s. 219–244.
1974 *Archaeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław.

POLEN UND GROßMÄHREN ARCHÄOLOGISCHE STUDIE ZU DEN KONTAKTEN AUF DEM GEBIET
DER MATERIELLEN KULTUR

Zusammenfassung

Einleitung

Die Studien zu den frühmittelalterlichen Kontakten der polnischen Länder mit anderen Gebieten wurden in verschiedenen Aspekten durchgeführt. Am häufigsten sind die ausschließlich oder in einem großen Maße auf numismatischen Materialien aufbauenden Arbeiten (z.B. Warnke 1964). Sie werden durch Abhandlungen ergänzt, die sich mit der Chronologie und den Einflußrichtungen der Edelmetallimporte oder der Schmuckgegenstände befassen (Jakimowicz 1933; Kostrzewski 1962; Dostál 1965; Kmietowicz 1968; Leciejewicz 1970a). In bedeutendem Maße wurden die Numismatika bei den sich mit den skandinavischen (Žak 1962; 1963; 1967a, 1967b) und den byzantinischen Kontakten befassenden Arbeiten (Gašowska 1979) ausgenutzt. Im Vergleich hierzu sind die auf archäologischen Quellen basierenden Arbeiten recht bescheiden. Den merowingischen und karolingischen Einflüssen sind nur eine, schon inzwischen stark desaktualisierte Monografie (Petersen 1939) und Gelegenheitsarbeiten (z.B. Žak 1978) gewidmet worden. Weiterhin können Monografien gewisser Denkmälergruppen, wie z.B. der unter westlichem Einfluß entstandenen Hakensporen erwähnt werden (Žak 1959a, 1959b). Bedeutend zahlreicher sind zwar die Arbeiten über die ottonischen Einflüsse, aber auch hier fehlt eine gründlichere archäologische Studie (Kostrzewski 1967; Labuda 1967; Žak 1967c; Leciejewicz 1970b). Den östlichen Einflüssen wurde gar nur eine kleine Arbeit gewidmet (Hilczerówna 1950).

Nicht viel besser sieht die Situation bei den Einflüssen der südlich der Karpaten und Sudeten gelegenen Gebiete aus. Die Kontakte mit den Awaren (Szymański 1962; 1979) und kürzer mit den Böhmen (Sláma 1963; Turek 1963), den Mähren (Turek 1962; Michna 1977), Ungarn (Dąbrowska 1979) sowie der Kultur Bjelo Brdo (Hensel 1970) wurden zwar besprochen, aber die Gesamtproblematik der südlichen Einflüsse wurde in diesen Artikeln keineswegs erschöpft. Besonders sichtbar ist das Fehlen, von charakteristischen Produkten im awarischen Typ abgesehen, solcher Arbeiten, die die Verhältnisse vom 6.–8. Jahrhundert aufhellen würden. Zu diesem Zeitabschnitt besitzen wir nur eine kleine Arbeit über die polnischen Einflüsse auf die südlich von Karpaten und Sudeten gelegenen Gebiete (Bubenik 1972).

Am wesentlichsten für die hier beschriebene Problematik sind jedoch die den Kontakten mit Großmähren gewidmeten Arbeiten. Bisher fehlt eine Synthese zu diesem Problem und die polnischen Archäologen befassen sich mit ihnen nur kurz bei der Besprechung der wenigen

Funde vom großmährischen Typ. Andererseits gibt es die wenig gelungene Monografie B. Dostáls (1965), die u.a. versucht, die Wechselbeziehungen in der materiellen Kultur zwischen Großmähren und den polnischen Ländern zu beschreiben. Die auf der Gesamtkarte (Nr. 8) dieser Arbeit dargestellten Konklusionen sind zu mindest anfechtbar. In dieser Situation ist die Aufnahme von neuen Forschungen über den Einfluß Großmährens auf die polnischen Gebiete unumgänglich. Dies muß aber in einem weiteren chronologischen Rahmen erfolgen, da hierdurch bessere Vergleichsmöglichkeiten gegeben werden und auch die Intensität dieser Kontakte besser eingeschätzt werden kann.

Wir verzichten an dieser Stelle auf eine erneute Interpretation der schriftlichen Quellen, weil die bisherigen Hypothesen der Historiker erst vor kurzem kritisch beleuchtet wurden (Łowmiański 1970, 299–515). Die zwei lakonischen Erwähnungen (VMC, cap. 11; Kosmas I, cap. 14) erwecken übrigens auch keine größeren Hoffnungen, das Problem auf dem Wege einzig einer historischen Analyse lösen zu können. In einer solchen Situation sind von der Analyse der archäologischen Quellen wichtigere Ergebnisse zu erwarten. In dem vorliegenden Artikel haben wir uns auf die Besprechung der sog. beweglichen Hinterlassenschaften, mit deren Hilfe wir den Charakter und das Ausmaß der Einflüsse auf dem Gebiet der materiellen Kultur und der ökonomischen Sphäre bestimmen können gestützt.

I. ANALYSE DER REPRÄSENTATIVEN ELEMENTE DER
MATERIELLEN KULTUR IN DER GROßMÄHRISCHEN
ZONE

Wenn wir hier von repräsentativen Elementen sprechen, so haben wir solche im Auge, die, wenn manchmal auch in sehr unterschiedlicher Intensität, in den beiden, hier verglichenen Gebieten auftreten. Vorerst lassen wir die Fundgegenstände mit deren Hilfe wir die gegenseitige Beeinflussung im nachmährischen Zeitraum verfolgen können, zur Seite. Eine Ausnahme von dieser Regel wurde dann gemacht, wenn diese Funde nur schon in den vorhergehenden Zeitabschnitten sichtbar werdende Tendenzen kontinuierten.

Unter den zahlreichen Bewaffnungs — und Reiterausrüstungselementen wurden nur Sporen und Äxte berücksichtigt, weil die anderen Fundgruppen, wie z.B. Pfeile, Zaumzeug oder Steigbügel nicht solche charakteristischen Formen besitzen, daß man ihre Entstehung dem großmährischen Gebiet zuschreiben könnte. Sie kommen in vielen Fällen aus der Nomadenkultur und

z.Zt. läßt sich nicht nachweisen, ob die Kenntnis dieser Gegenstände direkten Kontakten mit den Nomaden oder großmährischen Einflüssen zugeschrieben werden müssen.

Unter den zahlreichen auf das 7.–10. Jahrhundert datierten Axttypen wurden 4 Formen ausgesucht, die im beschprochenen Gebiet auftraten.

Der Typ Piotrawin (Abb. 1) tritt ausschließlich im vorgroßmährischen Zeitabschnitt, sowohl in den polnischen Gebieten (Abb. 1a, b, d) als auch auf dem Gebiet der awarisch-slawischen Kultur auf (Abb. 1c). Die in Großmähren am populärsten Bartäxte (Abb. 2) sind auch schon – vorgroßmährischen Zeitabschnitt sowohl in Polen (Abb. 3a, b) als auch in der Donauzone bekannt (Hampel 1905, Abb. 103; Kraskovska 1972, Abb. 22:10; Vinski 1977/1978; Taf. XVII 2). Im 9. Jahrhundert befindet sich außerhalb der großmährischen Zone^{3*} nur eine Axt aus Pommern (Abb. 3c). In diesem Fall kann man jedoch aufgrund der Ornamentik annehmen daß das karolingische Handwerk bei der Entstehung dieses Gegenstands beteiligt war. Die restlichen Äxte dieses Typs aus den polnischen Gebieten sind erst auf das 10. Jh. datiert (Abb. 3d–f). Die Äxte vom Typ II Poulíks (Abb. 4) treten in Großmähren selten auf und sind schon aus den vorhergehenden Zeitabschnitten bekannt (Abb. 4b). Der einzige polnische Fund ist schon mit den ungarischen Einflüssen des 10. Jh. in Zusammenhang zu bringen (Abb. 4c). Der Typ Popęszyce (Abb. 5) ist auf den vorgroßmährischen Zeitabschnitt datiert und tritt sowohl in Polen (Abb. 5a–d), im Elbgebiet (Abb. 5e), wie auch im Gebiet der awarisch-slawischen Kultur auf (Hampel 1905, Abb. 93).

Eine detaillierte Analyse der Hakensporen des 6.–8. Jh. (Taf. 1, Abb. 6–9) erlaubt festzustellen, daß die Gebiete der späteren großmährischen Zone die Kenntnis der aus einem Stück hergestellten Exemplare (III. technische Gruppe J. Żaks) den polnischen Gebieten verdanken. Aus dem 9. oder dem 9./10. Jh. sind aus Polen zahlreiche Exemplare im großmährischen Typ bekannt (Abb. 10), obwohl die Bandsporen vermutlich eher westeuropäische Importe sind (Abb. 10d). Heute ist es nicht möglich die Exemplare mit dem sog. überlangen Stachel aus den polnischen Gebieten nach ihrer Provenienz zu bestimmen (Hilczeroŵna 1956, Taf. I 15, 166; Jasnosz 1972a, Abb. 17; Kaźmierczyk, Kramarek, Lasota 1974, Abb. 10j; Koćkówna, Palubicka, Prinke 1968, Abb. 1:2). Es ist jedoch nicht auszuschließen, daß ihr Auftreten mit südlichen Einflüssen im 10. Jh. im Zusammenhang steht. Weiterhin ist die Genese der Sporen mit langem Dorn nicht geklärt, denn die These von ihrer großmährischen Herkunft findet keine Bestätigung in den Fakten.

Außer den charakteristischen Erzeugnissen vom awarischen Typ des vorgroßmährischen Zeitabschnitts,

treten in Polen auch einige Erzeugnisse des sog. Blatnica–Mikulčice–Stils auf, der in die 1. Hälfte des 9. Jh. datiert ist (Szymański 1979, Abb. 6). Das vor kurzen in Friesland gefundene, nahezu mit einem Exemplar aus Blatnica und einem aus Bolesławiec in Schlesien identische Beschlag (Capelle 1978, Taf. 25:56) scheint darauf hinzudeuten, daß zumindest einige mit dem Horizont Blatnica–Mikulčice verbundenen Funde direkte Importe aus dem karolingischen Kulturkreis sein können.

Die Analyse der Volutenmesser⁷ erlaubt vorerst nicht, ihre Provenienz zu bestimmen (Abb. 11). Im Lichte der bisherigen chronologischen Feststellungen, scheint nur die frühere Datierung der polnischen und der moldauischen Gruppe im Verhältnis zu den restlichen Funden sicher zu sein. Man kann jedoch die Messer aus den polnischen Gebieten und der großmährischen Zone nicht als Resultat der beidseitigen Kontakte betrachten.

Die wenigen Importe von Ohrringen des großmährischen Typs (Dańbrowska 1973, 161, 168) haben in den polnischen Gebieten keine aus einer lokalen Produktion stammenden Nachahmungen (Gaśowska 1979, 168f.). Mit der lokalen Herstellung von Schmuckstücken mit den großmährischen Erzeugnissen angenäherten Eigenschaften kann man in Polen erst im 11. Jh. rechnen und die Ähnlichkeiten stammen demnach aus der gleichen Inspirationsquelle, dem byzantinisch-orientalischen Kulturkreis (Abb. 12b).

II. DER GELDUMLAUF UND DAS PROBLEM DER SILBERNEN SCHMUCKSTÜCKE IN DEN POLNISCHEN FRÜHMITTELALTERLICHEN HORTEN

Im frühen Mittelalter zeichnen sich auf den uns interessierenden Gebieten zwei grundlegende Geldumlaufzonen ab: die Edelmetallgeldzone und eine Zone ohne Edelmetalläquivalente.

Im vorgroßmährischen Zeitabschnitt treten in der Donauzone Horte aus verschiedenen Eisengeräten auf (Gringmuth-Dallmer 1975; Kurnatowska 1977, Abb. 25), in den polnischen Gebieten aber Horte gleichartiger Eisengegenstände der schlesischen Schüsseln.

Im Lichte der bisherigen Forschungen (Bubenik 1972) kann man die schlesischen Schüsseln als die Ankündigung neuer Nichtedelmetallgeldformen von symbolischer Gestalt betrachten. Wie es scheint, waren die Schüsseln anfänglich Gebrauchsgegenstände. Mit der Zeit werden sie in Niederschlesien gesammelt und gehortet (Abb. 13), sodaß man wohl schon von einer primitiven Form eines genormten Gebrauchsgelds sprechen kann. Ihre Form nicht verändernd, breiten sie sich ungefähr im 8. Jh. über die Karpaten und Sudeten, auch ins Gebiet der Nomadenkultur aus, wo sie jedoch nur als Gebrauchsgegenstand dienten. In den polnischen Gebieten hielten sich die Schüsseln noch im 11. Jh., erfüllten aber nur ihre ursprüngliche Gebrauchsfunktion.

* S. Fussnoten zum polnischen Text.

Eine wichtige Bedeutung für das Problem der axtförmigen Barren⁹ haben die kleinpolnischen Funde (Abb. 14), besonders aber das in der krakauer Vorburg entdeckte Magazin, das einige Tonnen dieser Gegenstände enthielt.

Die Genese dieser Erscheinung in Großmähren ist nicht klar. Die letzten Funde in der Slowakei weisen darauf hin, daß eher dieses Gebiet, aber nicht Mähren als Ausgangsterritorium¹⁰, bzw. als ältere Gruppe anzusehen ist.

Die Ergebnisse der archäologischen Forschungen, besonders aber das Fehlen von Eisenherstellungsresten im sog. großmährischen Kernland scheinen darauf hinzudeuten, daß dort ein Rohstoffdefizit bestand, das man aus Importen decken mußte. Anfänglich betraf dies das Gebiet um Ołomuniec in Nordmähren sowie die westliche und nördliche Slowakei (Pleiner 1967, 103, Fußnote 69; Bialeková 1977a). Hinsichtlich der weiteren Rohstoffbezugsquellen kann man zwei Konzeptionen erwägen. Einerseits kann man annehmen, daß Kleinpolen gezwungen wurde diesen Eisenrohstoff in Form der Axteisenbarren zu liefern. Andererseits konnte dieser Rohstofflieferant Skandinavien sein, wo ein Überfluß von Eisen vorhanden war und auch Axteisenbarren auftreten (Nylén 1978, 213; Leciejewicz 1979, 180). Wollte man die zweite Konzeption annehmen, zeichnete Kraków sich als Zwischenhandelsemporium im Nord-Südhandel ab.

Die Leinentücher sind die höchste Form des Nichteedelmetallgeldes, das auf dem uns interessierenden Gebiet nur durch den Bericht Ibrahim ibn Jakobs aus der 2. Hälfte des 10. Jh. bekannt ist. Letzters wurde zwar suggeriert, daß diese Form in den archäologischen Quellen Mährens seine Bestätigung findet (Marešová 1976), aber in dem genannten Fall diente der Stoff nur zum Umwickeln einer Eisenplatte unbekannter Bedeutung.

Mit dem Problem des Edelmetallgelds in den polnischen Gebieten ist die Genese der Schmuckstücke in den frühmittelalterlichen Horten untrennbar verbunden. Letzters hat sich E. Gašowska (1979, 145 ff., 165 ff.) mit diesem Problem befaßt und kam hinsichtlich der Ausstrahlung der großmährischen Goldschmiedekunst auf unsere Gebiete zu einem entschieden negativen Ergebnis, worin man ihr völlig zustimmen muß.

Vor kurzem wurde auch angedeutet, daß Großmähren zu einer Zone mit gemünztem Edelmetallgeld gehört habe (Kučerovska 1973). Die norditalienischen Münzen, die diese These stützen sollen, müssen jedoch, ähnlich wie andere Münzen des 9. Jh. mit den frühen Ungarn verbunden werden (Abb. 18, 20).

Eine detaillierte Analyse der Ausdehnung und Verteilung der Edelmetallgeldzone im 9.–1. Hälfte 10. Jh. (Abb. 14, 18, 20–22) beweist, daß man von gegenseitigen Beeinflussungen auf diesem Gebiet erst nach dem Untergang von Großmähren, genauer, im letzten Viertel des 10. Jh. sprechen kann. Außer den Funden tschechischer

Münzen (Abb. 20) treten die südlichen Einflüsse auch im polnischen Münzwesen auf, wovon die Übernahme einiger Darstellungen tschechischer Münzen zeugen (Suchodolski 1962). Andererseits kann man in der Zusammensetzung einiger tschechischer Horte (Čistěves, Maňice) gewisse Elemente aus der polnischen Edelmetallgeldzone feststellen. Im letzten Viertel des 10. Jh.^{13, 14} treten in der Tschechai vereinzelt auch Waagen und Gewichte auf (Abb. 21).

Die Eingliederung Kleinpolens und Schlesiens in die Piastenmonarchie am Ende des 10. Jh. hat sich nicht in grundlegender Weise auf die Situation dieser Gebiete im Vergleich zum vorhergehenden Zeitabschnitt ausgewirkt (Abb. 22). In Schlesien enthalten schon alte Horte tschechische Münzen, aber seit ca. 1034 einige auch polnische, mährische und ungarische Münzen. In Kleinpolen sind einzelne byzantinische, tschechische und westeuropäische Münzen die sich vor allem in der Wawelregion konzentrieren, auf das letzte Viertel des 10. Jh. datiert, je eine westeuropäische Münze finden wir ausnahmsweise in Stradów und Złota Pinczowska (Abb. 20). Es läßt sich jedoch nicht feststellen, ob sie aus dem Zeitabschnitt vor oder nach der Eingliederung Kleinpolens in den Piastenstaat stammen. Horte treten in Kleinpolen erst in der 2. Hälfte des 11. Jh. in geringer Zahl auf. Außer arabischen, westeuropäischen Münzen und Schmuckstücke treten dort seit ungefähr 1034 auch tschechische und ungarische, seit ungefähr 1037 aber auch polnische und mährische Münzen auf. Erst in der 2. Hälfte des 11. Jh. gleicht sich Kleinpolen hinsichtlich der Anzahl der Funde an die restlichen Gebiete Polens an.

Der Einfluß der polnischen Edelmetallgeldzone zeigt sich im 1. Viertel des 11. Jh. in der Zusammensetzung zweier Horte vom Gebiet der Mährischen Pforte (Kelč, Komárov) sowie in Waagen- und Gewichtsfunden (Abb. 21).

Die Analyse der archäologischen Quellen, im vorliegenden Artikel auf die beweglichen Funde beschränkt, erlaubt schon heute einige Verallgemeinerungen zu treffen. Es fällt in erster Linie der fast vollständige Kontakthatus mit Großmähren in der materiellen Kultur auf. Vor diesem Hintergrund sind die Einflüsse aus dem Donaukreis im vorgroßmährischen Zeitabschnitt besser dokumentiert. Eine neue Belebung der Kontakte erfolgt im 10. Jh. Sie treten zwar in Form von für Großmähren typischen Gegenständen auf, die jedoch schon aus einer Zeit nach dem Untergang des Großmährischen Reichs stammen. Eine weitere Intensifikation erfolgt im Zeitabschnitt der Konsolidierung des tschechischen Staatsorganismus. Anfänglich beschränken sich die Kontakte hauptsächlich auf das Gebiet Schlesiens und der Tschechai, später weiten sie sich auf die restlichen polnischen Länder und die ehemalige großmährische Zone sowie Ungarn und das Gebiet der Bjelo-Brdo-Kultur aus. Außer den Münzen, die im Zusammenhang mit den

ökonomischen Fragestellungen stärker berücksichtigt wurden, notieren wir im 10.–11. Jh. auch in beiden verglichenen Gebieten eine ganze Reihe von kohärenten Erscheinungen in der materiellen Kultur.

Bei der Beurteilung der Kontakte zwischen den polnischen Ländern und Großmähren hat, wie es scheint, die Entdeckung eines Lagers von Axtbarren in der krakauer Vorburg eine grundlegende Bedeutung. In Abhängigkeit von der Interpretation dieses Funds kann die Beurteilung sowohl des Ausmaßes als auch vor allem des Charakters dieser Kontakte verschieden sein. Im allgemeinen Situationsbild im Kleinpolen des 9. Jh., d.h. bei der geringen Anzahl von Funden und anderen für die

großmährische Zone charakteristischen Erscheinungen, ist die Hypothese von der einheimischen Produktion der Axtbarren die passendste, mit der Einschränkung jedoch, daß sie nicht für den inneren Gebrauch, sondern für Tributzahlung bestimmt waren. Nur in einer solchen Situation wird nämlich das Fehlen eines Äquivalents für das ausgeführte Roheisen verständlich. Hiermit stehen auch die schriftlichen Quellen, und die vorläufigen metallkundlichen Forschungsergebnisse der Metallgegenstände von Kraków-Nowa Huta-Mogiła nicht in Widerspruch (Piaskowski 1976, 197).

Übersetzt von Rainer Sachs

Adresse des Verfassers:

Dr. Krzysztof Wachowski, Polen
Zakład Archeologii Nadodrza IHKM PAN
50-118 Wrocław, ul. Więzienna 6

